

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:

Економіка і менеджмент

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 44

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

Серію засновано у 2010 р.

Засновник – Міжнародний гуманітарний університет
Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України

Включено до переліку наукових фахових видань України в галузі економічних наук (категорія «Б»)
на підставі Наказу МОН України від 17 березня 2020 року № 409 (Додаток 1)

Галузь науки: економічні.
Спеціальності: 051 – Економіка, 071 – Облік і оподаткування,
072 – Фінанси, банківська справа та страхування,
073 – Менеджмент, 075 – Маркетинг, 076 – Підприємництво, торгівля та біржова діяльність,
281 – Публічне управління та адміністрування, 292 – Міжнародні економічні відносини

Науковий збірник включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus

Затверджено до друку та поширення через мережу Інтернет відповідно до рішення вченої ради
Міжнародного гуманітарного університету (від 30 вересня 2020 року протокол № 1)

Видавнича рада:

С. В. Ківалов, акад. АПН і НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – голова ради; **А. Ф. Крижановський**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – заступник голови ради; **М. П. Коваленко**, д-р фіз.-мат. наук, проф.; **С. А. Андронаті**, акад. НАН України; **В. Д. Берназ**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф.; **О. М. Головченко**, д-р екон. наук, проф.; **Д. А. Зайцев**, д-р техн. наук, проф.; **В. М. Запорожан**, д-р мед. наук, проф., акад. АМН України; **М. З. Згуровський**, акад. НАН України, д-р тех. наук, проф.; **В. А. Кухаренко**, д-р філол. наук, проф.; **І. В. Ступак**, д-р філол. наук, доц.; **Г. П. Пекліна**, д-р мед. наук, проф.; **О. В. Токарев**, Засл. діяч мистецтв України.

Головний редактор серії – д-р економ. наук, **Т. В. Деркач**
Відповідальний секретар серії – **В. О. Горбаньова**

Редакційна колегія серії «Економіка і менеджмент»:

Л. А. Бахчиванжи, канд. екон. наук, доц.; **О. В. Більська**, д-р екон. наук, доц.; **О. В. Димченко**, д-р екон. наук, проф.; **Г. М. Запша**, д-р екон. наук, проф.; **Н. В. Захарченко**, д-р екон. наук; **П. І. Коренюк**, д-р екон. наук, проф.; **М. Б. Кулинич**, канд. екон. наук, доц.; **В. Є. Куриляк**, д-р екон. наук, проф.; **В. В. Лагодієнко**, д-р екон. наук, проф.; **М. В. Лизун**, д-р екон. наук, доц.; **І. А. Ломачинська**, канд. екон. наук; **З. О. Луцишин**, д-р екон. наук, проф.; **О. А. Мартинюк**, д-р екон. наук; **В. В. Немченко**, д-р екон. наук, проф.; **Т. А. Родіонова**, канд. екон. наук; **О. В. Садченко**, д-р екон. наук, проф.; **Л. М. Сатир**, д-р екон. наук, проф.; **Р. М. Скупський**, д-р екон. наук; **А. В. Данильченко**, д-р екон. наук, проф.; **Евангелос Сискос**, д-р екон. наук, проф.; **А. М. Казамбаева**, канд. екон. наук, доц.; **Д. М. Пармакли**, д-р екон. наук, проф.; **Ж. А. Шералиева**, канд. екон. наук, доц.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у збірнику
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету»,
допускається лише з письмового дозволу редакції.

При передрукуванні матеріалів посилання
на «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія KB № 20001-9801 ПР,
видане Державною реєстраційною службою України 25.06.2013 р.

Адреса редакції:
Міжнародний гуманітарний університет
вул. Фонтанська дорога 33, м. Одеса, 65009, Україна
Телефон: +38 (099) 967 84 71
Електронна пошта: editor@vestnik-econom.mgu.od.ua
Офіційний сайт: www.vestnik-econom.mgu.od.ua

ISSN (Print) 2413-2675
ISSN (Online) 2664-6927

© Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.
Серія: «Економіка і менеджмент», 2020

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Коваленко М.П.

*д.ф.-м.н., професор,
професор кафедри менеджменту,
Міжнародний гуманітарний університет
Kovalenko Mykola
International Humanitarian University*

Коваленко І.М.

*старший викладач кафедри іноземних мов професійного спілкування,
Міжнародний гуманітарний університет
Kovalenko Inna
International Humanitarian University*

ЧИ МОЖНА В УКРАЇНІ УСПІШНО ПОВТОРИТИ КИТАЙСЬКІ РЕФОРМИ?

IS IT POSSIBLE TO REPEAT SUCCESSFULLY CHINESE REFORMS IN UKRAINE?

Анотація. У статті проаналізовано можливість використання досвіду Китаю в реформуванні економіки в умовах незалежної України. Головними характеристиками реформування в Китаї є системність, науковість, врахування національних особливостей, тоді як в Україні вони практично відсутні. В рамках цивілізаційно-аксіологічного підходу, за якого Україна розглядається як розколота країна (С. Хантінгтон), до складу якої входять представники двох основних цивілізацій, а саме православної та греко-католицької, робиться висновок, що конфлікт між ними не дає змоги проводити реформи послідовно та системно. Розглянуто вплив культурних вимірів у моделі Г. Хофстеде на проведення реформ, особливу роль у яких для Китаю відіграє конфуціанський динамізм, а для України – фемінінна культура. Наведено результати розрахунку кореляційних коефіцієнтів, що пов'язують різні культурні виміри для бізнес-структур України та Китаю. Показано подібності та відмінності в культурних вимірах, а також можливість їх взаємного впливу для двох країн. Продемонстровано аналогію між характеристиками конфуціанського динамізму та протестантської етики в розумінні М. Вебера. У висновках сформульовано пропозиції із застосування китайського досвіду: рішення щодо реформування економіки в Україні ма-

ють базуватись на цивілізаційно-ціннісній основі; реформи мають проводитися системно; необхідно стимулювати економічний розвиток на основі ендогенних інновацій; слід нормалізувати міжрегіональні відносини на основі автономності регіонів; треба створити аналог Народної політичної консультативної ради як дорадчого органу при Кабінеті Міністрів, до якого мають увійти представники різних політичних партій, громадських організацій і ділових кіл регіонів; необхідно відродити Національний комітет з промислового розвитку для координації діяльності як між державними структурами, так і між державними органами й приватними утвореннями; під час прийняття рішень необхідно брати до уваги культурні виміри; слід формувати контингент кадрових працівників залежно від наявності у них високих особистісних якостей і професіоналізму; силами китайських та українських університетів необхідно провести спільні дослідження культурних вимірів у двох країнах.

Ключові слова: економіка Китаю, економіка України, реформування економіки, системність, інноваційність, культурні виміри, особливості регіонів.

Постановка проблеми. Кількість наукової літератури, присвяченій Китаю та соціально-економічним реформам, що там про-

водяться, зростає нестримно. Це пов'язано з тією роллю, яку відіграє ця величезна східна країна (з населенням майже 1,4 млрд. осіб) у світовій економіці. Міжнародні інститути, інвестори, аналітики постійно моніторять економічну ситуацію в Китаї; вони не можуть ігнорувати той факт, що зміна темпів зростання КНР має гігантський вплив на світову економіку: як показують оцінки, зниження ВВП китайської держави на один відсоток скорочує приріст світового ВВП на 0,2 процентних пункти [1].

За даними Світового Банку, за 1990–2018 рр. Китай перетворився на країну, яка найбільш динамічно розвивається: збільшивши свій ВВП за цей період у 21,6 рази, він із шостої економіки світу перетворився на першу-другу (за різними показниками) [1]. Більш ефективних економічних моделей, здатних забезпечити зростання добробуту найбільшої на планеті спільноти, сьогодні немає. Його досвід доцільно вивчати. Водночас Китай демонструє явне бажання поглиблювати стратегічне партнерство між двома країнами [2], тому природним чином виникає питання про можливість запозичення китайського досвіду в народному господарстві України, тим більше, що багато подій та тенденцій у новітній історії двох країн подібні й подекуди вражають своєю близькістю. Остання обумовлена спільною приналежністю двох країн до соціалістичного табору, які впродовж тривалого часу дотримувалися догм марксистської теорії, яку вони вважали універсальною. Однак оскільки країни перебувають у різних умовах, перш за все історичних та географічних, автоматично (без з'ясування попередньої схожості та відмінності між порівнюваними країнами) досвід переймати не можна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу економіки Китаю присвячено багато публікацій [3–9]. Практично у всіх роботах підкреслюється, що, проводячи перетворення, Китай проявляє вкрай шанобливе ставлення до традицій минулих часів, у яких чільну роль протягом понад двох тисячоліть продовжує відігравати східна філософія, а саме конфуціанство, а не релігія, як це має місце в Європі. Згідно з ідео-

логією цього вчення, людина має дбайливо ставитися до того, що було накопичено в минулому, пропагувати, розвивати та поглиблювати все краще, оскільки саме в минулому знаходиться ключ до сьогодення та майбуття. Конфуціанство зводиться до трьох складових частин, а саме соціальної гармонії, людяності та ритуалу, причому в основі суспільної гармонії лежить невпинне та послідовне слідування своєму призначенню [3]. Сенс життя кожної людини полягає в дотриманні високих моральних ідеалів, головним з яких є ідеал «шляхетна людина». Управляти державою повинні люди високих моральних якостей, а вищою метою управління мають бути інтереси народу.

Послідовний та системний аналіз проведений у спільній монографії вчених з Китаю та Білорусі [3], який цікавий тим, що Білорусь, як і Україна, є колишньою республікою Радянського Союзу і має з нею схожі проблеми. Водночас Білорусь активно співпрацює з Китаєм, і її досвід може бути корисним для перетворень в Україні. Автори підкреслюють, що характерним для Китаю, як і для інших швидкозростаючих азіатських країн, є вирішальна роль держави в економіці за жорсткої авторитарної – водночас високопрофесійної – влади, яка покладається на довгострокову стратегію під час середньострокового планування. Особливості державного регулювання економіки в Китаї є такими [3]:

- в пріоритетах реформування економічним чинникам віддається перевага перед політичними;
- модернізації віддається перевага перед еволюційним розвитком;
- зовнішньоекономічній експансії віддається перевага перед нарощуванням імпорту;
- для стимулювання виробництва проводиться перерозподіл коштів від споживача до виробника (шляхом встановлення невисокої зарплати, введення платності суспільних благ, заохочення високої норми заощаджень);
- відбувається залучення масштабних прямих іноземних інвестицій та великих державних капіталовкладень.

В результаті вжитих заходів у Китаї досягнуті найвищі середньорічні темпи економічного зростання у світі (середньорічне

зростання становило 9,7% протягом 36 років) [3, с. 24]. За рахунок вжиття ефективних заходів державного регулювання економіки, вираженої у здійсненні державної підтримки реального сектору, проведенні значних обсягів інвестування в інфраструктуру, забезпеченні стійкості банківського сектору, економіка Китаю продовжує демонструвати високі темпи зростання, особливо з тих пір, як іноземні фірми почали використовувати Китай як платформу для експорту товарів, вироблених на території цієї країни.

Головним пріоритетом у своєму економічному плануванні китайський уряд визначив інновації, що здійснюються через низку проєктів. Одним з них є план «Made in China 2025», оголошений у 2015 р. для модернізації виробництва Китаю в десяти ключових секторах за допомогою великої державної допомоги, щоби зробити країну великим глобальним гравцем у цих секторах [8, с. 4].

Іншою важливою ініціативою новітнього часу є проєкт створення транспортної системи «Один пояс, один шлях» замість колишнього «Великого шовкового шляху». Проєкт, спрямований на посилення світового впливу Китаю, одночасно має внутрішні цілі: він має сприяти вирівнюванню рівня економічного розвитку західних і східних регіонів [9; 10]. Вигідне геостратегічне розташування України дає їй змогу бути природним коридором для транзитних перевезень товарів і пасажирів між державами Європи, Азії та Близького Сходу. Україні вигідно брати участь у проєкті, оскільки, вибудовуючи відповідну інфраструктуру, Китай пропонує учасникам пільгові кредити, при цьому вимагає участі своїх компаній у реалізації інфраструктурних проєктів, за допомогою яких буде експортувати свою продукцію.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Публікацій щодо еко-

номічних відносин між Україною та Китаєм дуже мало, багато з них є чисто інформативними [4; 11–13]. В них фіксуються загальні показники товарообігу між двома державами, не здійснюється аналіз несприятливої ситуації, що склалася. Хоча, згідно з джерелом [4], Китай посідає друге місце за обсягом товарообігу з Україною, ситуація з торговим балансом у співпраці двох країн з 2003 р. однозначно складається на користь китайського бізнесу (табл. 1).

Як свідчить табл. 1, існує великий дефіцит у взаємній торгівлі, що свідчить про неефективну зовнішньоекономічну торговельну політику України. Якість та номенклатура українського експорту програють конкуренцію, не задовольняючи вимог китайського споживача, причини чого необхідно визначити.

Мета статті. Головною метою роботи є визначення успішних стратегій КНР шляхом аналізу економічних реформ в Україні та Китаї, пропозиція тих із них, які можуть бути запроваджені в Україні з великою ймовірністю успішного втілення в життя.

Виклад основного матеріалу.

1) Зміст і особливості китайських реформ.

Основні соціально-економічні реформи, які перетворили Китай на могутню державу, що здійснює величезний вплив на весь світ, почали проводитися у 1978 р. за ініціативою Ден Сяопіна. Це був перший з прихильників марксизму, який поставив під сумнів аксіоми марксизму-ленізму і поставив крамольне запитання: «Який зиск у ярликах «капіталістичний», «соціалістичний»? Головне – економічний ефект: розвиток продуктивних сил, підвищення життєвого рівня» [14]. Ден Сяопін вважав, що реформи необхідно проводити, накопичуючи та узагальнюючи досвід поколінь. Саме на основі цього досвіду треба виробляти стратегію модернізації країни, яка синтезувала б у собі й традиційні для Китаю

Таблиця 1
Структура торгівлі товарами між Україною та Китаєм, 2002–2017 рр. (млн. дол.) [4]

Показник	2002 р.	2005 р.	2010 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Товарообіг	959,7	2 521,6	5 980,7	10 137,4	8 085,1	6 170,1	6 520,2	7 686,5
Експорт	700,0	711,2	1 315,5	2 691,2	2 674,1	2 399,1	1 832,5	2 039,4
Імпорт	259,7	1 810,4	4 665,2	7 446,2	5 411,0	3 771,0	4 687,7	5 647,1
Сальдо	440,3	-1 099,2	-3 349,7	-4 750,0	-2 736,9	-1 371,9	-2 855,2	-3 607,7

конфуціанські ідеали, й марксистські теоретичні уявлення щодо побудови соціалізму.

Аналізуючи реформи в Китаї, візьмо за основу їх фактичну сторону; одночасно ми спробуємо зрозуміти на концептуальному рівні, в чому полягає зміст перетворень і якою мірою вони підходять для України. Відзначимо, що на всіх етапах реформ чітко простежується лінія на проведення перетворень на основі послідовного наукового підходу, що використовує сучасну методологію досліджень окремих економічних об'єктів, їх комплексів і держави загалом. При цьому виявляється, що в найскладніших процесах соціально-економічних перетворень у Китаї особливу роль відіграють особливості самобутньої східної культури, витоки якої йдуть у глибокі століття.

Досить повний офіційний портрет сучасного Китаю представив світовій спільноті Генеральний секретар КПК Сі Цзіньпін на 19-му з'їзді КПК (жовтень 2017 р.), у якому можна з перших рук шукати коріння успішності перетворень [15].

Протягом усієї промови, говорячи про мету будівництва нового суспільства, генсек незмінно дотримується формули «соціалізм з китайською специфікою»: «високо несучи великий прапор соціалізму з китайською специфікою» (с. 3), «здобути велику перемогу соціалізму з китайською специфікою в нову епоху» (в тому ж реченні), «вдосконалення соціалістичного ладу з китайською специфікою» (с. 6), «над світом високо майорить великий прапор соціалізму з китайською специфікою» (с. 13) тощо [15]. У чому ж полягає ця специфіка? Не зрозумівши цього, не можемо обговорювати проблему реплікації, будь то зміст, форми або методи проведення перетворень у Китаї під час перенесення їх на ґрунт іншої країни.

Виділимо деякі положення з промови Сі Цзіньпіна, що допомагають краще зрозуміти тільки розглянуту проблему можливого запозичення, залишаючи осторонь інші важливі теми доповіді.

Перш за все привертає увагу акцент на системності проведення реформ. Доповідач підсилює значення цього аспекту перетворень, доповнюючи його властивостями

цілісності та узгодженості [15, с. 5], хоча ці категорії є невід'ємними складовими частинами системності [16]. Це відбивається, зокрема, в тому, що в офіційних документах зміст реформ представляється у вигляді цілих блоків, що відображають у синтезованому вигляді їх (реформ) наповнення. Звертаючись до планування, Сі Цзіньпін каже про «п'ятиєдине будівництво – економічне, політичне, культурне, соціальне та екоцивілізаційне» [15, с. 4], що здійснюється за допомогою «чотирьохаспектної стратегічної концепції про всебічну побудову середньозаможного суспільства, всебічного поглиблення реформ, всебічне забезпечення верховенства закону в державному управлінні та всебічну більшу суворість внутрішньопартійного управління» [15, с. 4]. Саме завдяки такому комплексному підходу китайська економіка зберігає «середньовисокі» темпи зростання, утримуючи одну з лідируючих позицій серед провідних країн світу. За минулу п'ятирічку показник ВВП зріс з 54 до 80 трлн. юанів (на 48%), що вивело Китай на впевнене друге місце у світі за номінальним ВВП (і перше за паритетом купівельної спроможності). При цьому внесок Китаю у зростання світової економіки перевищив 30%, що зумовлює його зростлу геоекономічну роль: коливання цього показника можуть викликати серйозні наслідки для всього глобалізованого світу [15].

Сі Цзіньпін звертає увагу на такий надважливий фактор системності реформування, як координованість регіонального розвитку, яка є необхідним чинником успішності перетворень у будь-якій складній суспільній системі. Для розуміння значущості цього фактору можна послатися на закон найменших А. Богданова, сформульований ним у фундаментальній «Тектології», за якого стійкість організації (в ролі якої тут виступає держава) визначається найслабшою з її ланок [17]. Саме тому всі регіони повинні «підтягуватися» до кращих, для чого необхідно проводити відповідну державну політику. У Китаї вона проводиться, всупереч багатьом (і чималим) труднощам, що виникли історично. Координованість регіонів Китаю помітно зросла завдяки реалізації

низки ініціатив керівництва країни, а саме завдяки проєкту «Один пояс – один шлях»; узгодженому розвитку регіону Пекін-Тяньцзінь-Хебей; розвитку економічного поясу вздовж водної артерії Янцзи. Крім того, слідуючи вперше у світовій історії позначеному курсу «одна країна – два лади», Китай інтенсифікував обміни та співробітництво внутрішніх районів країни з двома особливими адміністративними районами КНР, а саме Сянганом (б. Гонконг) та Аоменем (б. Макао). В основу цієї співпраці покладено курс на високий ступінь автономії обох територій, а також принцип «управління Сянганом самими сянганцями і управління Аоменем самими аоменьцями» [15, с. 64].

КНР перебуває в особливих відносинах з іще одним регіоном, а саме Тайванем. Дотримуючись згаданого принципу одного Китаю, КНР стимулювала мирний розвиток відносин двох берегів Тайванської протоки, для чого були інтенсифіковані міжберегові обміни та співробітництво в галузі економіки й культури, після тривалої конфронтації відбулася зустріч лідерів двох берегів, що в сукупності забезпечило мир і стабільність у регіоні Тайванської протоки. Сі Цзіньпін звертає увагу на нестандартну (з точки зору європейців) пропозицію КПК, яка зводиться до того, що «обидві сторони Тайванської протоки зможуть вести діалог і консультації для вирішення питань, які турбують співвітчизників з обох берегів, не буде ніяких перешкод у спілкуванні всіх без винятку політичних партій і організацій Тайваню з континентальною частиною Китаю» [15, с. 65]. Це рідкісна за сміливістю пропозиція, аналог якої важко знайти у світовій історії. В основі вибраної стратегії вирішення гострого конфлікту лежить фундаментальна обставина, на яку не завжди звертають увагу: багатовікова спільна історія, яка сформувала загальні архетипи поведінки. «Співвітчизники з обох берегів – рідні брати і сестри, які живуть єдиною долею, члени однієї сім'ї, близькі і рідні один одному люди. Керуючись концепцією «два береги – одна сім'я», ми поважаємо наявний суспільний лад Тайваню й спосіб життя тайванських співвітчизників, готові ділити насамперед з ними шанси, принесені

розвитком материкового Китаю. Ми будемо на взаємовигідній основі розширювати культурно-економічні обміни та співробітництво між берегами, поступово забезпечувати тайванським співвітчизникам рівні зі співвітчизниками на континенті умови для навчання, підприємництва, працевлаштування та проживання в континентальній частині країни. Ми будемо активно стимулювати співвітчизників з обох берегів до спільного поширення китайської культури, щоби сприяти їх духовному зближенню» [15, с. 65–66].

Привертає до себе увагу надзвичайно важлива обставина: Сі Цзіньпін фактично вказує на шлях вирішення безлічі внутрішніх конфліктів у різних країнах (не виключаючи європейські), які нерідко ведуть до кривавих громадянських війн, тоді як руйнівних результатів можна уникнути, якщо слідувати підказкам китайського лідера, почерпнутих, як ми вважаємо, з традицій своєї культури.

Ще однією стороною реформування Китаю є стимулювання розвитку за рахунок інновацій. Вперше в офіційних документах про інноваційний розвиток Китаю заговорив попередник Сі Цзіньпіна, генеральний секретар Ху Цзіньтао, який є автором концепції наукового розвитку «гармонійного суспільства» й гасла «Інновації – стимул розвитку». Він висунув перед країною таке завдання: перетворення Китаю на державу інноваційного типу до 2030 р., тому що саме інноваційна держава максимально сприяє підвищенню добробуту людей [18].

Мабуть, вперше на взаємозв'язок між інноваціями та добробутом на доказовому рівні звернув увагу Нобелівський лауреат 2006 р. з економіки Е. Фелпс [19]. Досліджуючи економічний розвиток західних країн, він доходить висновку, що «розвиток процвітання – з початку 1820-х рр. (у Британії) до 1960-х рр. (в Америці) – був плодом повсюдно поширених ендегенних інновацій, тобто впровадження нових методів або товарів, що виникали завдяки ідеям, які народжувалися всередині національної економіки» [19, с. 5]. Живильним середовищем цих інновацій була культура зі своїми «установками й переконаннями», яка «захищає і надихає індивідуальність, уяву, розуміння

і самовираження» [19, с. 5]. Різні культури обумовлюють те, що будуть різними досягнуті результати.

Продовжуючи лінію свого попередника, Сі Цзіньпін говорить про «роботу над створенням держави інноваційного типу» [15, с. 5]. Коли говорять про «нову економіку» або «економіку, що базується на знаннях», мають на увазі саме інноваційну державу, в якій знання створюються, поширюються та використовуються для прискорення економічного зростання й підвищення конкурентоспроможності [3].

Як було з інноваціями в Радянському Союзі та Україні як однієї з його частин? Одна з головних проблем Радянського Союзу полягала в тому, що за досить високого рівня наукових досліджень (особливо в галузі фундаментальних наук) там була погано поставлена робота зі впровадження їх результатів у виробництво. Вчені, що працювали в радянські часи в науково-дослідних інститутах, університетах, технічних ВНЗ, добре пам'ятають, що практично завжди одним з питань порядку денного на щомісячних партійних і профспілкових зборах був розгляд теми «Про впровадження результатів наукових розробок у виробництво». Майже завжди керівники, відповідальні за цей напрям, піддавалися жорсткій критиці «за погане впровадження». Професор Гарвардського університету і Массачусетського технологічного інституту Лорен Грехем провів ґрунтовне – він взяв часовий проміжок у 300 років – дослідження багатьох галузей економіки Росії та узагальнив результати у книзі, яку він назвав «Чи зможе Росія конкурувати? Історія інновацій в царській, радянській та сучасній Росії» («Lonely Ideas: Can Russia Compete?») [20]. Л. Грехем питає про те, чи мають рацію росіяни, коли вони стверджують, що саме вони винайшли багато з найбільш важливих технологій сучасної цивілізації. Він доходить «дивних результатів»: «Росіяни справді побудували перший в континентальній Європі паровоз і перший у світі тепловоз. Вони дійсно першими освітили вулиці великих міст за допомогою електрики. Вони дійсно почали передавати радіохвилі до Гульєльмо Мар-

коні. Вони дійсно побудували перший багатомоторний пасажирський літак, і зробили це всього через кілька років після першого польоту братів Райт. Вони дійсно першими вивели новий вид рослин способом поліплідизації. Вони дійсно були піонерами в галузі розроблення транзисторів і діодів. Вони дійсно першими опублікували роботу про принципи дії лазера, на десятиліття випередивши всіх інших. Вони дійсно створили першу в Європі електронну обчислювальну машину». З цієї багатообіцяючої інформації Л. Грехем робить несподіваний висновок: «сучасна Росія залишається таким слабким гравцем на світовому ринку технологій». У чому причина цього? Адже російські люди надзвичайно творчі, у них чудові досягнення в музиці, літературі, математиці, фундаментальних науках. «Однак технології – це зовсім інша історія», – зауважує Л. Грехем. Технологія відрізняється від мистецтва та інтелектуальної думки тим, що її впровадження відбувається за стінами дослідних лабораторій, в соціальному та економічному суспільному середовищі, коли доводиться взаємодіяти із суспільством загалом. Росіяни – чудові винахідники, але «нікчемні інноватори», саме такого висновку доходить Л. Грехем. Під час проведення інноваційних процесів необхідно займатися практичною реалізацією нових ідей, але за наявності низки підтримуючих факторів, зокрема економічних, юридичних, організаційних, політичних. У Росії та СРСР такі чинники часто були відсутні, як вважає Л. Грехем. Погоджуючись загалом із його думкою, у другій частині ми розглянемо глибинні причини того, чому так вийшло.

Повертаючись до ознак інноваційних держав, можемо констатувати, що в Україні наявна тільки частина першої ознаки, а саме виробництво нових знань, інші ж практично відсутні або перебувають у зародковому стані.

Один з розділів своєї промови Сі Цзіньпін присвячує вдосконаленню інституційної системи, що забезпечує становище народу як господаря країни [15, с. 40]. Тут лідер Китайської держави підкреслює дві обставини.

По-перше, існує різноманіття світових цивілізацій, кожна країна належить до яко-

їсь з них і має свої особливості, що визначаються її історією, тому немає абсолютно однакових моделей політичного устрою. «Не можна абстрактно оцінювати політичний лад у відриві від певних соціально-політичних умов і культурно-історичних традицій, не можна орієнтуватися тільки на один незаперечний авторитет, не можна механічно копіювати моделі політичного устрою інших країн» [15, с. 41]. Реформу політичної системи треба проводити «з розумною активністю», передбачаючи її основну мету, якою є побудова ладу соціалістичної демократії з використанням різних способів і форм. Несподіваний у контексті доповіді епітет «розумний» ми трактуємо як синонім науковості підходу: в Китаї надивилися на «активність» Мао Цзедуна і за всіма ознаками взяли до уваги досвід інших країн, де вольові рішення, які ігнорували соціальну реальність, приносили незліченні біди в усі сфери людської діяльності. Одним з компонентів цієї реальності є різноманіття цивілізацій, досвід яких не можна бездумно переносити на чужий ґрунт.

По-друге, інструментом, який має забезпечувати інституційні гарантії положення народу як господаря країни, в умовах Китаю має бути соціалістична консультативна демократія. Всі справи можна вирішити шляхом обговорень, а справи, що стосуються всіх, усіма разом і обговорюються, в чому, за Сі Цзіньпіном, і полягає справжній сенс народної демократії. Консультативна демократія є «специфічною формою і своєрідною перевагою політичного ладу соціалістичної демократії Китаю» [15, с. 43]. Вона передбачає стимулювання консультацій між КПК і демократичними партіями на рівні зборів народних представників, урядових органів, народних політичних консультативних рад, народних організацій, громадських організацій. Для цього в Китаї створено Народну політичну консультативну раду, що є дорадчим органом при керівництві КНР, у який входять як представники КПК, так і особи, які не мають комуністичного партійного членства: представники восьми «партій-сателітів» КПК, громадських організацій, а також ділових кіл Макао, Сянгану, Тайваню

й навіть китайських діаспор за кордоном. Знову ми бачимо той же акцент на об'єднанні різноспрямованих сил («і-і») в прагненні врахувати інтереси якомога більшої кількості учасників на основі компромісу.

Аналізуючи кадрову політику, Сі Цзіньпін цілком в дусі сучасного менеджменту говорить про необхідність формування контингенту кадрових працівників, що володіють високими особистісними якостями та професіоналізмом. При цьому необхідно «продовжувати переборювати чотири шкідливі пошесті, категорично виступати проти менталітету «привілейованого становища» і явища «винятковості прав»». У цьому бачиться явний натяк на вкрай невдалу практику управління в Радянському Союзі, де партійна номенклатура з плином часу все більше наділяла себе однієї їй доступними привілеями і монополією на непогіршеність дій, що й стало однією з основних причин його розпаду.

Оглядаючи єдиним поглядом доповідь Сі Цзіньпіна, можемо легко помітити, що за структурою, стилем і багатьма проблемами вона майже буквально повторює положення партійних документів компартії Радянського Союзу, зокрема періоду 80-х рр. минулого століття – періоду перебудови. У чому ж полягає «китайська специфіка»?

Головним, що відрізняє цей документ від його радянських аналогів, є підхід до сутності перетворень, у яких принципово інакше розуміється місце ринкової економіки у світовому господарстві: замість беззастережного прийняття ринку як безальтернативної форми побудови економіки КПК виходить з філософії «одна країна – два лади». Китай не відмовляється від побудови соціалістичного суспільства: «Наша основна реалія залишилася незмінною – ми, як і раніше, перебуваємо і ще тривалий час будемо перебувати на початковій стадії соціалізму» [15, с. 15], проте відходить від політики ортодоксального марксизму щодо форм власності. З наукової точки зору китайські керівники не роблять нічого екстраординарного: фактично вони сліднують давно встановленим закономірностям формування й виконання стратегічних планів, що вже перекочували

з наукових статей та об'ємистих монографій у параграфи підручників з економіки та менеджменту [21–23]. Головною складовою частиною стратегії є формування місії і встановлення цілей організації за обов'язкової оцінки можливих стратегічних альтернатив, за якими слідує втілення стратегічних планів у життя та їх коригування за необхідності. У Радянському Союзі всілякі альтернативи марксистському вченню були неможливі, тоді як Ден Сяопін запропонував варіант співіснування базових елементів капіталістичного та соціалістичного укладів у рамках єдиної держави, але за командної ролі комуністичної ідеології, як її розуміли китайські комуністи. Що нового вони принесли? Вони не побоялися піддати аналізу положення про панування тільки однієї – державної, колективної – форми власності, спершу не дуже явно, а потім усе наполегливіше почали проводити альтернативну політику «одна країна – два лади». Практика – критерій істини, як вважають марксисты, і своїми успіхами китайські керівники показують всьому світу правильність своєї стратегії.

Наступна відмінність від практики КППС полягає в неухильному дотриманні прийнятих рішень і досить швидкому реагуванні на їх невдалі наслідки, якщо такі трапляються: слово у вищих китайських менеджерів не розходиться з ділом. Така політика відповідає положеннями сучасного менеджменту, в якому на перше місце у функціях менеджменту завжди ставлять планування – не плани, а саме планування. «Плани – ніщо, планування – все», – говорив американський президент Д. Ейзенхауер, маючи на увазі постійний моніторинг ситуації, що складається, і безперервне реагування на її зміни.

Якщо проаналізувати шлях Китаю дорогою реформ, то вражає частота прийняття рішень у відгуках на виникаючі проблеми. Відбувається безперервне уточнення змісту реформ, за яким слідує практичні дії. «У 1978 р. КПК оголосила про створення «планової економіки, доповненої регулюванням ринку»; з 1984 р по 1987 рр. метою економічних реформ стала «планова товарна економіка»; у 1987–1989 рр. КПК приступила до будівництва економіки, в якій «державна

регулює ринок, а ринок регулює підприємства»; у 1989–1991 рр. – «економіки з органічно інтегрованою плановою економікою і регулюванням ринку»; нарешті, з 1993 р. КПК стала використовувати термін «соціалістична ринкова економіка з китайською специфікою»» [24].

За ступенем виконання того чи іншого етапу перетворень реформатори, усвідомлюючи його результати та виявляючи негативні наслідки, вживали заходів щодо їх мінімізації, після чого уточнювали старі цілі, ставили нові, конкретизували завдання й переходили на новий етап, просто дотримуючись положень наукового менеджменту. Фактично, домагаючись стійкого зростання, в Китаї використовують різні стратегічні підходи і не бояться ризикувати відповідно до рекомендацій сучасної економічної та управлінської науки [25].

Резюмуючи, можемо сказати, що в країні поступово реформувалися державні підприємства за допомогою безперервного процесу організації урядом локальних «експериментів» з подальшим їх розширенням на всю країну. Кожна зміна мала на меті неухильне просування державних підприємств до ринку й перетворення їх на дійсні – і дієві – суб'єкти ринкової економіки.

В результаті реформ до початку ХХІ століття структура економіки Китаю докорінно змінилась: недержавні підприємства, орієнтовані на ринок, стали основною силою, що стимулює розвиток країни.

2) Реформування економіки України за доби незалежності.

У добу незалежності Україна увійшла як країна з багатообіцяючими перспективами: в республіці виробляли п'ять відсотків світової продукції, тоді як її населення складало лише 0,8% жителів Землі [26]. Вона посідала друге місце в Радянському Союзі (після РФ) за рівнем промислового та науково-технічного потенціалу. За окремими видами економічної діяльності нова країна посідала перше, а за деякими – друге місце в Радянському Союзі і навіть у Європі (вугілля, сталь). За прогнозами німецького «Deutsche Bank», Україна приречена посідати одне з перших місць серед республік Радянського

Союзу за «передбачуваним рівнем процвітання». «Україна була на перших місцях в колишньому СРСР за виробництвом на душу населення зерна, цукру, м'яса, рослинної олії, молока, чавуну, сталі, прокату, труб, станків тощо. Отже, за розумного господарювання у нас буде і хліб, і до хліба, і буде що сусідам запропонувати» [26].

Водночас попередній період розвитку України, безпосередньо напередодні отримання нею незалежності, засвідчив, що промислово-аграрна еліта українських керівників зосереджувала зусилля не на розвитку держави та підвищенні добробуту її громадян, а на намаганні стати фактичними розпорядниками державної власності, на її екстенсивній експлуатації в особистих інтересах, вбачаючи в бюджеті джерело отримання дешевих коштів, у державних підприємствах – інструмент отримання прибутку, в парламенті – можливість законодавчо легітимізувати та захистити власні дії. Така політика багато в чому продовжувалася в роки незалежності.

Початковий період реформування характеризувався виходом на арену груп з різними економічними та політичними інтересами, протиріччя між якими значною мірою впливали на якість і гальмували темпи економічних перетворень. Перші реформатори намагались оперативно реагувати на виклики, пов'язані з розвалом адміністративно-командної економіки. На початку 1994 р. було розроблено перший план економічних перетворень, підтриманих значними стабілізаційними кредитами від міжнародних організацій, що у загальному обсязі становили близько 5,5 млрд дол. США [26, с. 539]. Це був план швидкого й рішучого реформування економіки за сценарієм «шокової терапії», в якому головна мета – створення основ ринкової економіки – досягалася рішучими структурними перетвореннями, що супроводжувалися значними соціальними втратами. Було запропоновано скасування державних замовлень і контрактів, демонополізацію, скорочення державних дотацій і запровадження практики банкрутств збиткових підприємств, масштабну лібералізацію міжнародної торгівлі, цінову лібералізацію. При

цьому передбачалося обмеження зростання заробітної плати для скорочення дефіциту бюджету й стабілізації національної валюти. Серед важливих заходів програми були конкретні пропозиції зі здійснення масштабної приватизації. Підсумком програми мала бути макроекономічна стабілізація й перехід до нормального розвитку. За прогнозами Світового банку, реалізація цієї програми мала привести до зростання внутрішнього валового продукту у 6–7% досить швидко, а саме у 1996 р. [27, с. 81]. Однак як ця програма, так і щонайменше сім національних економічних програм і стратегій 1994–2004 рр. були виконані лише частково або не виконані зовсім.

Ідеологія стартової програми економічних реформ полягала у швидкому досягненні макроекономічної стабілізації через створення соціальної бази ринкових реформ у процесі масової приватизації державної власності. Приватизація мала сприяти переходу від адміністративно-командної економіки до ринкової, у якій роздержавлені підприємства працювали би згідно із законами ринку, а не за директивами державних чиновників. Реалізація різних програм приватизації тривала протягом десяти років. Найбільш драматичною стала середина 1990-х рр., коли було розпочато програму сертифікатної (ваучерної) приватизації, яка мала створити клас власників-акціонерів. Власники з'явилися, але до цієї верстви більшість населення не могла потрапити, оскільки від самого початку витіснялася зі сфери приватизації керівниками державних підприємств та державним чиновництвом, які, користуючись фактично монополією владою від старих часів, створювали нову, ваучерну, монополію на свою користь.

У жовтні 1995 р. було проголошено курс на створення «української моделі» економічного розвитку, згідно з якою посилювалися регулятивні функції держави шляхом захисту внутрішнього ринку, державного контролю за цінами та посилення вертикалі виконавчої влади. Запровадження гривні, зниження інфляції, скорочення бюджетного дефіциту та уповільнення темпів падіння виробництва сигналізували про часткову макроеко-

номічну стабілізацію. Водночас очевидною ставала необхідність подальшого поглиблення реформ. Питома вага сфери послуг і легкої промисловості, зорієнтованих на внутрішній ринок, залишалась низькою (хоча ці сфери існували у тіньовій економіці, приводячи до спотворення офіційної статистики); формувалась і поширювалась «віртуальна економіка» у вигляді слабо контрольованих бартерних оборудок, взаємозаліків боргів, які було важко оподатковувати, та вимог з боку підприємств державних субсидій (на енергоносії, матеріально-технічне забезпечення). Виникаючі внаслідок цих процесів криза неплатежів та ухилення від податків призводили до скорочення податкових надходжень до бюджету і, як наслідок, до не виплати заробітної плати у бюджетній сфері та звуження внутрішнього ринку.

Наприкінці 1996 р. була підготовлена наступна програма реформ «Економічне зростання 1997», яка передбачала подолання кризи неплатежів за рахунок зниження розміру податків і розширення податкової бази, ліквідації податкових пільг і привілеїв, обмеження бюджетних витрат, жорсткого регулювання енергетичних монополій. Однак програма не була виконана у своїй головній частині, тобто тій, що стосувалась податкової реформи, отже, не була доведена до кінця критично важлива частина програми реформ 1994 р.

У 1999 р. Президент України видав Указ «Про негайні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки», в якому йшлося фактично про ліквідацію колгоспно-радгоспної системи. До квітня 2000 р. було ліквідовано колгоспи та радгоспи, як чинні, так і ті, що приховувалися під вивіскою колективних сільськогосподарських підприємств (КСП). До січня 2001 р. 6,5 млн. селян стали власниками пайових сертифікатів, які давали їм право власності на частину колишніх колгоспних і радгоспних земель загальною площею 26,5 млн. га. На цей момент було завершено приватизацію дрібних земельних наділів (підсобних і присадибних господарств), власниками яких стали 11,5 млн. жителів України. Близько 400 тис. селян вилучили свої земельні паї в

натуральному вигляді, тобто землею, 74% з них об'єднали отримані землі з власними особистими присадибними ділянками, заклавши основу для дрібних фермерських господарств. У 2000–2001 рр. назавжди відійшли у небуття колгоспи та радгоспи, адже на їх місці постали 14,7 тис. господарських товариств (46%), сільськогосподарські кооперативи (23%), приватні підприємства (20%). Держава втратила монополію на землю сільськогосподарського призначення, оскільки у приватну власність перейшли 70,5% угідь. Зміни в структурі супроводжувалися заходами економічного стимулювання: держава списала борг у 7 млрд. дол. США, замість пільгових кредитів, які роздавали раніше, було відкрито програму субсидування під відсотки через комерційні банки, що не лише дало змогу інвестувати гроші тільки в необхідні виробництва, але й підвищило відповідальність за їх використання (показники повернення кредитів становили 90%) [26, с. 543].

Одержання селянами прав на землю та реальне наповнення цих прав відкрили шлях орендним відносинам. З розширенням сфери приватизації виявилися певні тенденції щодо земельної реформи, які свідчили про неоднозначне ставлення селян до того, ким вони бачили себе в ринковій економіці. З 6,5 млн. власників пайових сертифікатів майже 5,6 млн. (86,2%) вважали за краще передати їх в оренду, причому 85% договорів оренди було укладено з господарствами, із земель яких вони отримали паї [26, с. 544]. У своїй масі селянство не хотіло ставати фермерами, як свого часу, на початку XX століття, воно не підтримало реформи П. Столипіна, які були спрямовані на створення нових селянських господарств шляхом руйнування общинного землеволодіння. Тоді загалом в Україні з общинної у приватну власність перейшли 25% селянських дворів [28], та й самі новостворені в сільському господарстві підприємства були мало схожі на ринкові структури. Часто вони зберегли традиційні управлінські шаблі, які, як і за радянських часів, нерідко були єдиною реальною владою у сільській громаді. Колишнє керівництво, голови колгоспів і

директори радгоспів, не тільки були фактичними розпорядниками та власниками успадкованого від колективних сільськогосподарських підприємств (КСП) майна, але й зберегли зв'язки та вплив у районних і обласних владних кабінетах.

Як і в промисловості, приватизація у сільському господарстві привела до створення підвалин ринкових відносин. Проте тут вона також відбувалася за принципом прискореної концентрації власності у руках «нової буржуазії» та нових великих землевласників. Важливі економічні перетворення здійснювалися значною мірою з величезними соціальними втратами. Економічне зростання відбувалося головним чином за рахунок галузей народного господарства, які були орієнтовані на вивіз за кордон сировини та напівфабрикатів (металургія, хімічна промисловість), що потребували значного імпорту енергоносіїв. Високотехнологічне виробництво залишалося поза увагою як державного керівництва, так і приватних інвесторів, які були спрямовані перш за все на отримання швидкого прибутку. Володіючи великим інтелектуальним потенціалом, Україна відправляла за кордон застарілу продукцію, що вимагала інвестицій у технологічне оновлення та значних витрат енергії.

Підбиваючи підсумки економічних реформ перших двох десятирічь незалежності (1990–2000 рр.), можемо констатувати невідповідність між масштабами та глибиною задуманих перетворень й тією дійсністю, яка народжувалася в процесі їх втілення в життя.

Для більшості українського суспільства трансформація у ринкову систему виявилася болючим, драматичним процесом, який докорінно змінював суспільний статус громадян та їх матеріальне становище й пропонував по-новому поглянути на свої цінності. Замість обіцяного зростання економіки та досягнення високих («як у Європі») життєвих стандартів, в реальності ринкові реформи постали перед суспільством у вигляді різкого спаду виробництва, зубожіння широких верств населення, сплеску злочинності на фоні небаченого збагачення окремих осіб. Природа цього процесу стає зрозумілою, якщо поглянути на українські

реалії з урахуванням об'єктивних, глибинних процесів еволюції суспільства та саморозвитку економіки.

Головною обставиною, що впливала на процес реформування в Україні, було те, що проведений аналіз ситуації не був всебічним, тобто системним, як це відбувалося в Китаї. Поза його межами залишався цивілізаційно-аксіологічний аспект реформ, тоді як людина та суспільство є явищами органічними, а не механічними. Це рівною мірою стосується як періоду перебудови, так і часів отримання Україною незалежності, для яких характерними були несистемність та непослідовність дій реформаторів. Чим це можна пояснити? Ментально, за звичками та суспільними інстинктами, способами соціальної поведінки, одна частина суспільства комфортно почувалась у старій – радянській, планово-адміністративній (але водночас соціально спрямованій) – економіці, де приватна ініціатива не віталася та вважалася лише засобом отримання можливості збагатитися за рахунок держави. Друга частина суспільства – так склалася її історія – слушно вважала, що Україна – це Європа, і докладала всіх зусиль, щоби втілити в життя своє бачення ситуації після розпаду Радянського Союзу. Отже, рішення, які приймалися, мали відбитки боротьби двох точок зору, коли перемагала то одна сторона, то інша, що приводило, зрештою, до несистемних рішень. Коли за одну ніч, проведену Президентом Л. Кравчуком у Біловезькій Пущі, Україна опинилась у новому суспільному ладі – капіталістичній економіці, найбільш енергійна частина суспільства – здебільшого та, що мріяла про європейську майбутність, – зайнялася тим, що завжди робили люди в аналогічних обставинах, тобто вони почали формувати власні капітали, здійснюючи, за К. Марксом, первісне накопичення. Формування капіталу та приватної власності не може не бути переважною мірою стихійним процесом [29, с. 14]. Робилося те, що лежить на поверхні економічної діяльності, а саме експортували з України мінеральну сировину та продукцію сільського господарства, імпортували промислову продукцію, яку цілком

спроможні виробляти національні виробники. Фактично всі заходи щодо переходу до ринку здійснювалися шляхом формального та непослідовного («точкового») введення окремих елементів ринкової економіки, без аналізу всього комплексу як зовнішніх, так і внутрішніх обставин, що склалися на час реформування. Як і в роки перебудови, в певній частині суспільства продовжував панувати західноєвропейський – західноцентристський – погляд на економіку. Вважалося, що ринкова економіка – це універсальний та найбільш ефективний спосіб ведення хазяйства. Між тим, змінюючи виробничі відносини, маємо брати до уваги багато факторів, зокрема історичних, релігійних, національних, ідейно-духовних, природних. Всі разом вони формують своєрідний цивілізаційний код суспільства, спроби змінити який можуть привести до небезпечних суспільних наслідків, як і сталося в Україні [30]. Зокрема, не була проаналізована готовність суспільства до пропонованих змін, що є необхідною умовою під час прийняття будь-якого стратегічного рішення, тим більш для такої складної організаційної системи, якою є держава з 52-мільйонним населенням.

Суперництво всередині влади між її гілками, як і між різними групами інтересів, заважало формуванню довгострокової економічної політики, втіленої у відповідну стратегію. У цьому суперництві була присутня не тільки чисто бізнесова конкуренція різних інтересів, але й цивілізаційно-аксіологічний компонент, обумовлений різною історією різних складових частин України. «Виник своєрідний варіант державного капіталізму, в якому елементи вільного ринку поєднувалися з тісною взаємодією його учасників з державними бюрократичними структурами. Вони, з одного боку, регулювали цей ринок, а з іншого, також виступали його опосередкованими учасниками. Доступ до нормальних економічних умов і схем був опосередкованим доступом до влади. Ця схема відтворювалася на всіх рівнях: від столиці до сільських районів. Нормальність умов ведення бізнесу, причому будь-якого: від найбільшого до найдрібнішого, залежала від стосунків з представниками

влади. У цьому розумінні олігарх, залежний від президента або його оточення, і дрібний вуличний торговець, залежний від міліціонера, були рівними» [26, с. 548]. В таких умовах за існування формальних атрибутів демократії економічна та політична влада поступово переходила до невеликої групи людей, а саме олігархів, які впливали на процеси у підпорядкованій їм паралельній економіці, побудованій на корупції, як у період «дикого капіталізму».

В результаті несистемного реформування економічне становище в Україні перманентно погіршувалося, і в третє десятиріччя незалежності, у жовтні 2016 р., урядом приймається рішення про створення Національного комітету з промислового розвитку (НКПР) [31]. Перед ним ставилася стратегічна мета «створення високотехнологічної індустріальної моделі вітчизняної промисловості, нарощування виробництва товарів з високою доданою вартістю, конкурентоспроможних на зовнішньому ринку, створення нових робочих місць, забезпечення сталого промислового розвитку країни шляхом вдосконалення організаційно-інституційної системи управління промисловістю». Тактичною ціллю була задача визначення найбільш ефективних інструментів промислової політики методом широких консультацій з ключовими представниками влади, бізнесу, науки, громадськості. Останні за їх залучення до формування стратегії реформування створювали, якщо використовувати мову математики, «необхідну умову» системності, тобто всебічний аналіз ситуації. Забезпечення «достатніх умов» – вміння втілити в життя іноді досить абстрактні положення стратегічного плану – залежало вже від професіоналізму керівників.

НКПР констатував, що у 2015 р. Україна увійшла з такими показниками [32].

1. Скоротилась частка промисловості у ВВП: додана вартість переробної промисловості України у 1992 р. складала 44% ВВП, у 2015 р. – 14%. Для порівняння, плани ЄС передбачали до 2020 р. збільшення частки промисловості у ВВП до 20%. Наприклад, якщо у 1992 р. Україна мала більш високий цей показник, ніж Південна Корея, то

Таблиця 3

Витрати на дослідження й розробки в Україні та світі, 2014 р.

Країна	Витрати на дослідження й розробки (на душу населення, дол. США)
Україна	30,4
Польща	119,5
Світ	231,5
Велика Британія	687,4
ЄС	713,6
Франція	948,5
Республіка Корея	1 078,5
Німеччина	1 301,2
Японія	1 339,3
США	1 477,7

у 2014 р. Україна опинилась далеко позаду від цієї країни. Зафіксовано низький рівень інвестицій в основний капітал. Якщо валове нагромадження основного капіталу (у процентах до ВВП) на момент незалежності складало 25%, то у 2014 р. воно впало до 14%. За даними постійного міжурядового органу ООН – Конференції ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), для досягнення 7-відсоткового зростання реального ВВП валове нагромадження основного капіталу має складати 25% ВВП.

2. За показником залежності доданої вартості переробної промисловості від нагромадження основного капіталу Україна перебувала серед країн з найнижчим потенціалом промислового розвитку.

3. Промисловість характеризувалася високою енергомісткістю: в Україні вона була в 6 разів вище, ніж середня у світі, в 11 разів вище, ніж у ЄС. Наприклад, промисловість Білорусі на той час споживала у 4 рази менше енергоносіїв, Польщі – у 7 разів. За таких показників низькою була конкурентоспроможність промисловості: країни з низьким рівнем енергомісткості мають вищу конкурентоздатність виробництва.

4. Домінування в імпорті споживчих товарів, а не передових засобів виробництва (табл. 2).

Таблиця 2

Імпорт в Україні та світі

Імпорт	Україна (% , 2014 р.)	Світ (% , 2014 р.)
Споживчі товари	49,99	30,97
Проміжні товари	21,03	22,93
Засоби виробництва	16,81	30,16
Сировина	11,97	15,94

Тоді як частка засобів виробництва в імпорті в середньому у світі складала 30%, в Україні вона була майже вдвічі меншою, а саме 16,81%.

5. Втрата кадрового ресурсу. За 1998–2015 рр. кількість штатних працівників переробної промисловості скоротилась на 62,1%.

6. Низька наукоємність ВВП. Витрати на дослідження й розробки на душу населення у 2014 р. в Україні мали такі показники (табл. 3).

7. Низька ефективність промисловості. Якщо додана вартість промисловості на одного працюючого у 2014 р. складала в середньому по ЄС 54 тис. євро, то в Україні вона дорівнювала 8,1 тис. євро.

Висновки і пропозиції. Саме НКПР міг стати тим органом, який зміг би забезпечити системність у проведенні реформ. Однак на практиці цього не сталося, адже комітет практично не розпочав роботу. Український союз промисловців і підприємців (УСПП) двічі – у 2019 і 2020 рр. – направив листи на адресу Прем'єр-міністра України із закликом збереження та перезапуску НКПР [33; 34]. УСПП звертав увагу на падіння індустріального виробництва на 8,3% у грудні 2019 р., кризу у високотехнологічних галузях (падіння у сфері машинобудування за результатами минулого року становило 5,6%), зростання за рік дефіциту зовнішньої торгівлі товарами на 10%. Такі негативні результати потребують вжиття невідкладних та ефективних заходів. Замість аналізу рекомендацій УСПП у лютому 2020 р. Кабінет Міністрів своєю Постановою ліквідував НКПР та утворив замість нього «Координаційний центр з питань промисловості» (КЦПП) задля «забезпечення узгоджених дій для вироблення пріоритетів державної промислової політики та механізму сталого розвитку у промисловості» [31]. Задачею Координаційного центру визначалась координація дій Уряду, Верховної Ради України, бізнесу для розроблення дієвих механізмів промислової політики, реагування та уник-

нення кризових ситуацій у промисловості. «Координація», «співпраця», «узгодження позицій» стали ключовими словами Постанови, адже саме вони разом із професіоналізмом можуть забезпечити системність у проведенні реформ. Майбутнє покаже.

Література:

- Глазьев С. Вознесение Поднебесной. URL: http://zavtra.ru/blogs/vozneshenie_Podnebesnoj.
- Чжан Д. Тенденції розвитку та перспективи торговельно-економічного співробітництва між Китаєм та Україною. *Економіка України*. 2018. № 6. С. 3–12.
- Ковалев М., Син В. Китай в XXI веке – мировая инновационная держава. Минск : Изд. центр БГУ, 2017. 239 с.
- Герасимчук В., Лі І. Реформування економіки Китаю: етапи, результати, перспективи. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2018. № 15. С. 124–135.
- Кобзев А. Философия китайского неоконфуцианства. Москва : Восточная литература, 2002. 605 с.
- Герасимчук В., Тьян Т. Удосконалювати механізм торговельно-економічного співробітництва між Україною і Китаєм. *Україна – Європейський Союз: проблеми зовнішньоекономічної діяльності та перспективи співробітництва* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Київ : КДТЕУ, 1995. С. 36.
- Грибова Н. Актуальные вопросы экономического развития Китая в современных условиях. *Проблемы национальной стратегии*. 2017. № 6 (45). С. 185–205.
- Боркова А., Кривенко А., Сидоров А. Мировая фабрика. Экономическое чудо Китая и его участие в мировой экономике. *Московский экономический журнал*. 2019. № 8. С. 151–161.
- Макогон Ю. Новый великий шелковый путь: история, состояние, перспективы. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 3 (53). С. 49–55.
- Почему в Украину не придет китайский «Один пояс, один путь»? URL: <https://centre.today/ru/ukraina-kitajski-odin-poyas-odin-put>.
- Китай зацікавлений інвестувати в інфраструктурні проекти в Україні. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/521080.html>.
- Один пояс – один шлях. URL: <https://www.ukrinform.ru/rubric-economy/2491982-odin-poas-odin-put-kiev-provedet-ukrainskokitajskij-ekonomiceskij-forum.html>.
- Український трамплін в Європу. URL: <http://antifashist.com/item/ukrainskij-tramplin-v-evropu-cto-stoit-za-iekonomicheskoy-ekspansiej-kitaya.html#ixzz5N144DU5W>.
- Сяопин Д. Строительство социализма с китайской спецификой : статья и выступление / пер. с кит. Москва : Палей, 1997. 479 с.
- Доповідь Сі Цзіньпіна на 19-му з'їзді КПК. URL: http://russian.news.cn/2017-11/03/c_136726299.htm.
- Скляров И. Система. Системный подход. Теории систем. Москва : Либроком, 2016. 152 с.
- Богданов А. Тектология (Всеобщая организационная наука) : в 2 кн. Кн. 1 / редкол.: Л. Абалкин (отв. ред.) и др. Москва : Экономика, 1989. 304 с. (Экономическое наследие).
- Си Цзиньпин о государственном управлении / Пресс-канцелярия Госсовета КНР. Т. 1, 2014. Т. 2, 2015.
- Фелпс Э. Массовое процветание: Как низовые инновации стали источником рабочих мест, новых возможностей и изменений / пер. с англ. Д. Кралечкина; науч. ред. пер. А. Смирнов. Москва : изд-во Института Гайдара ; Фонд «Либеральная Миссия», 2015. 472 с.
- Грэхэм Л. Сможет ли Россия конкурировать? История инноваций в царской, советской и современной России / пер. с англ. Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2014. 272 с.
- Томпсон-мл. А.А., Стрикленд Ш. А.Дж. Стратегический менеджмент: концепции и ситуации для анализа / пер. с англ. Москва : Вильямс, 2009. 928 с.
- Портер М. Международная конкуренция / пер. с англ. Москва : Международные отношения, 1993. 896 с.
- Виханский О., Наумов А. Менеджмент : учебник. Москва : Магистр ; ИНФРА-М, 2014. 576 с.
- Жуджунь Д., Ковалев М., Новик В. Феномен экономического развития Китая. Минск : Издательский центр БГУ, 2008. 446 с.
- Портер М. Конкурентное преимущество: Как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость / пер. с англ. Е. Калининой. Москва : Альпина Бизнес Букс, 2005. 715 с.
- Економічна історія України: Історико-економічне дослідження : в 2 т. / голова ред. ради В. Литвин. Київ : Ніка-Центр, 2011. Т. 2. 523 с.
- Kravchuk R. Kuchma as economic reformer. Problems of Post-Communism. 2005. September – October. P. 81.
- Волковинський В., Хоптяр Ю. Столипінська аграрна реформа. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Stolypinska_reforma.
- Сірко А. Первісне нагромадження капіталу – економічна основа спонтанного переділу суспільного багатства. *Економіка і прогнозування*. 2004. № 2. С. 31–48.
- Якунин В., Багдасарян В., Сулакшин С. Цивілізаційно-ціннісні основи економічних рішень. Москва : Научный эксперт, 2008. 160 с.
- Рішення уряду про створення Національного комітету з промислового розвитку. URL: <https://www.kmu.gov.ua/pras/249412905>.
- Результати реформ в Україні за даними НКПР. URL: <https://issuu.com/mineconomdev/docs/998eb68a955da3>.
- Лист УСПП щодо відновлення роботи НКПР. URL: <https://uspp.ua/news/ostanni-novyny/2019/uspp-zvernuvsia-do-premiera-shchodo-vidnovlennia-roboty-natsionalnoho-komitetu-z-promyslovoho-rozvytku>.
- Лист УСПП щодо продовження роботи НКПР. URL: <https://uspp.ua/news/ostanni-novyny/2019/natsionalnyi-komitet-z-promyslovoho-rozvytku-maie-prodovzhyty-svoiu-robotu>.

References:

- Hlazev S. Voznesenye Podnebesnoi [Ascension of the Celestial Empire]. URL: http://zavtra.ru/blogs/vozneshenie_Rodnebesnoj.
- Chzhan D. (2018) Tendentsii rozvytku ta perspektyvy torhovelno-ekonomichnoho spivrobitnytstva mizh Kytaiem ta Ukrainoiu [Development trends and prospects of trade and economic cooperation between China and Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 6, pp. 3–12.
- Kovalev M. (2017) Kytai v XXI veke – myrovaia ynnovatsionnaia derzhava [China in the XXI century – a world innovation power]. Van Syn. Mynsk: Yzd. tsentr BHU, 239 p.
- Herasymchuk V. (2018) Reformuvannia ekonomiky Kytaiu: etapy, rezultaty, perspektyvy [Reforming the Chinese econ-

- omy: stages, results, prospects] *Ekonomichnyi visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy "Kyivskiy politekhnichnyi instytut"*, no. 15, pp. 124–135
5. Kobzev A. Fylosofiya kytaiskoho neokonfutsyanstva [Philosophy of Chinese neo-Confucianism]. Moskva: Vost. lit, 605 p.
6. Herasymchuk V., Tian T. (1995) Udoskonaluvaty mekhanizm torhovelno-ekonomichnoho spivrobitnytstva mizh Ukrainoiu i Kytaiem [Improve the mechanism of trade and economic cooperation between Ukraine and China]. Proceedings of the Ukraina – Yevropeiskiy Soiuz: problemy zovnishnoekonomichnoi diialnosti ta perspektyvy spivrobitnytstva. Kyiv: KDTEU, p. 36.
7. Hrybova N. (2017) Aktualnie voprosi ekonomicheskoho rozvytyia Kytaia v sovremennikh usloviakh [Current issues of China's economic development in modern conditions]. *Problemy natsionalnoi stratehyy*, no. 6 (45), pp. 185–205.
8. Borkova A., Kryvenko A., Sydorov A. (2019) Myrovaia fabryka. Ekonomicheskoe chudo Kytaia y eho uchastye v myrovoi ekonomike [World factory. China's economic miracle and its participation in the world economy]. *Moskovskiy ekonomicheskyy zhurnal*, no. 8, pp. 151–161.
9. Makohon Yu. (2018) Novie velikiy shelkovi put: ystoriya, sostoianye, perspektyvi [The New Great Silk Road: history, state, prospects]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*, no. 3 (53), pp. 49–55.
10. Pochemu v Ukrainy ne prydet kytaiskiy "Odyn poias, odyn put"? [Why won't the Chinese "One Belt, One Road" come to Ukraine?]. URL: <https://centre.today/ru/ukraina-kitajskii-odin-poyas-odin-put>.
11. Kytai zatsikavleniy investuvaty v infrastrukturi proekty v Ukraini [China is interested in investing in infrastructure projects in Ukraine]. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/521080.html>.
12. Odyn poias – odyn shliakh [One belt – one way]. URL: <https://www.ukrinform.ru/rubric-economy/2491982-odin-poias-odin-put-kiev-provedet-ukrainskokitajskij-ekonomiceskij-forum.html>.
13. Ukrainskiy trampolin v Yevropu [Ukrainian springboard to Europe]. URL: <http://antifashist.com/item/ukrainskij-trampolin-v-evropu-chto-stoit-za-ieconomicheskoy-ekspansiej-kitaya.html#ixzz5N144DU5W>.
14. Siaopyn D. (1997) Stroytelstvo sotsyalyzma s kytaiskoi spetsyfykoi: st. y vistup [Construction of socialism with Chinese specifics: Art. and protrusion]. Moskva : Paleia, 479 p.
15. Dopovid Si Tszinpinga na 19-mu zizdi KPK [Xi Jinping's report at the 19th CCP Congress]. URL: http://russian.news.com/2017-11/03/c_136726299.htm.
16. Skliarov Y. (2016) Sistema. Systemnyi podkhod. Teoryi system [System. System approach. Systems theory]. Moskva: Lybrom, 152 p.
17. Bohdanov A. (1989) Tektolohiya (Vseobshchaia orhanyzatsionnaia nauka). V 2-kh kn. Kn. 1. [Tectology (General organizational science). In 2 books. Book. 1]. Otdnye ekonomyy AN SSSR. Yn-t ekonomyy AN SSSR. Moskva: Ekonomika, 304 p.
18. Sy Tszynpyn o hosudarstvennom upravlenyy (2015) [Xi Jinping on public administration]. Press-kantseliariya Hossoвета KNR, t. 1, t. 2.
19. Felps E. (2015) Massovoe protsvetanye: Kak nyzovie ynnovatsyy staly ystochnykom rabochykh mest, novikh vozmozhnostei y yzmeneniy [Mass prosperity: How grassroots innovations have become a source of jobs, new opportunities and change]. Moskva: Yzd-vo Ynstytuta Haidara; Fond "Lyberalnaia Myssiya", 472 s.
20. Hrekhem L. (2014) Smozhet ly Rossyia konkuryrovat? Ystoriya ynnovatsyi v tsarskoi, sovetsskoi y sovremennoi Rossyie [Will Russia be able to compete? History of innovations in tsarist, Soviet and modern Russia]. Moskva: Mann, Yvanov y Ferber, 272 p.
21. Tompson-m. A.A., Stryklend III A.Dzh. (2009) Stratehicheskiy menedzhment: kontseptsyy y sytuatsyy dlia analiza [Strategic management: concepts and situations for analysis]. Moskva: Viliams, 928 s.
22. Porter M. (1993) Mezhdunarodnaia konkurentsyya [International competition]. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniya, 896 s.
23. Vykhanskiy O., Naumov A. (2014) Menedzhment: uchebnyk [Management: textbook]. Moskva: Mahystr; YNFRA-M, 576 s.
24. Zhudzhun Dyn, Kovalev M., Novyk V. (2008) Fenomen ekonomicheskoho rozvytyia Kytaia: Nauchnoe yzdanye [The phenomenon of economic development of China: Scientific edition]. Mn.: Yzdatelskiy tsentr BHU, 446 s.
25. Porter M. (2005) Konkurentnoe preymushchestvo: Kak dostykh vysokogo rezultata y obespechyt eho ustoychivost [Competitive advantage: How to achieve a high result and ensure its sustainability]. Moskva: Alpyna Byznas Buks, 715 s.
26. Lytvyn V. (2011) Ekonomichna istoriia Ukrainy: Istoryko-ekonomichne doslidzhennia: v 2 t. [Economic history of Ukraine: Historical and economic research: in 2 volumes]. Kyiv: Nika-Tsentr, t. 2, 523 p.
27. Kravchuk R. (2005) Kuchma as economic reformer. Problems of Post-Communism. September – October, 81 p.
28. Volkovynskiy V., Khoptiar Yu. Stolypinska ahrarna reforma [Stolypin's agrarian reform]. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Stolypinska_reforma.
29. Sirko A. (2004) Pervisne nahromadzhennia kapitalu – ekonomichna osnova spontannoho peredilu suspilnoho bahatstva [AV Initial accumulation of capital – the economic basis of spontaneous redistribution of social wealth]. *Ekonomika i prohnouzuвання*, no. 2, pp. 31–48.
30. Yakunyn V., Bahdasarian V., Sulakshyn S. (2008) Tsyvlyzatsionno-tsennostnie osnovaniya ekonomicheskikh resheniy [Civilizational and value bases of economic decisions]. Moskva: Nauchnii ekspert, 160 p.
31. Rishennia uriadu pro stvorennia Natsionalnoho komitetu z promyslovoho rozvytku [Government decision on the establishment of the National Committee for Industrial Development]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/249412905>.
32. Rezultaty reform v Ukraini za danyimi NKPR [The results of reforms in Ukraine according to the NCPD]. URL: <https://issuu.com/mineconomdev/docs/998eb68a955da3>.
33. Lyst USPP shchodo vidnovlennia roboty NKPR [Sheet of USPP for updating the robotics of the NKPR]. URL: <https://uspp.ua/news/ostanni-novyny/2019/uspp-zvernuvsia-do-premera-shchodo-vidnovlennia-roboty-natsionalnoho-komitetu-z-promyslovoho-rozvytku>.
34. Lyst USPP shchodo prodovzhennia roboty NKPR [Sheet of USPP schodo advanced robots NKPR]. URL: <https://uspp.ua/news/ostanni-novyny/2019/natsionalnyi-komitet-z-promyslovoho-rozvytku-maie-prodovzhyty-svoiu-robotu>.

Аннотация. В статье проанализирована возможность использования опыта Китая в реформировании экономики в условиях независимой Украины. Главными характеристиками реформирования в Китае являются системность, научность, учет национальных особенностей, тогда как в Украине они практически отсутствуют. В рамках цивилизационно-аксиологического подхода, при котором Украина рассматривается как расколотая страна (С. Хантингтон), в состав которой входят представители двух основных цивилизаций, а именно православной и греко-католической, делается вывод, что конфликт между ними не позволяет проводить реформы последовательно и системно. Рассмотрено влияние культурных измерений в модели Г. Хофстеде на проведение реформ, особую роль в которых для Китая играет конфуцианский динамизм, а для Украины – фемининная культура. Приведены результаты расчета корреляционных коэффициентов, связывающих различные культурные измерения для бизнес-структур Украины и Китая. Показаны сходства и различия в культурных измерениях, а также возможность их взаимного влияния для двух стран. Продемонстрирована аналогия между характеристиками конфуцианского динамизма и протестантской этики в понимании М. Вебера. В выводах сформулированы предложения по применению китайского опыта: решения по реформированию экономики в Украине должны базироваться на цивилизационно-ценностной основе; реформы должны проводиться системно, необходимо стимулировать экономическое развитие на основе эндогенных инноваций; следует нормализовать межрегиональные отношения на основе автономности регионов; нужно создать аналог Народного политического консультативного совета как совещательного органа при Кабинете Министров, в который должны войти представители различных политических партий, общественных организаций и деловых кругов регионов; необходимо возродить Национальный комитет по промышленному развитию для координации деятельности как между государственными структурами, так и между государственными органами и частными единицами; при принятии решений необходимо учитывать культурные измерения; следует формировать контингент кадровых работников в зависимости от наличия у них высоких личностных качеств и профессионализма; силами китайских и украинских университетов необходимо провести совместные исследования культурных измерений в двух странах.

Ключевые слова: экономика Китая, экономика Украины, реформирование экономики, системность, инновационность, культурные измерения, особенности регионов.

Summary. The possibility of using China experience in reforming the economy in the conditions of independent Ukraine is analyzed. The main characteristics of reforms in China are: system approach, scientific approach, and taking into account the national characteristics, especially at a time when these reforms are almost absent in Ukraine. Within the framework of the civilization-axiological approach, in which Ukraine is considered a “divided” country (S. Huntington) with two major civilizations – Orthodox and Greek Catholic, it is concluded that the conflict between them does not allow for consistent and systematic reforms. The influence of cultural dimensions in Hofstede model on carrying out reforms, in which Confucian dynamism for China and feminine culture for Ukraine plays a special role, is considered. The results of calculation of correlation coefficients connecting different cultural dimensions for business structures of Ukraine and China are given. Similarities and differences in cultural dimensions and the possibility of their mutual influence for the two countries are shown. An analogy between the characteristics of Confucian dynamism and Protestant ethics in the understanding of M. Weber is demonstrated. In conclusion, the proposals for the application of the Chinese experience are formulated: decisions on economic reform in Ukraine should be based on civilization-values base; reforms must be carried out using systems approach; it is necessary to stimulate economic development on the basis of endogenous innovations; it is necessary to normalize interregional relations on the idea of regional autonomy; it is desirable to create an analogue of the Chinese People’s Political Advisory Council as an advisory body to the Cabinet of Ministers, which should include representatives of various political parties, public organizations and business circles of the regions; it is necessary to revive the National Committee for Industrial Development to coordinate activities both between government agencies and between government agencies and private entities; cultural dimensions must be taken into account when making decisions; to form a personnel contingent depending on high personal qualities and professionalism; Chinese and Ukrainian universities should conduct joint studies of cultural dimensions in the two countries.

Keywords: Chinese economy, Ukrainian economy, economic reform, consistency, innovation, cultural dimensions, regional features.

Клюс Ю.І.

д.е.н., професор,

*Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля*

Klius Yulia

Volodymyr Dahl East Ukrainian National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1841-2578>

Іжболдіна А.В.

аспірант кафедри обліку та оподаткування,

*Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля*

Izholdina Anzhelika

Volodymyr Dahl East Ukrainian National University,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3580-2305>

ВДОСКОНАЛЕННЯ МОДЕЛІ ЕФЕКТИВНОСТІ ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ НА ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

IMPROVEMENT OF THE MODEL OF EFFICIENCY OF INTERNAL CONTROL AT DOMESTIC ENTERPRISES

Анотація. У статті розглядається оцінка ефективності внутрішнього контролю на підприємствах. Визначено, що єдиної класифікації видів внутрішнього контролю немає, та систематизовано класифікацію видів внутрішнього контролю відповідно до основних завдань і за найбільш суттєвими та стійкими ознаками. Акцентовано увагу на тому, що оцінка стабільного існування суб'єкта господарювання має здійснюватися виходячи з його фінансових показників. У зв'язку з цим була розроблена та запропонована модель оцінювання системи внутрішнього контролю, виходячи з аналітичних показників фінансового стану (оцінка фінансової стійкості, оцінка ділової активності та оборотності, оцінка прибутковості, оцінка ліквідності) відповідно до основних критеріїв системи внутрішнього контролю (стійкість, комплексність, оперативність, об'єктивність, результативність, якість, економічність та дієвість). Проаналізовано, що характеризувати внутрішню систему підприємства потрібно на основі етапів організації внутрішнього контролю. Виходячи з наданих знань учених щодо наявних методів внутрішнього контролю, розроблена модель спро-

можності та надійності здійснення методів управління системи внутрішнього контролю. З метою дослідження організаційно-правових засад функціонування підрозділу внутрішнього контролю установи надано рекомендації щодо побудови моделі ефективності системи внутрішнього контролю.

Ключові слова: внутрішній контроль, ефективність контролю, функціонування, напрям, ефективність управління, зв'язок, підприємство, модель.

Постановка проблеми. Нині надійна система внутрішнього контролю виступає як резерв підвищення ефективності управління, що дає змогу скоротити витрати компанії та створити передумови для подальшого розвитку. Реалізація контролю на підприємстві здійснюється для досягнення певної мети. У процесі забезпечення ефективного використання ресурсів для досягнення цілей іноді витрачені трудові та матеріальні ресурси мають значно вищі показники, ніж отримані результати. У зв'язку з неоднозначністю виникнення таких неприємних ситуацій

оцінка моделі здійснення та впровадження внутрішнього контролю є обов'язковою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Безпосередньо наукова проблематика моделі ефективності втілення внутрішнього контролю має відображення у працях таких учених, як С.М. Петренко [1], С.В. Бардаш [2], М.В. Борисенко [3], Р.О. Костирко [4], Н.Г. Виговська [5], І.К. Дрозд [6], В.П. Пантелєєв [7], В.О. Шевчук [8], Є.В. Калюга [9] та інші. Водночас проблеми вдосконалення методів оцінки ефективності внутрішнього контролю на вітчизняних підприємствах потребують подальшого вирішення.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. З метою забезпечення впорядкованої та результативної діяльності підприємства постає питання щодо необхідності побудови моделі ефективності внутрішнього контролю та надання рекомендацій щодо її формування.

Для максимізації прибутку та виконання зобов'язань перед державою щодо сплати податків підприємство потребує детальної систематизації чинників впливу на ефективне управління, що зумовлює актуальність цієї теми.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є вдосконалення моделі ефективності внутрішнього контролю на вітчизняних підприємствах та надання рекомендацій щодо побудови моделі ефективності системи внутрішнього контролю.

Виклад основного матеріалу. У процесі господарської діяльності керівництво здійснює просування і розвиток підприємства. Водночас не завжди можна бути впевненим, що всі фінансові ресурси є в «надійних руках» та захищеними. Є різні причини того, що керівництво не завжди знає та відповідно визначає негативні сторони, які несуть у собі ризик зниження показників діяльності у перспективі. На великих чи середніх підприємствах вищому керівництву складно розбиратися у всіх аспектах діяльності одночасно, що призводить до потенційних помилок.

Розподілена система внутрішнього контролю здійснює ефективну та відмінну роботу, аналізуючи процеси на підприємстві, формує розуміння ризиків для управління

і в цілому удосконалює стан підрозділів та працівників підприємства. Наявний професіоналізм та компетентність у представника служби внутрішнього контролю дає змогу бути йому корисним консультантом, що заслуговує на довіру у керівництва, тоді як методи проведення внутрішнього контролю повинні мати найвищу оцінку.

Керівництво має пересвідчитись у тому, що повною мірою забезпечується виконання організацією поставлених завдань і контроль над ними дає свої плоди.

Тісний взаємозв'язок компонентів внутрішнього контролю забезпечує формування інтегрованої системи, яка здатна на оперативне реагування на виклики, що виникають під час здійснення комерційної діяльності. Важливо розуміти, що внутрішній контроль є невіддільним компонентом ефективного управління. Найефективніша система внутрішнього контролю «вбудована» в інфраструктуру організації підприємства та є частиною її сутності, яка підсилює якість і результативність заходів, допомагає уникати додаткових витрат, дає змогу швидше реагувати на ті чи інші події.

Як відомо, базисним компонентом внутрішнього контролю, що повинен забезпечити позитивне та сприятливе ставлення до цієї системи, впорядкованість і дисципліну, є створене керівництвом суб'єкта господарювання середовище контролю, що формує атмосферу в організації, яка впливає на усвідомлення персоналом важливості виконання контрольних функцій. Керівництво суб'єкта господарювання повинне планувати, організовувати та керувати реалізацією необхідних заходів для забезпечення своєчасного перешкоджання, попередження і виявлення незаконних дій. Варто зауважити, що саме від ставлення керівництва суб'єкта до поставленої проблеми залежить ефективність середовища внутрішнього контролю.

Багато сучасних компаній довели, що сучасний стан організації внутрішнього контролю далеко не ідеальний, в результаті чого підприємства терплять банкрутства. Основна перевага внутрішнього контролю полягає в тому, що він забезпечує дієвий контроль діяльності підприємства за збере-

ження комерційної таємниці і дотримання законних інтересів під час здійснення господарської діяльності.

Єдиної класифікації видів внутрішнього контролю немає. У практиці класифікація видів здійснюється відповідно до основних завдань і за найбільш суттєвими та стійкими ознаками. Наявний у сучасній науковій літературі розподіл видів внутрішнього контролю за основними класифікаційними ознаками зображено на рис. 1.

Види контролю формуються на різних підприємствах різних організаційно-правових форм на розгляд керівництва і залежно від специфіки діяльності, обсягу операцій на об'єкті. Але вони повинні відповідати організаційній структурі, чисельності персоналу, розгалуженості підрозділів і філій, бухгалтерському обліку.

Кожен із наведених видів внутрішньогосподарського контролю має власну мету й коло завдань, а також виконує лише йому притаманні функції. Наведена класифікація є досить повною й надає можливість розв'язувати питання організації контролю на всіх рівнях управління підприємством.

Види внутрішньогосподарського контролю здійснюють реалізацію через форми

контролю, які виражають внутрішній зв'язок і спосіб організації контролю, дають змогу розкрити його зміст та вказують техніку його здійснення [10].

На погляд М.В. Мельник, внутрішній контроль може здійснюватися у двох організаційних формах:

- контроль, здійснюваний безпосередньо на кожному робочому місці. Прикладом такої форми організації внутрішнього контролю можуть бути: контроль під час виконання операцій бухгалтерського обліку, здійснюваний паралельно з обліковою діяльністю й органічно з нею пов'язаний; самоконтроль або сумісний контроль на виробничих ділянках; контроль у функціональних відділах; контроль за реалізацією управлінських рішень;
- контроль, здійснюваний спеціально створеним контрольним апаратом. Прикладом такої форми організації внутрішнього контролю можна назвати: контроль облікових документів, виконуваний спеціально створеними методичними центрами контролю; проведення внутрішніх ревізій спеціально створеним на підприємстві контрольним-ревізійним апаратом [11, с. 335].

В.В. Бурцев виділяє структурно-функціональну форму внутрішнього контролю та

Рис. 1. Види внутрішньогосподарського контролю за основними ознаками та завданнями

Джерело: авторська розробка

внутрішній аудит [12, с. 47]. Вибір форми внутрішнього контролю залежить від складності управлінської структури, організаційно-правової форми, видів і масштабів діяльності, доцільності охоплення контролем різних сторін діяльності, ставлення керівництва підприємства до контролю.

Окремі дослідники виділяють такі форми організації внутрішнього контролю, як:

- постійна ревізійна комісія (ревізор);
- групи контролю;
- відділ внутрішнього аудиту;
- інвентаризаційне бюро;
- структурно-функціональна форма [13, с. 75].

Інші фахівці називають формами організації внутрішнього контролю внутрішній аудит та структурно-функціональну форму, за якою передбачається розроблення комплексу внутрішніх документів, регламентаційний порядок взаємозв'язку підрозділів та їхніх керівників з усіх етапів здійснення внутрішнього контролю [14].

Вищим керівництвом, керівниками всіх рівнів створюється механізм та модель ефективності контролю.

Безпосередньо своєчасна та обґрунтована оцінка впливає на прийняття управлінських рішень, підвищує результат діяльності підприємства, має вплив на величину можливих втрат або очікуваних прибутків. Для цього і формується матриця заходів, яка починає оцінку з фінансового стану підприємства.

Оцінка фінансового стану дає змогу для збільшення потенціалу та розширення можливостей підприємства здійснювати господарську діяльність на основі підвищення рівня прибутковості.

Також слід додати, що оцінка стабільного існування суб'єкта господарювання надається, виходячи з його фінансових показників.

Одночасно ефективність внутрішнього контролю оцінюється через власно розроблені індикатори. Фінансова стійкість визначає стан забезпечення своїми фінансовими можливостями, які безперервно спрямовані на виконання зобов'язань перед діловими партнерами, державою, власниками, найманими працівниками. Наявність незалежності від кредиторів та інвесторів дає змогу «дихати» підприємству та підтри-

мувати достатній рівень платоспроможності і функціонувати на різних видах ринку. Здатність підприємства за будь-яких умов перетворювати свої активи в гроші без втрати своєї ринкової вартості, а також залучати кошти із зовнішніх джерел для виконання всіх своїх зобов'язань у строк і в повному обсязі, фінансувати свою діяльність і погашати непередбачені зобов'язання визначає його ліквідність [15].

Ділова активність як аналітичний показник фінансового стану визначає місце підприємства на ринку конкретних товарів, створює репутацію підприємства.

Г.Ю. Ткачук визначає ділову активність як відображення рівня ефективності використання активів підприємства та джерел їх утворення, що водночас характеризує якість управління ними, а також можливості функціонування та розвитку підприємства [16, с. 89]. Необхідно зазначити, що саме зростання прибутку на підприємстві створює фінансову базу для самофінансування поточної діяльності та розвитку. Прибутковість діяльності підприємства визначається показником прибутковості й рентабельності.

Система внутрішнього контролю з метою поліпшення фінансового стану підприємства та надання комплексної оцінки повинна розробити та встановити порядок застосування аналітичних процедур, ґрунтуючись на критеріях внутрішнього контролю та специфіки діяльності підприємства. Для визначення ефективності контролю застосовують критерії оцінки ефективності їхньої діяльності (рис. 2).

Модель оцінювання системи внутрішнього контролю ґрунтується на аналітичних показниках фінансового стану підприємства та критеріях ефективності контролю.

Аналізуючи показники ефективності, слід звернути особливу увагу на наявність у них певних джерел даних та зв'язок зі стратегічними завданнями підприємства, а також на принципи внутрішнього контролю, такі як конкретність (визначеність і достатня деталізація, особливо щодо дій та очікуваних результатів), обчислення (визначення показників, що характеризують рівні досягнення

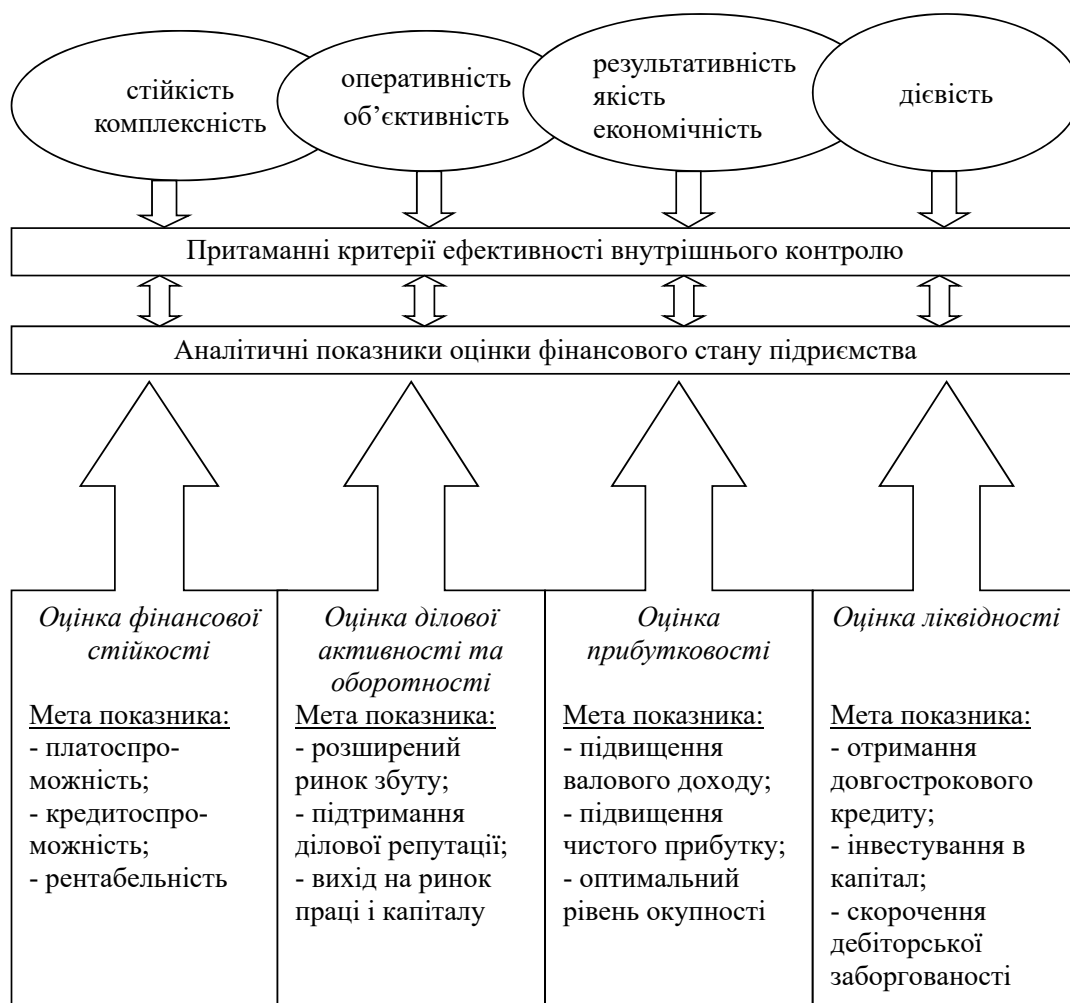

Рис. 2. Модель оцінювання системи внутрішнього контролю

Джерело: авторська розробка

цілі, ціль має бути вимірювальною та відображати результат), досяжність (визначення цілей, яких може досягти суб'єкт господарювання), реалістичність (достатність ресурсів для реалізації цілі) та своєчасність (визначеність цілі у часі через планування дати її досягнення).

Залучення до оцінювання якості здійснення внутрішнього контролю працівників підрозділів підприємства зменшує автономність та неупередженість процесу. Водночас великий інформаційний потенціал і знання про всі тонкощі діяльності підприємства вигідно виділяє керівників підрозділів, дозволяючи їм орієнтуватися в діяльності підприємства з більшою точністю. Міркування щодо об'єктивного судження того, хто проводить контрольні заходи, набувають умовного характеру.

Як стверджував французький літератор, філософ-матеріаліст К.А. Гельвецій, «справедливість наших суджень і наших вчинків – не більше як вдалий збіг нашого інтересу з громадським» [17]. Ф. Ніцше наголошував на тому, що «хибність судження ще не слугує для нас запереченням проти судження; це, можливо, самий дивний з наших парадоксів» [18]. Німецький філософ А. Шопенгауер, або «філософ песимізму», стверджував, що «самостійність суджень – привілей небагатьох: іншими керують авторитет і приклад» [19].

Для досягнення та дотримання незалежної, об'єктивної та якісної перевірки система внутрішнього контролю повинна включати керівників різних підрозділів.

Безперечно, працівники підрозділів підприємства адаптовані до його внутрішнього середовища, що є негативним моментом.

На нашу думку, діяльність відділу внутрішнього контролю охоплює не тільки підтвердження достовірності фінансової звітності та фінансового стану, а й низку інших методів оцінок.

Сучасна економічна та наукова література здебільшого обмежується лише характеристикою наявних методів та утримується від рекомендацій щодо того, який з них використовувати під час аналізу того чи іншого проєкту або підприємства загалом.

Для оцінки стану внутрішнього контролю потрібно мати достатню уяву про організаційну структуру, визначити характер і кількість контрольних показників та строк перевірки.

Також необхідно оцінити вплив наявних заходів та процедур на подальшу перевірку

достовірності фінансової звітності підприємства.

Надавати характеристику внутрішньої системи потрібно, ґрунтуючись на етапах організації внутрішнього контролю. Систематизувавши думки вчених щодо наявних методів внутрішнього контролю, розроблено модель спроможності та надійності здійснення методів управління системи внутрішнього контролю, що наведена у таблиці 1.

Також слід додати, що оцінка ефективності системи внутрішнього контролю ґрунтується на визначенні сильних і слабких сторін контролю економічного суб'єкта господарювання. У таблиці 2 відображено загальну характеристику позитивного та негативного впливу на стан внутрішнього

Таблиця 1

Модель спроможності та надійності здійснення методів управління системи внутрішнього контролю на підприємстві

Етап організації ВК	Методи впливу внутрішнього контролю на організацію діяльності	Оцінка ефективності проведення
1	2	3
визначення форми та функцій організації системи внутрішнього контролю	1) опитування персоналу; 2) спостереження; 3) тожнайомлення з документами управління та обліку; 4) вивчення документів попереднього дослідження замовника; 5) вивчення результатів документальних перевірок всіх контрольних органів, що проводили перевірки; 6) ознайомлення з вимогами до організації системи внутрішнього контролю	отримання загальних даних щодо специфіки та масштабів діяльності підприємства, бухгалтерського обліку та служби внутрішнього аудиту
тестування (дослідження) системи внутрішнього контролю для виявлення сильних та слабких сторін контролю	1) інспекція; 2) спостереження; 3) вивчення; 4) контрольні обміри	одержання адекватних висновків про надійність та доцільність функціонування системи внутрішнього контролю
виявлення кола посадових осіб, на яких будуть покладені функції внутрішнього контролю, а також залучення консультантів зі спеціалізованих організацій	1) вивчення 2) аналіз 3) дослідження	дослідження організаційної структури управління, з метою встановлення взаємин управлінських структур, їх права та обов'язки, розподіл штатних і фінансових ресурсів, функцій управління
розроблення положення, що стосується організації системи внутрішнього контролю	1) вивчення; 2) аналіз	за результатами аналізу наявного положення щодо організації внутрішнього контролю здійснення коригування або доповнення
розроблення або доповнення відповідних посадових інструкцій функціями внутрішнього контролю	1) вивчення; 2) аналіз	з метою ефективного розподілу зобов'язань відповідальних осіб за внутрішнім контролем та взаємовідносин з фахівцями структурних підрозділів

Продовження таблиці 1

1	2	3
розробка форм документування результатів здійснення внутрішнього контролю	1) вивчення; 2) аналіз	оцінка та аналіз програми розвитку організації, а також комплексу планових заходів, здатних забезпечити її виконання
здійснення функцій внутрішнього контролю протягом встановленого звітного періоду	1) вивчення; 2) аналіз	дослідження фінансових результатів діяльності з плановими (прогнозними) показниками фінансового плану
обговорення результатів проведення внутрішнього контролю з керівництвом підприємства й власниками	1) вивчення; 2) аналіз	визначення і відображення в програмних документах можливих шляхів вдосконалення системи внутрішнього контролю з урахуванням подальшого розвитку організації
моніторинг системи внутрішнього контролю	1) вивчення; 2) аналіз	проведення аналізу і зіставлення намічених раніше програмних цілей функціонування організації з фактично досягнутими результатами для визначення ефективності функціонування

Джерело: авторська розробка

Таблиця 2

Загальна характеристика позитивного та негативного впливу на стан внутрішнього контролю через основні елементи системи внутрішнього контролю

Основний елемент, що визначає стан внутрішнього контролю	Позитивний вплив	Негативний вплив
компетентний персонал	права та обов'язки кожного працівника є чітко визначеними в посадових інструкціях	відсутність визначеного переліку завдань та обов'язків працівника зменшує ступінь відповідальності та повноважень
розподіл упорядкованих посадових обов'язків між працівниками, що беруть участь у формуванні інформації щодо ведення справ	комплексне надання інформації	відсутність взаємозв'язку та згуртованості
необхідні формальні процедури під час здійснення господарських операцій	неупереджений контроль за здійсненням операцій	не чітке визначення прав та обов'язків кожного працівника
фізичний контроль за активами та документацією	відповідальне зберігання майна підприємства та проведення його інвентаризації	існування загрози втрат, нестач або пошкоджень
складання первинних документів	своєчасне відображення даних у бухгалтерській та фінансовій звітності	наявна неправдива інформація

Джерело: авторська розробка

контролю через основні елементи системи внутрішнього контролю.

Поточний стан справ та пошук напрямів зростання прибутковості підприємства повинні бути відображені у доповіді служби внутрішнього контролю управління. Відповідно до звіту передбачається обов'язкове проведення моніторингу діяльності суб'єкта господарювання для якісної оцінки його результатів.

Висновки і пропозиції. У результаті досліджень для надійності системи внутрішнього контролю може бути розроблена методика (модель) оцінки системи внутрішнього

контролю, яка б давала змогу проводити моніторинг відповідності системи внутрішнього контролю поточних і перспективних умов ведення господарської діяльності, стратегії розвитку, передбачала своєчасне оновлення контрольної середовища, форм і видів контролю.

У процесі дослідження організації та функціонування підрозділу внутрішнього контролю установи виникає необхідність у створенні та розробленні «дорожньої карти» та побудові моделі ефективності системи внутрішнього контролю. Основними рекомендаціями можуть слугувати:

- дотримання основних принципів внутрішнього контролю;
- наявність повного викладення повноважень суб'єктів внутрішнього контролю та якісної системи мотивації співробітників цього відділу;
- визначення правил та вимог звітування щодо здійснення контрольних процедур;
- збіг стратегічних цілей ВК з цілями підприємства;
- концентрація уваги на можливих ризиках здійснення основної діяльності;
- здійснення постійного моніторингу за усуненням виявлених недоліків та недопущення їх у майбутньому.

Література:

1. Петренко С.М. Внутрішній контроль діяльності підприємств і його інформаційне забезпечення: теорія, методологія, організація: автореф. дис. канд. екон. наук: ДАСОА. Київ, 2010. 39 с. [Електронний ресурс] URL: <http://194.44.12.92:8080/jspui/handle/123456789/1658>.
2. Бардаш С.В. Внутрішній контроль інформаційних комп'ютерних технологій. *Інноваційна економіка*. 2013. № 8. С. 339–341.
3. Борисенко М.В. Організація і методика внутрішнього контролю на підприємствах: автореф. дис. канд. екон. наук. Київ, 2008. 21 с.
4. Костирко Р.О. Внутрішній контроль в управлінні стійким розвитком підприємств. *Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції*. 2013. № 3. С. 117–121. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvfb_i_2013_3_25.
5. Виговська Н.Г. Внутрішньогосподарський контроль та внутрішній аудит: порівняльний аспект. *Вісник Житомирського державного технологічного університету*. 2005. № 1 (31). С. 45–54.
6. Дрозд І.К., Фоміна Т.В. Покращення внутрішнього контролю підприємств олійножирової галузі шляхом ефективно організації документообігу. *Облік і фінанси АПК*. 2005. № 11. С. 120–127.
7. Пантелієв В.П. Внутрішньогосподарський контроль: методологія та організація: [монографія] К.: ДП «Інформ-аналіт. Агентство», 2008. 491 с.
8. Шевчук В.О. Контроль господарських систем в суспільстві з перехідною економікою (Проблеми теорії, організації, методології): Монографія. Київ : Київ. держ. торг.-екон. Ун-т, 1998. 371 с.
9. Калюга Є. Внутрішній контроль: сучасний стан та шляхи удосконалення. *Економічний аналіз*. 2010. Вип. 6. С. 357–359.
10. Гуцаленко Л.В., Коцупатрий М.М., Марчук У.О. Внутрішньогосподарський контроль. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 496 с.
11. Мельник М.В., Пантелеев А.С., Звездин А.Л. Ревизія і контроль. Москва : Кнорус, 2011. 640 с.
12. Бурцев В.В. Основные направления совершенствования внутреннего контроля в организации. *Аудиторские ведомости*. 2012. № 10. С. 42–47.
13. Мних Є.М. Контроль у системі інноваційного менеджменту підприємства : монографія. Київ : КНТЕУ, 2011. 452 с.
14. Бурцев В.В. Внутренний контроль: основные понятия и организация проведения. *Менеджмент в России и за рубежом*. 2002. №4.
15. Кулик А.В. Проблеми організації та методики аналізу ліквідності і платоспроможності підприємств. *Економіко-математичне моделювання соціально-економічних систем*. Збірник наукових праць МННЦ ІТіС. Київ. 2009. Вип. 14. С. 300–332.
16. Ткачук Г.Ю. Оцінка ділової активності підприємства. URL: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_13/147.pdf
17. Справедливість. Цитати, афоризми, висловлювання про справедливість. URL: <https://rabotayouth.ru/uk/spravedlivost-citaty-aforizmy-vyskazyvaniya-o-spraved-livosti.html>
18. Фридрих Ницше «По ту сторону добра и зла». Київ : Форс, 2020. 288 с.
19. Шопенгауэр А. Свобода воли и нравственность. Москва : Республика, 1992. 448 с.

References:

1. Petrenko S.M. (2010) Vnutrishniy kontrol' pidpriyemstv ta yoho informatsiyne zabezpechennya: teoriya, metodolohiya, orhanizatsiya [Internal control of enterprises and its information support: theory, methodology, organization]: author's ref. dis. cand. econ. science: DASOA. Kyiv, 39 p. Available at: <http://194.44.12.92:8080/jspui/handle/123456789/1658>.
2. Bardash S.V. (2013) Vnutrishniy kontrol' informatsiynykh komp'yuternykh tekhnolohiy [Internal control of information computer technologies] *Innovatsiyna ekonomika*. No 8. Pp. 339–341.
3. Borisenko M.V. (2008) Orhanizatsiya ta metody vnutrishn'oho kontrolyu na pidpriyemstvakh [Organization and methods of internal control in enterprises]: author. dis. Cand. econ. Sciences: K., 2008. 21 p.
4. Kostyrko R.O. (2013) Vnutrishniy kontrol' v upravlinni stiykym rozvytkom pidpriyemstv [Internal control in the management of sustainable development of enterprises]: *Scientific Bulletin: Finance, Banking, Investment*. No 3. Pp. 117–121. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvfb_i_2013_3_25.
5. Vyhovska N.G. (2005) Vnutrishniy kontrol' ta vnutrishniy audit: porivnyal'nyy aspekt [Internal control and internal audit: comparative aspect]: *Bulletin of Zhytomyr State Technological University*. No 1 (31). P. 45–54.
6. Drozd I.K., Fomina T.V. (2005) Udoskonalennya vnutrishn'oho kontrolyu pidpriyemstv nafty i zhyru shlyakhom efektyvnoyi orhanizatsiyi dokumentoobihu [Improving the internal control of oil and fat enterprises by effective organization of document management: Accounting and finance of agriculture. No 11. P. 120–127
7. Panteleev V.P. (2008) Vnutrishniy kontrol': metodolohiya ta orhanizatsiya [Internal control: methodology and organization]: [monograph] Kyiv : SE Informatsiyno-analitychnyy. Ahentstvo», 491 p.
8. Shevchuk V.O. (1998) Kontrol' ekonomichnykh system u suspil'stvi z perekhidnoyu ekonomikoyu (Problemy teorii, orhanizatsiyi, metodolohiyi) [Control of economic systems in a society with a transition economy (Problems of theory, organization, methodology)]: Monograph. Kyiv : Kyiv. state trade and economy un-t, 371 p.
9. Kaluga E. (2010) Vnutrishniy kontrol': suchasnyy stan ta shlyakhy vdoskonalennya [Internal control: current status and ways to improve]. *Economic analysis*. V. 6. P. 357–359.
10. Hutsalenko L.V., Kotsupatryy M.M., Marchuk U.O. (2014) Vnutrishn'ohospodars'kyu kontrol' [Internal control] Kyiv : «Tsentr uchbovoyi literatury».

11. Melnyk M.V., Panteleev A.S., Zvezdyn A.L. (2011) Revyziya y control [Audit and control] Moskva : «Knorus».
12. Burtcev V.V. (2012) Osnovnye napravleniia sovershenstvovaniia vnutrennego kontrolya v organizatsii [The main directions of improving internal control in the organization] *Auditorskie vedomosti*, no. 10, pp. 42–47.
13. Mnykh E.M. (2011) Kontrol' u systemi innovatsiynoho menedzhmentu pidpryyemstva [Control in the system of innovative management of the enterprise]: monografija. Kyiv : KNTU, 452 p.
14. Burtcev V.V. (2002) Vnutrenniy kontrol': osnovnyye ponyatiya i organizatsiya provedeniya: [Internal control: basic concepts and organization]. *Menedzhment v Rossii i za rubezhom* No 14.
15. Kulyk. A.V. (2009) Problemy orhanizatsiyi ta metodyky analizu likvidnosti i platospromozhnosti pidpryyemstv [Problems of organization and methods of analysis of liquidity and solvency of enterprises], *Ekonomiko-matematychne modeliuvan-nia sotsial'no-ekonomichnykh system*. Zbirnyk naukovykh prats' MNNTs ITiS. Vyp. 14, pp. 300–332.
16. Tkachuk H.Yu. (2016) Otsinka dilovoyi aktyvnosti pidpryyemstva [Estimation of business activity of the enterprise]. Available at: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_13/147.pdf.
17. Spravedlyvist'. Tsytaty, aforyzmy, vyslovlyuvannya pro spravedlyvist' [Justice. Quotes, aphorisms, statements about justice] Available at: <https://rabotayouth.ru/uk/spravedlivost-citaty-aforyzmy-vyskazyvaniya-o-spravedlivosti.html>
18. Friedrich N. (2020) Po tu storonu dobra i zla [On the other side of good and evil]. Kiev: Force, 288 p.
19. Schopenhauer A. (1992) Svoboda voli i npravstvennost' [Free will and morality]. Moscow: Respublika, 448 p.

Аннотация. В статье рассматривается оценка эффективности внутреннего контроля на предприятиях. Определено, что единой классификации видов внутреннего контроля не существует. Систематизирована классификация видов внутреннего контроля в соответствии с основными задачами и по наиболее существенным и устойчивым признакам. Акцентируется внимание на то, что оценка стабильного существования предприятия должна осуществляться исходя из его финансовых показателей. В связи с чем была разработана и предложена модель оценки системы внутреннего контроля, исходя из аналитических показателей финансового состояния (оценка финансовой устойчивости, оценка деловой активности и оборачиваемости, оценка доходности, оценка ликвидности) в соответствии с основными критериями системы внутреннего контроля (устойчивость, комплексность, оперативность, объективность, результативность, качество, экономичность и действенность). Проанализировано, что характеризовать внутреннюю систему предприятия нужно исходя из этапов организации внутреннего контроля. Исходя из предоставленных знаний ученых об имеющихся методах внутреннего контроля, разработана модель способности и надежности осуществления методов управления системой внутреннего контроля. С целью исследования организационно-правовых основ функционирования подразделения внутреннего контроля учреждения даны рекомендации относительно построения модели эффективности системы внутреннего контроля.

Ключевые слова: внутренний контроль, эффективность контроля, функционирования, направление, эффективность управления, связь, предприятие, модель.

Summary. The article considers assessments of the effectiveness of internal control in enterprises. It is determined that there is no single classification of types of internal control and the classification of types of internal control is systematized in accordance with the main tasks and on the most significant and stable grounds. Emphasis is placed on the fact that the assessment of the stable existence of the business entity should be based on its financial performance. Directly, timely and sound assessment affects management decisions, increases the performance of the enterprise, has an impact on the amount of possible losses or expected profits. To do this, a matrix of measures is formed, which begins the assessment of the financial condition of the enterprise. In this regard, a model for assessing the internal control system based on analytical indicators of financial condition (assessment of financial stability, assessment of a business activity and turnover, assessment of profitability, liquidity assessment in accordance with the main criteria of the internal control system (stability, complexity, efficiency) was developed and proposed. Objectivity, effectiveness, quality, efficiency and effectiveness). It is analyzed that the internal system of the enterprise should be characterized based on the stages of organization of internal control. Systematizing the provision of knowledge of scientists on the available methods of internal control to develop a model of capacity and reliability of management methods of internal control. Based on the knowledge provided by scientists on the available methods of internal control, a complementary model of the ability and reliability of the implementation of management methods of the internal control system has been developed. To study the organizational and legal basis for the functioning of the internal control unit of the institution, recommendations were given to «build» a model of the effectiveness of the internal control system. Also, the tabular form provides a comparative description of the positive and negative impact on the state of internal control through the main elements of the internal control system.

Keywords: internal control, control efficiency, functioning, direction, management efficiency, communication, enterprise, model.

Мамонов К.А.

д.е.н., професор,
професор кафедри земельного адміністрування
та геоінформаційних систем,
Харківський національний університет
міського господарства імені О.М. Бекетова

Mamonov Kostiantyn

O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0797-2609>

Грицьков Є.В.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри підприємництва та бізнес-адміністрування,
Харківський національний університет
міського господарства імені О.М. Бекетова

Grytskov Eugen

O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4766-7155>

ОЦІНКА РОЗВИТКУ БУДІВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

ASSESSMENT OF THE DEVELOPMENT OF CONSTRUCTION ENTERPRISES

Анотація. У статті визначено, що формування розвитку вітчизняних підприємств є важливим напрямом функціонування держави. За останні роки встановлено уповільнення процесів розвитку суб'єктів господарювання, зниження їх основних показників виробничо-господарського потенціалу. Методичні підходи до визначення розвитку будівельних підприємств формуються на основі напрямів та особливостей його оцінювання, застосування відповідних методів і моделей. Метою дослідження є визначення напрямів оцінки розвитку будівельних підприємств. Сформовано практичні аспекти оцінювання корпоративної соціальної відповідальності будівельних підприємств. Запропоновано здійснювати оцінювання розвитку будівельних підприємств на основі інтегрального підходу із застосуванням показника співвідношення грошових коштів, які отримані в результаті виробничо-господарського процесу, та грошових коштів, що вкладені у цей процес, скориговані на відповідний коефіцієнт, який визначає особливості функціонування підприємств будівельної сфери.

Ключові слова: будівельні підприємства, розвиток, модель, фактори розвитку, оцінка.

Постановка проблеми. Формування розвитку вітчизняних підприємств є важливим напрямом функціонування держави. За останні роки спостерігається уповільнення процесів розвитку суб'єктів господарювання, зниження їх основних показників, виробничо-господарського потенціалу. Така ситуація спостерігається на підприємствах будівельної сфери, які впливають на функціонування державних інституцій. У цьому контексті важливим завданням є зміни визначених траєкторій та забезпечення розвитку будівельних підприємств на основі розроблення та реалізації обґрунтованих управлінських рішень шляхом формування кількісної основи. Отже, тема дослідження щодо оцінювання розвитку будівельних підприємств є актуальною, а її розроблення має своєчасний характер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методичні підходи до визначення розвитку будівельних підприємств формуються на основі напрямів та особливостей його

оцінювання, застосування відповідних методів і моделей.

Оцінка розвитку будівельних підприємств визначається теоретичним базисом, що характеризується різноаспектністю підходів. Зокрема, І. Ліфшиц, В. Оберемчук, В. Пономаренко, М. Портер, В. Самуляк пропонують оцінювати розвиток через призму показників конкурентоспроможності [1–6].

На противагу від попередніх учених, оцінювання розвитку здійснюється на основі визначених потенційних можливостей підприємства та представлена у розробках [7–10].

Н. Семенченко оцінює розвиток підприємств на основі системи таких показників: кошти на придбання зовнішніх знань, кількість придбаного нового обладнання; розмір фінансування інформаційних та телекомунікаційних технологій як показників, що характеризують інноваційну сприйнятливість; відсоток працівників, що підвищили свою кваліфікацію; кількість коштів, що витрачаються на підвищення кваліфікації працівників; загальна сума витрат на інноваційну діяльність; ступінь інноваційності, кількість нових технологічних процесів; обсяг реалізованої інноваційної продукції; кількість досліджень та розробок у галузі [11].

З огляду на теоретико-методичні положення виокремлено особливості розвитку будівельної сфери, які характеризуються неоднозначними тенденціями в економіці України загалом та у будівництві зокрема. Під час зростання основних показників діяльності, зміцнення виробничо-господарського потенціалу спостерігаються уповільнення результативності діяльності, зниження трудового потенціалу. Це потребує застосування сучасних інструментів, що забезпечують позитивні тенденції та розвиток будівельних підприємств.

На основі значень показників фінансового стану досліджених будівельних підприємств визначено, що лише на одному підприємстві (АТ «Трест Житлобуд-1») спостерігається зміцнення фінансового стану за рахунок збільшення коефіцієнтів рентабельності реалізації продукції (робіт, послуг), рентабельності витрат, фінансової автономії, оборотності активів, загальної ліквідності.

На ТДВ «Житлобуд-2» за досліджений період спостерігається зростання результативності діяльності за зниження ефективності діяльності, фінансової автономії та ліквідності. Така тенденція спостерігається на ПАТ «Сумбуд». На ТОВ «БК «ІНТЕРГАЛ-БУД» відбувається зростання результативності діяльності та загальної ліквідності за зниження фінансової автономії та оборотності активів. На інших будівельних підприємствах спостерігається зниження рівня фінансового стану.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. З огляду на теоретичні підходи до визначення розвитку суб'єктів господарювання залишаються не вирішеними питання його оцінювання, зокрема особливості функціонування будівельних підприємств.

Мета статті. Головною метою роботи є визначення напрямів оцінювання розвитку будівельних підприємств. Завданнями дослідження є:

- характеристика напрямів оцінки розвитку будівельних підприємств;
- розроблення моделі оцінки розвитку будівельних підприємств;
- визначення практичних аспектів розвитку будівельних підприємств.

Виклад основного матеріалу. Напрямами оцінювання розвитку будівельних підприємств визначено такі:

- формування інформаційно-аналітичного забезпечення щодо формування та використання грошових коштів будівельних підприємств, визначення особливостей їх діяльності;
- застосування узагальнюючої моделі щодо визначення інтегрального показника розвитку будівельних підприємств;
- оцінювання коефіцієнта, що враховує особливості функціонування будівельних підприємств із застосуванням методу експертних оцінок;
- визначення інтегрального показника розвитку будівельних підприємств;
- інтерпретація отриманих результатів.

Створення інформаційно-аналітичного забезпечення щодо формування та використання грошових коштів будівельних підприємств здійснюється на основі форм фінансової звітності, зокрема звіту про рух

грошових коштів на початок і кінець звіт-ного періоду.

Для оцінки коефіцієнта, що враховує осо-бливості функціонування будівельних під-приємств, визначаються такі чинники:

- тривалість будівельного циклу;
- високий рівень залежності від просто-рових характеристик розміщення будівель-них об'єктів;
- необхідність кооперування у процесах виробничо-господарської діяльності;
- зростання рівня конкурентних загроз між будівельними підприємствами;
- високий рівень сезонності будівельних робіт;
- матеріаломісткість будівельного вироб-ництва;
- необхідність технологічного забезпе-чення будівельного виробництва;
- вплив на діяльність будівельних під-приємств замовників, підрядників та інших стейкхолдерів;
- високий рівень витрат на здійснення виробничо-господарської діяльності буді-вельних підприємств;
- значний рівень фінансових витрат на виробництво та реалізацію будівельної про-дукції;
- складність виробничо-господарського процесу щодо виробництва будівельної про-дукції;
- необхідність формування та викори-стання виробничої бази для здійснення буді-вельних робіт;
- необхідність підготовки та застосову-вання робочого капіталу;

- специфічні риси будівельної продукції;
- необхідність формування інфраструк-турного та логістичного забезпечення буді-вельного виробництва;

- необхідність формування проєктно-кошторисної документації щодо виробни-цтва та реалізації будівельної продукції.

Представлені чинники, що застосову-ються для оцінювання коефіцієнта, який враховує особливості функціонування буді-вельних підприємств, визначаються мето-дом експертних оцінок у діапазоні значень від 0 до 1.

Модель оцінки розвитку будівельних під-приємств така:

$$I_{RBP} = \frac{GR'}{GR} \times K_{BP}, \quad (1)$$

де I_{RBP} – інтегральний показник розвитку будівельних підприємств, відн. од.; GR' – сума грошових коштів, отриманих у резуль-таті виробничо-господарського процесу будівельними підприємствами, тис. грн.; GR – сума грошових коштів, які вкладені у виробничо-господарський процес будівель-них підприємств, тис. грн.; K_{BP} – коефіцієнт, що враховує особливості функціонування будівельних підприємств, відн. од.

Виходячи із запропонованої моделі, ми сформуваємо інформаційно-аналітичне забезпечення розвитку на основі результа-тів оцінки зміни суми грошових коштів, які вкладені та отримані в результаті виробни-чо-господарського процесу будівельними підприємствами (табл. 1).

Таблиця 1

Результати оцінки зміни суми грошових коштів, які вкладені та отримані в результаті виробничо-господарського процесу будівельними підприємствами, тис. грн.

Будівельні підприємства	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
АТ «Трест Житлобуд-1»	0,957	2,038	4,087	0,654	0,166	135,592
ТДВ «Житлобуд-2»	2,485	5,914	1,233	0,443	0,883	0,601
ПАТ КДБК	1,271	0,602	3,89	0,877	4,855	2,992
ПрАТ «ХК «Київміськбуд»»	0,425	2,072	0,746	0,778	0,807	0,762
ТОВ «ЕКО-ДІМ»	425,4	0,0002	533	1,27	0,207	40,471
ТОВ «БК «ІНТЕР-ГАЛБУД»	–	0,747	9,431	0,048	1,397	0,497
ПрАТ «Прикарпатбуд»	1,119	0,981	0,803	0,773	3,611	1,905
ПАТ «Сумбуд»	0,017	0,14	646,042	0,083	2,585	1,118

Примітка: вихідні дані є авторською розробкою

Результати оцінки показників розвитку будівельних підприємств, відн. од.

Будівельні підприємства	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
АТ «Трест Житлобуд-1»	0,477	1,015	2,036	0,326	0,081	67,552
ТДВ «Житлобуд-2»	1,238	2,946	0,614	0,221	0,44	0,299
ПАТ КДБК	0,633	0,3	1,938	0,437	2,419	1,491
ПрАТ «ХК «Київміськбуд»»	0,212	1,032	0,372	0,388	0,402	0,38
ТОВ «ЕКО-ДІМ»	211,934	0,0001	265,541	0,633	0,103	20,163
ТОВ «БК «ІНТЕР-ГАЛБУД»	–	0,372	4,699	0,024	0,696	0,248
ПрАТ «Прикарпатбуд»	0,557	0,489	0,4	0,385	1,799	0,949
ПАТ «Сумбуд»	0,008	0,07	321,858	0,041	1,288	0,557

Примітка: вихідні дані є авторською розробкою

Результати оцінки показників розвитку будівельних підприємств представлені в табл. 2.

Висновки і пропозиції. Узагальнюючи наявні методичні положення, пропонуємо оцінювати розвиток будівельних підприємств на основі інтегрального підходу із застосуванням показника співвідношення грошових коштів, які отримані в результаті виробничо-господарського процесу, та грошових коштів, що вкладені у цей процес, скориговані на відповідний коефіцієнт, який визначає особливості функціонування підприємств будівельної сфери.

В результаті оцінювання інтегральних показників розвитку будівельних підприємств визначено, що у більшості досліджених періодів спостерігається низький рівень розвитку. На ПАТ «Трест Житлобуд-1» лише у 2017 р. визначено абсолютний рівень розвитку. Аналогічні тенденції спостерігаються на ТОВ «ЕКО-ДІМ» у 2013 р., 2015 р., 2018 р., на ПАТ «Сумбуд» – у 2015 р.

Отже, відбувається гальмування тенденцій розвитку на будівельних підприємствах, що потребує застосування сучасного інструментарію, зокрема напрямів формування та використання корпоративної соціальної відповідальності.

Перспективами подальших досліджень є встановлення причинно-наслідкових зв'язків між інтегральним показником розвитку будівельних підприємств та узагальнюючим чинником формування й використання корпоративної соціальної відповідальності для прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

Література:

1. Лифшиц И. Теория и практика оценки конкурентоспособности товаров и услуг. Москва : Юрайт-М, 2001. 224 с.
2. Оберемчук В. Стратегія підприємства. Київ : МАУП, 2000. 128 с.
3. Отенко И. Методологические основы управления потенциалом предприятия. Харьков : ХНЭУ, 2004. 216 с.
4. Пономаренко В., Тридід О., Кизим М. Стратегія розвитку підприємства в умовах кризи : монографія. Харків : ІНЖЕК, 2003. 328 с.
5. Портер М.Э. Конкуренция / пер. с англ. Москва : Вильямс, 2005. 454 с.
6. Самуляк В. Оцінювання конкурентоспроможності підприємств. *Обліково-аналітичне забезпечення системи менеджменту підприємства* : матеріали науково-практичної конференції. Львів : вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2007. С. 201–202.
7. Кузьмін О., Тимошук М., Фещур Р. Методи оцінювання потенціалу розвитку підприємства. *Економіка: проблеми теорії та практики* : збірник наукових праць. Вип. 207 : в 5 т. Т. II. Дніпропетровськ : ДНУ, 2005. 312 с.
8. Ляпин Е. Оценка экономического потенциала предприятия : монография. Сумы : ИТД «Университетская книга», 2004. 360 с.
9. Федонін О., Репіна І., Олексюк О. Потенціал підприємства: формування та оцінка : навчальний посібник. 2-ге вид., без змін. Київ : КНЕУ, 2006. 316 с.
10. Фещур Р., Самуляк В. Методи оцінювання потенціалу підприємства. *Прометей* : регіональний збірник наукових праць з економіки. Вип. 3 (24). Донецьк : ДЕГІ, 2007. С. 277–281.
11. Семенченко Н., Мороз О. Формування системи основних первинних показників інноваційного розвитку підприємства. *Ефективна економіка*. 2013. № 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_5_75 (дата звернення: 25.08.2020).

References:

1. Lifshic I. (2001) Teoriya i praktika ocenki konkurentosposobnosti tovarov i uslug [Theory and practice of assessing the competitiveness of goods and services]. Moscow : Yurait-M, 224 p.
2. Oberemchuk V. (2000) Stratehiia pidpriemstva [Enterprise strategy]. Kyiv : MAUP, 128 p.
3. Otenko I. (2004) Metodologicheskie osnovy upravleniya potencialom predpriyatiya [Methodological foundations of enterprise potential management]. Harkov : HNEU, 216 p.
4. Ponomarenko V., Trydid O., Kyzym M. (2003) Stratehiia rozvytku pidpriemstva v umovakh kryzy [Enterprise development strategy in a crisis]. Kharkiv : INZhEK, 328 p.

5. Porter M.E. (2005) *Konkurenciya* [Competition]. Moscow : Vilyams, 454 p.
6. Samuliak V. (2007) *Otsiniuvannia konkurentospromozhnosti pidpriemstv* [Assessing the competitiveness of enterprises]. Lviv : vyd-vo Nats. un-tu "Lvivska politehnika", pp. 201–202.
7. Kuzmin O., Tymoshchuk M., Feshchur R. (2005) *Metody otsiniuvannia potentsialu rozvytku pidpriemstva* [Methods for assessing the development potential of the enterprise]. Dnipropetrovsk : DNU, 312 p.
8. Lyapin E. (2004) *Ocenka ekonomicheskogo potentsiala predpriyatiya* [Assessment of the economic potential of the enterprise]. Sumy : ITD "Universitetskaya kniga", 360 p.
9. Fedonin O., Riepina I., Oleksiuk O. (2006) *Potentsial pidpriemstva: formuvannia ta otsinka* [Enterprise potential: formation and evaluation]. Kyiv : KNEU, 316 p.
10. Feshchur R., Samuliak V. (2007) *Metody otsiniuvannia potentsialu pidpriemstva* [Methods for assessing the potential of the enterprise]. Donetsk : DEHI, pp. 277–281.
11. Semenchenko N., Moroz O. (2013) *Formuvannia systemy osnovnykh pervynnykh pokaznykiv innovatsynoho rozvytku pidpriemstva* [Formation of the system of the basic primary indicators]. *Efektivna ekonomika*. No. 5. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_5_75 (accessed 25 August 2020).

Аннотация. В статье определено, что формирование развития отечественных предприятий является важным направлением функционирования государства. За последние годы установлено замедление процессов развития субъектов хозяйствования, снижение их основных показателей производственно-хозяйственного потенциала. Методические подходы к определению развития строительных предприятий формируются на основе направлений и особенностей его оценивания, применения соответствующих методов и моделей. Целью исследования является определение направлений оценки развития строительных предприятий. Сформированы практические аспекты оценивания корпоративной социальной ответственности строительных предприятий. Предложено осуществлять оценивание развития строительных предприятий на основе интегрального подхода с применением показателя соотношения денежных средств, полученных в результате производственно-хозяйственного процесса, и денежных средств, которые вложены в этот процесс, скорректированы на соответствующий коэффициент, определяющий особенности функционирования предприятий строительной сферы.

Ключевые слова: строительные предприятия, развитие, модель, факторы развития, оценка.

Summary. It is determined that the formation of the development of domestic enterprises is an important direction of the state. In recent years, slowdowns in the development of economic entities, reduction of their main indicators, production and economic potential have been established. Methodical approaches to determining the development of construction companies are formed on the basis of areas and features of its assessment, the use of appropriate methods and models. The purpose of the study is to determine areas for assessing the development of construction companies. The objectives of the study are: characteristics of areas for assessing the development of construction companies; development of a model for assessing the development of construction companies; determination of practical aspects of development of construction enterprises. The directions of an estimation of development of the construction enterprises are defined: formation of information and analytical maintenance concerning formation and use of money resources of the construction enterprises, definition of features of their activity; application of a generalizing model for determining the integrated indicator of development of construction enterprises; assessment of the coefficient, which takes into account the peculiarities of the functioning of construction companies using the method of expert assessments; determination of the integrated indicator of development of construction enterprises; interpretation of the obtained results. Creation of information and analytical support for the formation and use of cash of construction companies is carried out on the basis of forms of financial reporting, in particular the statement of cash flows at the beginning and end of the reporting period. The practical aspects of the assessment of corporate social responsibility of construction enterprises are formed. It is proposed to assess the development of construction companies on the basis of an integrated approach using the ratio of cash received as a result of the production and economic process and cash invested in this process, adjusted by an appropriate factor that determines the functioning of construction companies.

Keywords: construction enterprises, development, model, development factors, assessment.

Нагорний Є.І.

*к.е.н., провідний науковий співробітник науково-дослідного сектору,
Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка*

Nagorny Yeu gene

Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0756-8398>

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ РЕЗУЛЬТАТІВ МАРКЕТИНГОВОГО ТЕСТУВАННЯ З ОЦІНКИ РИНКОВИХ ПЕРСПЕКТИВ ТОВАРНИХ ІННОВАЦІЙ

METHODOICAL APPROACH TO THE ANALYSIS OF RESULTS OF MARKETING TESTING ON AN ESTIMATION OF MARKET PROSPECTS OF COMMODITY INNOVATIONS

Анотація. У статті розроблено науково-методичний підхід до аналізу результатів маркетингового тестування з оцінки ринкових перспектив товарних інновацій. Цей підхід містить чотири групи оціночних показників, а також алгоритм їх об'єднання в один комплексний показник, що дасть змогу оцінити ринкові перспективи товарної інновації в рамках процедури її маркетингового тестування на етапах інноваційного циклу. Якщо виявиться, що такі перспективи туманні, то запропонований підхід дасть змогу визначити, де є проблеми, слабкі місця, прорахунки щодо чи самої товарної інновації, чи її ринкового потенціалу, чи можливостей суб'єктів, що беруть участь у її створенні, виробництві та виведенні на ринок. Таке методичне забезпечення дає змогу знизити відсоток комерційних невдач товарних інновацій на ринку та підвищує ефективність інноваційної діяльності вітчизняних підприємств.

Ключові слова: товарна інновація, маркетингове тестування, новизна, конкурентоспроможність, ризик, потенціал, комплексний показник.

Постановка проблеми. Створення ринково успішної товарної інновації є довготривалим, кропітким процесом та серед іншого вимагає постійного вжиття заходів з оцінювання її ринкових перспектив протягом усіх етапів інноваційного циклу її розроблення. Для проведення такого оцінювання вико-

ристовують відомі методи та інструменти як пробного маркетингу, так і маркетингового тестування. Однак інструменти маркетингового тестування, що використовуються на різних етапах інноваційного циклу, дають певну (проміжну) гарантію успішності інновації на поточному етапі їх використання без загального взаємозв'язку з усіма етапами циклу, що негативно впливає на загальну оцінку ринкових перспектив розроблюваних товарних інновацій. Через довгу тривалість процесу розроблення й виробництва товарної інновації може мати місце ситуація, коли на різних етапах інноваційного циклу результати маркетингового тестування будуть сигналізувати про її ринкову успішність, а під час комерціалізації інновації матимемо її ринковий провал. Це відбувається через те, що не виконуються фінальна оцінка результатів маркетингового тестування товарної інновації та визначення ступеня її готовності до виходу на ринок. Отже, розроблення відповідного методичного забезпечення для фінальної оцінки результатів маркетингового тестування має неабиякий інтерес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В наукових працях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців широко представлені різні методи та інструменти маркетингового тестування, які можуть бути використані на різних етапах інноваційного циклу

для відбору найкращих товарних інновацій. Ю.В. Каракай [1] як інструментарій тестування пропонує застосовувати факторний підхід (модель «трьох фільтрів»), що дає змогу за допомогою спеціальних фільтрів відхиляти або приймати товарні інновації до реалізації. В.М. Щербань [2] пропонує за допомогою споживчих, технологічних та ринкових тестів здійснювати випробування інновацій до початку їх реалізації. Р. Купер [3] пропонує на етапах інноваційного циклу створення товарних інновацій виділяти «критичні точки», тобто моменти часу, коли необхідно переконалися в тому, що лише кращі інновації переходять на наступну стадію циклу. Ж.-Ж. Ламбен [4] використовує спеціальні методи та методики випробувань, що дають змогу вибрати найкращі інновації, зокрема обчислення умовного показника якості інновації; спільний аналіз; споживчі панелі. П.Г. Перерва [5] та В.Я. Кардаш [6] пропонують дворівневу процедуру відбору життєздатних товарних інновацій за допомогою різних критеріїв відбору. Більшість науковців застосовує інструменти, що не завжди дають адекватну оцінку, оскільки за їх допомогою відбувається відбір найкращих товарних інновацій серед низки їх подібних, а потрібно, щоби відбір проходили ті інновації, які мають високі ринкові перспективи.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Слід відзначити, що існує недостатнє розроблення комплексу питань, пов'язаних з підвищенням оперативності й точності оцінки результатів маркетингового тестування комерційних перспектив інноваційної продукції та прийняття управлінського рішення про початок її комерціалізації.

Мета статті. Головною метою роботи є розроблення науково-методичного підходу, за допомогою якого приймають управлінське рішення про готовність інноваційної продукції до виходу на ринок та закінчення робіт з її маркетингового тестування не лише на окремих етапах інноваційного циклу, але й загалом перед початком комерціалізації.

Виклад основного матеріалу. Процедура маркетингового тестування має у своєму складі низку методів та інструментів, що

використовуються на різних етапах інноваційного циклу, для оцінювання та відбору найкращої товарної інновації серед низки її подібних. Однак це ще не гарантує її успіху на ринку, оскільки можна вибрати найкращу товарну інновацію серед найгірших. Це вимагає розроблення відповідного методичного підходу до фінальної оцінки ринкових перспектив відібраної та протестованої товарної інновації, а також прийняття на цій основі остаточного рішення про комерціалізацію товарної інновації чи відмову від неї. Окрім того, необхідно здійснювати оцінювання проміжних результатів від проведеної процедури тестування після кожного етапу інноваційного циклу для прийняття рішення стосовно подальшого проведення робіт із розроблення товарної інновації чи їх припинення, а також перед початком її виведення на ринок для визначення шансів на успіх.

Аналіз наявного інструментального забезпечення з оцінювання ринкових перспектив інноваційної продукції [1–8] дає підстави виділити такі групи показників, за допомогою яких можна виконати оцінювання результатів проведеної процедури тестування й прийняття управлінського рішення з комерціалізації інноваційної продукції: новизна, конкурентоспроможність, потенціал інноваційного розвитку, інноваційний ризик.

Група показників «новизна» ($S(x)I$).

Новизна – це здатність інноваційної продукції мати нові властивості або радикальні їх зміни щодо наявних на ринку аналогів, що має місце в певному часово-просторовому вимірі. Якщо в процесі її проєктування й створення вона не набуде такої характеристики, то на ринку на таку продукцію чекає повний провал. Це поставить під сумнів не лише її комерціалізацію, але й доцільність початку робіт з її розроблення загалом. Роботи із забезпечення новизни продукції потрібно здійснювати ще на початкових етапах її створення, а потім протягом усього інноваційного циклу постійно моніторити її значення (величину), розроблювати заходи з її посилення, якщо будуть мати місце об'єктивні факти, що свідчатимуть про зворотне. До групи показників «новизна» належать новизна ідеї продукції, її концепції та ство-

реного прототипу (або дослідного зразка), новизна комплексу маркетингу з її просування на ринку.

Група показників «конкурентоспроможність» ($S(x)2$).

Конкурентоспроможність – це здатність інноваційної продукції перевершити аналогічну продукцію конкурентів у питаннях задоволення споживчих потреб, повноти та способу їх задоволення в заданих умовах. Позитивна оцінка тесту на конкурентоспроможність є певною гарантією того, що інноваційна продукція матиме на ринку успіх у споживачів. Роботи із забезпечення конкурентоспроможності продукції потрібно розпочинати ще з перших етапів її створення через те, що на ринку може з'явитись аналогічна, але більш конкурентоспроможна пропозиція конкурента. Це вимагає виконання роботи з тестування інноваційної продукції щодо її конкурентоспроможності від початкових етапів її створення й протягом усього інноваційного циклу.

Ринок виробничо-технічної продукції вимагає розгляду групи показників конкурентоспроможності за такими одиничними показниками:

1) рівень споживчої привабливості – це відповідність створюваної інноваційної продукції споживчим потребам та запитам або тим об'єктивним властивостям, які споживачі висували у завданні на її проектування й створення; роботи з оцінювання споживчої привабливості рекомендовано проводити на кожному етапі циклу, оскільки споживчі запити й потреби є мінливими, що вимагає коригування об'єктивних властивостей відповідно до цих змін;

2) рівень якості є головною умовою забезпечення конкурентоспроможності інноваційної продукції та визначає її здатність бути привабливішою для споживача завдяки кращій відповідності її якісних і вартісних параметрів щодо аналогічних параметрів від пропозицій конкурентів чи деякого «ідеального» гіпотетичного продукту; маркетинговий тест продукції на рівень якості рекомендовано виконувати на пізніх етапах циклу (етапи дослідження ринку, розроблення прототипу, випробування);

3) рівень витрат експлуатації протягом усього життєвого циклу інноваційної продукції; специфіка промислового ринку вимагає розгляду цього показника окремо від вартісних показників якості продукції; маркетинговий тест інноваційної продукції на рівень витрат експлуатації рекомендовано проводити на етапах створення прототипу та подальшого ринкового випробування.

Група показників «інноваційний ризик» ($S(x)3$).

Інноваційні ризики необхідно оцінювати на абсолютно всіх етапах процесу створення товарної інновації для таких суб'єктів:

– ризик розробника інноваційної продукції, тобто загроза втратити кошти, що були вкладені в її розроблення, внаслідок незапрошуваності розробки серед виробників або внаслідок її ринкового провалу;

– ризик виробника інноваційної продукції, тобто загроза не компенсувати витрати на виробництво, а також на реалізацію продукції внаслідок відсутності на неї попиту на ринку;

– ризик інвестора – загроза часткової чи навіть повної втрати своїх інвестицій або недоотримання прибутку на вкладені інвестиції;

– ризик споживача – неповне або часткове задоволення потреб від споживання чи використання продукту;

– ризик інших суб'єктів ринку (посередники, суспільні та державні інститути, суспільство тощо).

Група показників «потенціал інноваційного розвитку» ($S(x)4$).

Ці показники визначають спроможність суб'єктів, що залучені в інноваційний процес, до формування маркетингових, виробничих, фінансових, технологічних, інтелектуальних можливостей задля забезпечення інноваційного шляху свого розвитку. Практика доводить, що конкурентоспроможні інноваційні продукти з достатнім рівнем споживчої новизни можуть бути створені та розроблені тими суб'єктами інноваційного процесу, які у своїй діяльності використовують нові знання та інновації. Відповідно до джерела [9], до цієї групи входять такі показники.

1. Ринковий потенціал, тобто наявність споживчого попиту на інноваційний продукт. Цілком очевидно, що попит на інноваційну продукцію має бути забезпечений купівельною спроможністю споживачів. Маркетинговий тест інноваційної продукції щодо оцінки її ринкового потенціалу необхідно виконувати на всіх етапах інноваційного циклу. Тільки в цьому разі може бути певна гарантія позитивного сприйняття інноваційної продукції ринком.

2. Інноваційний потенціал, тобто використання розробником різних новацій, знань, навичок, відкриттів, винаходів тощо, задля перевтілення їх у бажані інноваційні продукти. Під час оцінювання цього потенціалу потрібно враховувати такі складові частини, як інтелектуальна, інформаційна, інтерфейсна, науково-дослідна. Інноваційний потенціал необхідно розпочинати оцінювати з першого етапу створення продукції й до етапу ринкових випробувань.

3. Виробничо-збутовий потенціал виробника, тобто його спроможність спочатку

виготовити товарну інновацію, а потім реалізувати її на ринку. Під час його оцінювання варто враховувати такі складові частини, як фінансова, кадрова, технологічна, маркетингова, організаційно-управлінська, а саму оцінку потрібно надавати від етапу розроблення концепції продукції.

Оцінювання результатів від проведення процедури маркетингового тестування необхідно здійснювати щодо всіх пройдених етапів інноваційного циклу за такими одиничними показниками (табл. 1).

Найбільше розрахунків маємо на етапах розроблення інноваційної продукції та її ринкових випробувань (по 18% від усіх робіт за регламентом), а найменше розрахунків – на етапі генерації ідей (9%). Якщо виконати такий аналіз щодо груп показників, то можна побачити, що найбільше робіт відбувається з оцінювання ризиків (33% від усіх необхідних робіт), а найменше – з оцінювання новизни інноваційної продукції (16%).

Представлена таблиця моніторингу показників актуальна для мало- та середньосерій-

Моніторинг одиничних показників на різних етапах інноваційного циклу

Таблиця 1

Етап інноваційного циклу	Групи показників оцінювання результатів маркетингового тестування														
	Новизна ($S(x)_1$)				Конкуренто-спроможність ($S(x)_2$)		Інноваційний ризик ($S(x)_3$)				Потенціал інноваційного розвитку ($S(x)_4$)				
	Одиничні показники оцінки результатів тестування														
	новизна ідей	новизна концепції	новизна прототипу	новизна комплексу маркетингу	рівень якості	витрати експлуатації	споживча привабливість	ризик розробника	ризик виробника	ризик споживача	ризик інвестора	ризик ринкових структур	ринковий потенціал	інноваційний потенціал	виробничо-збутовий потенціал
Генерація ідей	*						*	*				*	*		
Відбір ідей	*						*	*		*	*		*	*	
Розроблення концепції продукції та її перевірка		*					*	*		*	*		*	*	*
Дослідження ринку й розроблення стратегії маркетингу			*	*	*		*			*	*		*		*
Бізнес-аналіз			*				*	*			*		*	*	*
Розроблення продукції			*		*	*	*		*	*	*	*	*		*
Ринкові випробовування продукції			*	*	*	*	*		*	*		*	*		*

ної машинобудівної продукції. Для інших типів продукції моніторинг наведених вище показників визначається індивідуально експертами.

Оцінювання одиничних показників тестування рекомендується здійснювати за відомими підходами, що представлені в численних наукових працях.

Тепер виникає необхідність об'єднання всіх одиничних показників в один комп-

лексний оціночний показник, за допомогою якого приймаються всі управлінські рішення. Візуально методика об'єднання представлена на рис. 1.

Для різних комбінацій одиничних показників тестування може бути 16 значень комплексного оціночного показника, які можна об'єднати в п'ять груп зі схожими варіантами управлінських рішень. В першій групі всі одиничні показники тестування приймають

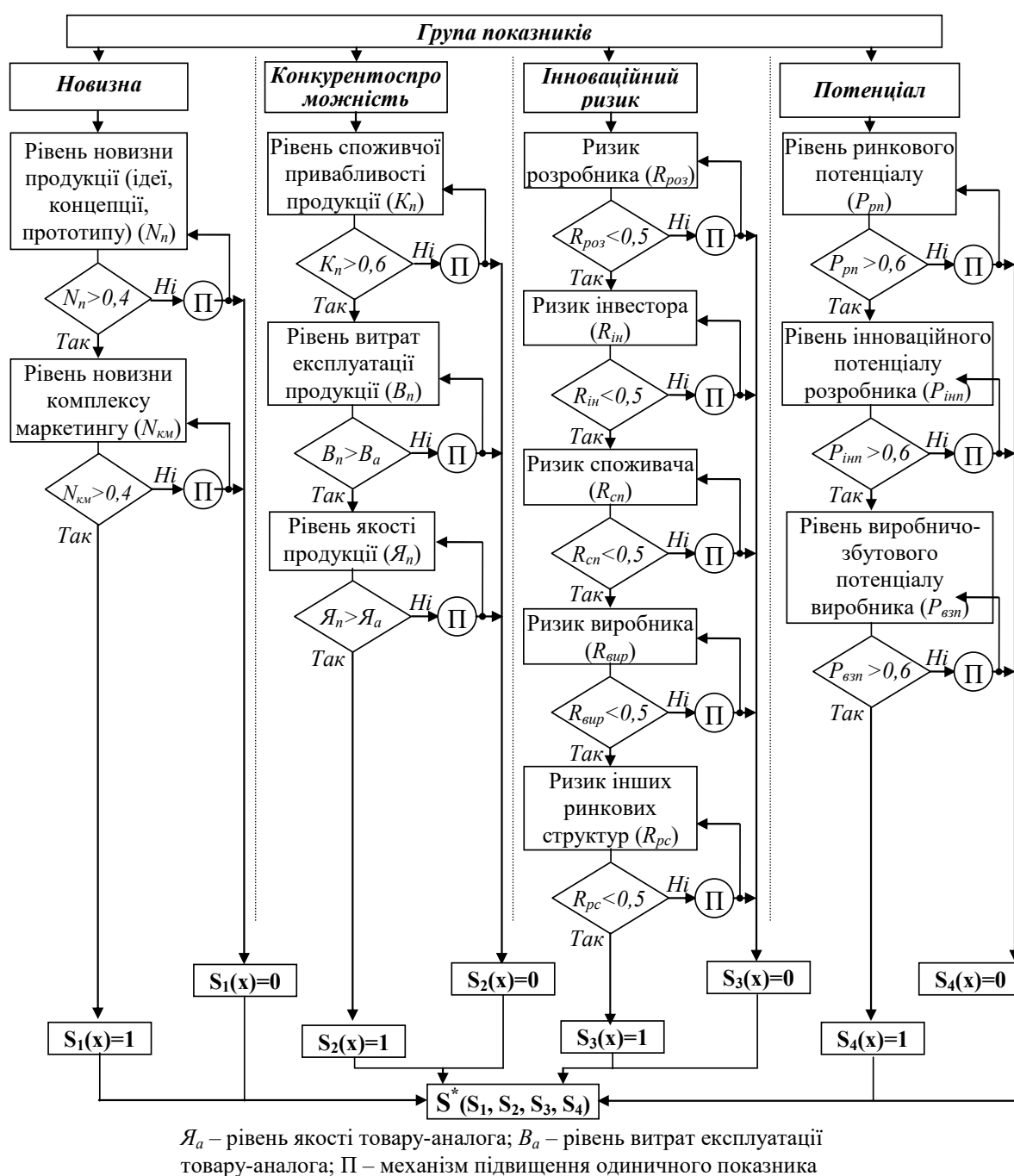

Рис. 1. Алгоритм об'єднання одиничних показників маркетингового тестування в один комплексний оціночний показник

значення «1»; в другій групі три одиничні показники приймають значення «1», а один – «0»; в третій групі два одиничні показники приймають значення «1», а два – «0» тощо.

Після проходження кожного етапу процесу створення товарної інновації відбувається оцінювання результатів процедури тестування, приймається одне з п'яти управлінських рішень, крайніми варіантами якого може бути або перехід на наступний етап створення, або закінчення робіт зі створення товарної інновації. Після проходження всіх етапів інноваційного циклу нада-

ється загальна фінальна оцінка результатів від впровадження процедури маркетингового тестування та приймається остаточне рішення стосовно початку комерціалізації або відмови від неї (табл. 2).

Отже, на кожному етапі циклу залежно від комбінації одиничних показників маємо по п'ять груп управлінських рішень, які допоможуть керівництву підприємства визначитися з подальшою долею інноваційної продукції.

Висновки і пропозиції. Комерційна невдача інноваційної продукції на ринку часто

Таблиця 2

Можливі варіанти прийняття управлінських рішень на різних етапах інноваційного циклу

Етап/група		Управлінське рішення
1		2
Генерація ідей	1	Генерована ідея готова до попередньої та повномасштабної оцінки на наступному етапі інноваційного циклу.
	2	Генерована ідея має незначні вади, після їх усунення є прийнятною.
	3	Ідею рекомендовано віднести до категорії віддаленої перспективи.
	4	Ідею рекомендовано віднести до категорії безперспективних.
	5	Ідея є безперспективною.
Відбір ідей	1	Відібрана ідея є перспективною й готова до втілення в концепцію.
	2	Відібрана ідея має незначні вади, після їх усунення вона втілена в концепцію.
	3	Відібрана ідея має значні вади та недоліки; рекомендовано або прийняти її, але після усунення недоліків, або відмовитися від неї.
	4	Відібрана ідея має суттєві вади; рекомендовано відмовитися від неї.
	5	Відібрана ідея не може бути прийнятною до подальшого втілення.
Розроблення концепції товару та її перевірка	1	Концепція продукції є перспективною й готова до подальшої реалізації.
	2	Концепція має незначні вади, після їх усунення може бути прийнятною.
	3	Концепція має значні вади, рекомендовано її перепроєктувати.
	4	Концепція має суттєві вади, доцільно відмовитися від її втілення.
	5	Концепція продукції є безперспективною.
Дослідження ринку та розроблення маркетингової програми	1	Розроблювана продукція має відмінні ринкові перспективи.
	2	Продукція має гарні перспективи, рекомендовано прийняти її до подальшого втілення, але після підвищення її ринкової адекватності.
	3	Продукція має невизначені ринкові перспективи, доцільно її перепроєктувати, переорієнтувати на інший ринок тощо.
	4	Продукція має погані перспективи, доцільно відмовитися від неї.
	5	Розроблювана продукція не має ринкових перспектив.
Бізнес-аналіз	1	Проект з випуску продукції прибутковий і готовий до реалізації.
	2	Проект має незначні прорахунки, після їх усунення він готовий до реалізації.
	3	Проект має значні прорахунки, за наявності фінансових резервів і після усунення недоліків його рекомендовано до прийняття.
	4	Проект має суттєві прорахунки; рекомендовано відмовитися від нього.
	5	Проект з випуску інноваційної продукції не може бути реалізованим.
Розроблення продукції	1	Дослідний зразок (ДЗ) продукції розроблений та готовий до випробувань.
	2	ДЗ має незначні вади, після їх усунення він готовий до ринкових випробувань.
	3	ДЗ має значні недоліки, рекомендовано його перепроєктувати.
	4	ДЗ має суттєві недоліки, рекомендовано відмовитися від нього.
	5	ДЗ є безперспективним.

Продовження таблиці 2

1	2
Ринкові випробування	1 Продукція пройшла випробування, готова до повноцінного випуску.
	2 Продукція під час випробувань показала незначні вади, після їх усунення вона може бути прийнятою до випуску.
	3 Продукція показала значні вади та недоліки, за наявності фінансових резервів і після усунення недоліків вона може бути прийнятою до випуску.
	4 Продукція має суттєві вади та недоліки, потрібно відмовитися від неї.
	5 Продукція не пройшла випробувань, її чекає ринковий провал.
Фінальна оцінка	1 Продукція готова до виведення на ринок, прогнозується успіх.
	2 Продукція має незначні вади, після їх усунення вона готова до реалізації.
	3 Продукція має значні вади, очікується відносна невдача на ринку. ⁺
	4 Продукція має суттєві вади, прорахунки в маркетинговій програмі, доцільно відмовитися від її випуску, адже очікується часткова невдача.
	5 Продукцію чекає на ринку абсолютна невдача (повний провал).

є наслідком прийняття необґрунтованого та суб'єктивного рішення, що не має об'єктивних підстав про її готовність до комерціалізації. Для підвищення рівня достовірності прийнятих рішень у статті розроблено науково-методичний підхід як до оцінювання рівня готовності інноваційної продукції до виходу на ринок, так і до закінчення робіт з її створення на окремих етапах інноваційного циклу. Цей підхід містить чотири групи оціночних показників, а також алгоритм їх об'єднання в один комплексний показник, що дасть змогу оцінити ринкові перспективи інноваційної продукції в рамках процедури її маркетингового тестування. Якщо виявиться, що такі перспективи туманні, то запропонований підхід дасть змогу визначити, де є проблеми, слабкі місця, прорахунки щодо чи самої інноваційної продукції, чи її ринкового потенціалу, чи можливостей суб'єктів, що беруть участь у її створенні, виробництві та виведенні на ринок. Це методичне забезпечення дає змогу знизити відсоток комерційних невдач інноваційної продукції та підвищує ефективність інноваційної діяльності у напрямі її створення.

Література:

1. Каракай Ю.В. Маркетинг інноваційних товарів. Київ : КНЕУ, 2005. 226 с.
2. Щербань В.М., Козубенко Л.Д. Товарна інноваційна політика. Київ : Кондор, 2006. 400 с.
3. Купер Р. Разработка новых товаров. Маркетинг / под ред. М. Бейкера. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 1200 с.
4. Ламбен Ж.-Ж. Менеджмент, ориентированный на рынок. Санкт-Петербург : Питер, 2005. 800 с.

5. Економіка та організація інноваційної діяльності / за ред. П.Г. Перерви, С.М. Меховича, М.І. Погорелова. Харків : НТУ «ХПІ», 2008. 1080 с.
6. Кардаш В.Я., Павленко І.А., Шафалюк О.К. Товарна інноваційна політика. Київ : КНЕУ, 2002. 266 с.
7. Котлер Ф., Келлер К.Л., Павленко А.Ф. та ін. Маркетинговий менеджмент. Київ : Хімджест, 2008. 720 с.
8. Griffin A. PDMA Research on New Product Development Practices: Updating Trends and Benchmarking Best Practices. *Journal of product innovation management*. 1997. № 14. Р. 429–458. DOI: 10.1016/S0737-6782(97)00061-1.
9. Ілляшенко С.М., Шипуліна Ю.С. Товарна інноваційна політика. Суми : Університетська книга, 2007. 281 с.

References:

1. Karakai Yu.V. (2005). *Marketynh innovatsiynykh tovariv* [Marketing of innovative products]. Kyiv: KNEU (in Ukrainian).
2. Shcherban V.M., Kozubenko, L.D. (2006). *Tovarna innovatsiina polityka* [Commodity Innovation Policy]. Kyiv: Kondor (in Ukrainian).
3. Cooper R. (2002). *Razrabotka novykh tovarov* [Development of new products]. Marketing [Marketing]. St. Petersburg: Peter (in Russian).
4. Lambin J.-J. (2005). *Menedzhment, orientirovanny na rynek* [Market oriented management]. St. Petersburg: Peter (in Russian).
5. Pererva P.G., Mekhovych S.M., Pohorielov M.I. (2008). *Ekonomika ta orhanizatsiia innovatsijnoi diial'nosti* [Economics and organization of innovation activities]. Kharkiv: NTU "KhPI" (in Ukrainian).
6. Kardash V.Ya., Pavlenko I.A., Shafaliuk O.K. (2002). *Tovarna innovatsiina polityka* [Commodity innovation policy]. Kyiv (in Ukrainian).
7. Kotler F., Keller K.L., Pavlenko A.F. (2008). *Marketynghovyy menedzhment* [Marketing management]. Kyiv: Khimdzhest (in Ukrainian).
8. Griffin, A. (1997). PDMA Research on New Product Development Practices: Updating Trends and Benchmarking Best Practices. *Journal of product innovation management*, 14, 429–458. DOI: 10.1016/S0737-6782(97)00061-1
9. Illiashenko, S.M., Shypulina, Yu.S. (2007). *Tovarna innovatsiina polityka* [Commodity innovation policy]. Sumy: Universytetska knyha (in Ukrainian).

Аннотация. В статье разработан научно-методический подход к анализу результатов маркетингового тестирования по оценке рыночных перспектив товарных инноваций. Этот подход содержит четыре группы оценочных показателей, а также алгоритм их объединения в один комплексный показатель, который позволит оценить рыночные перспективы товарной инновации в рамках процедуры ее маркетингового тестирования на этапах инновационного цикла. Если окажется, что такие перспективы туманны, то предложенный подход позволит определить, где есть проблемы, слабые места, просчеты касательно или самой товарной инновации, или ее рыночного потенциала, или возможностей субъектов, участвующих в ее создании, производстве и выведении на рынок. Такое методическое обеспечение позволяет снизить процент коммерческих неудач товарных инноваций на рынке и повышает эффективность инновационной деятельности отечественных предприятий.

Ключевые слова: товарная инновация, маркетинговое тестирование, новизна, конкурентоспособность, риск, потенциал, комплексный показатель.

Summary. The commercial failure of commodity innovations is often the result of an unreasonable and subjective decision that has no objective basis for its commercialization. To assess the market prospects of product innovations often use known methods and tools for both pilot marketing and marketing testing. However, marketing testing tools used at different stages of the innovative cycle provide some guarantee of innovation's success at the current stage of their use, without a general correlation with all stages of the cycle, which negatively affects the overall assessment of market prospects. This requires a final assessment of the results of marketing testing of product innovation and determines the degree of its readiness to enter the market; hence the development of appropriate methodological support is of great interest. The article develops a scientific and methodological approach to the analysis of the results of marketing testing to assess the market prospects of product innovations of industrial enterprises. This approach contains four groups of evaluation indicators, as well as an algorithm for combining them into one comprehensive indicator, which will assess the market prospects of product innovation in the procedure of its marketing testing at the stages of the innovation cycle. If it turns out that such prospects are vague, the proposed approach will identify where there are problems, weaknesses, miscalculations (with the product innovation itself, or with its market potential, or with the capabilities of the actors involved in its creation, production and market launch). This methodological support allows reducing the number of commercial failures of commodity innovations in the market and increases the efficiency of innovative activities of domestic industrial enterprises in the direction of their creation and commercialization. Domestic and foreign science recommends the use of a number of marketing testing tools, however, as practice shows, the high percentage of commercial failures of product innovations in the market, indicates low accuracy in assessing the commercial prospects of product innovations and management decisions to start their commercialization. The obtained results develop the theory of innovation marketing in terms of assessing the level of readiness of commodity innovations to enter the market and to complete the work on their creation at certain stages of the innovation cycle.

Keywords: product innovation, marketing testing, novelty, competitiveness, risk, potential, complex indicator.

Осипенко К.В.

к.е.н.,

Маріупольський державний університет

Osipenko Christina

Mariupol State University

Перепада Ф.Л.

к.е.н., доцент кафедри менеджменту,

Маріупольський державний університет

Perepadya Fedir

Mariupol State University

ОРГАНІЗАЦІЙНА ПОВЕДІНКА ЯК МЕТОД УПРАВЛІННЯ ДІЯЛЬНІСТЮ СУЧАСНИХ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ

ORGANIZATIONAL BEHAVIOR AS A MANAGEMENT METHOD OF MODERN TOURIST ENTERPRISES

Анотація. У статті розглянуто особливості розвитку туристичної сфери в сучасних реаліях та визначено роль організаційної поведінки як інструменту менеджменту в туристичній сфері, призначеного підвищити конкурентоспроможність туристичних підприємств шляхом забезпечення зростання продуктивності праці та якості організаційного процесу. Розглянуто динаміку розвитку туристичної галузі України, проаналізовано можливі наслідки та перспективи реабілітації туристичної галузі після відновлення міжнародного туристичного ринку. Визначено роль та фактори впливу на організаційну поведінку, розглянуто переваги використання сучасних підходів до управління організаційною поведінкою персоналу в умовах трансформації туристичної галузі України. Запропоновано підходи до оптимізації сучасних моделей управління організаційною поведінкою персоналу суб'єктів туристичної діяльності.

Ключові слова: туристична галузь, організаційна поведінка, організаційна культура, продуктивність та якість праці.

Постановка проблеми. Розвиток туристичної галузі є одним із найбільш важливих напрямів формування сучасної економіки України. Сучасні реалії стану туристичної сфери у світі не лише свідчать про її значний вплив на спеціалізовані економіки окремих

туристично залежних країн, але й відзначають вагомий роль туризму в економіках найбільш потужних країн у світі. Туризм уже давно став самодостатньою високопродуктивною складовою частиною національних господарств провідних країн світу, на яку, за даними «World Travel & Tourism Council» (WTTC), у 2018–2019 роках припадало майже 10% світового ВВП. Наростаюча світова економічна криза, що пов'язана з вимушеним обмеженням пересування туристичних потоків на міжнародному рівні внаслідок загрози поширення коронавірусної інфекції, значним чином підірвала стан туристичної сфери, зокрема в Україні. Обмеження пересування туристів між регіонами світу, хоча й має тимчасовий характер, все ж таки суттєво вплинуло на структуру та економічний стан туристської галузі. Насамперед суттєвих втрат зазнав малий та середній бізнес, також у великому бізнесі відбувається скорочення штату працівників, що неодмінно позначиться на якості та конкурентоспроможності обслуговування туристів у майбутньому.

Сьогодні вже цілком зрозуміло, що подолання наявних тимчасових проблем у світовому туризмі та очікуваний вихід із карантинного стану не зможуть повернути минулу ситуацію на світовому туристичному ринку.

тичному ринку, оскільки сама індустрія туризму, яка зазнала у 2020 році значних втрат, передбачено вже розпочала процес незворотних еволюційних перетворень, що викликані власними екзистенціальними пріоритетами та перспективами майбутнього. Відновлення туристичної галузі відбуватиметься поступово, але досить динамічно, оскільки очікуваний попит на туристичні послуги найближчими роками, за прогнозами, перевищуватиме показники навіть минулих років. Однак оскільки відновлення міжнародних туристичних потоків відбуватиметься значно повільніше, величезну перспективу отримують внутрішні туристичні ринки, на які будуть спрямовані інтереси ключових гравців. Робота на внутрішньому ринку для туристичних суб'єктів означає більш високу конкуренцію в малобюджетному та короткостроковому сегменті, де значна частка ринку належить малому та середньому бізнесу. Отже, посилення конкуренції приведе до необхідності впровадження сучасних підходів до управління професійним складом туристичних підприємств. Ключову роль, на нашу думку, в цьому може відіграти управління організаційною поведінкою персоналу.

Організаційна поведінка є не лише інструментом оптимізації внутрішньо організаційних відносин, що в умовах складної ситуації (як з економічної, так і із соціальної точок зору) у вітчизняному туризмі сприяє подоланню нових викликів, але й інструментом зовнішньої політики туристичних підприємств, що може надати перевагу у боротьбі на міжнародному ринку туристичних послуг у нових умовах діяльності. Саме дослідженню цього інструменту корпоративної політики туристичних підприємств усіх рівнів, а також його впливу на розвиток та формування конкурентоспроможності сучасних туристичних суб'єктів на внутрішньому та зовнішньому ринках й перспектив його використання присвячена публікація.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання управління організаційною поведінкою в туристичній галузі є досить поширеним об'єктом дослідження в роботах сучасних науковців та практиків туристичного

напряму. Актуальним проблемам розвитку внутрішнього соціально-культурного середовища присвячені роботи таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як О.М. Владимир, О.П. Крупський, О.Б. Мосій, І.В. Струтинська, Т.І. Кужда. Проблеми управління організаційною поведінкою сучасних організацій, зокрема у туристичній галузі, широко розглянуто у роботах таких учених, як В.В. Лазарюк, Л.М. Мельник, Г.С. Нагорняк, І.А. Романюк, Н.В. Рунчева. В закордонній літературі управління організаційною поведінкою посідає значне місце в роботах таких науковців, як Б. Бекір, М. Гіаутзі, Ч. Омер, Дж. Сміт, А. Шуле, С. Томпсон. Авторами розглянуто питання зміцнення управлінської ролі організаційної поведінки як інструменту системи управління персоналом з огляду на сучасні тенденції перебудови вітчизняного ринку туристичних послуг та наявні трансформації управлінських пріоритетів суб'єктів туристичного бізнесу, що впливає на перспективи розвитку галузі загалом.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте в наукових працях, що стосуються цього питання, є потреба більш глибоко дослідити сутність управління організаційною поведінкою, що застосовується у підприємствах сфери туризму, виокремити змістове наповнення специфічних функцій управління організаційною поведінкою підприємствами туристичної сфери в сучасних умовах розвитку туристичного ринку, а також проблеми управління організаційною поведінкою, причини появи негативних факторів впливу на управління організаційною поведінкою підприємствами туристичної сфери. Недостатня розробленість і практична значимість зазначених вище проблем обумовили вибір теми дослідження.

Мета статті. Головною метою роботи є визначення сучасних тенденцій використання інструментів управління організаційною поведінкою персоналу туристичних підприємств для забезпечення їх конкурентоспроможного розвитку в реаліях структурних трансформацій світової туристичної індустрії.

Виклад основного матеріалу. Серед основних напрямів розвитку внутрішньої

культури туристичного підприємства вітчизняні науковці Р.О. Винничук, М.В. Гербут [1] виділяють консервативний та інноваційний вектори, які по-різному впливають на розвиток організації: консервативні методи забезпечують стабільність внутрішнього середовища та психологічний комфорт вищого керівництва, проте конкурентоспроможність організації залежить насамперед від динаміки інноваційних методів управління організаційною культурою. До таких методів віднесено:

- демократизацію та лібералізацію внутрішніх управлінських відносин;
- зростання ролі психологічного контракту та соціальної взаємодії;
- гнучкість внутрішньої управлінської моделі, адаптивність та відкритість;
- запровадження методів маркетинг-менеджменту в діяльність підприємства.

Організаційна поведінка – це комплекс заходів, що визначає управлінську модель у сфері організації праці та міжособових стосунків, які впливають на ефективність використання та продуктивність діяльності персоналу загалом [2, с. 74]. Фахівці відзначають, що діяльність туристичного підприємства тим чи іншим чином спрямована на постійну взаємодію персоналу із зовнішнім середовищем, отже, є частиною

відкритої продуктивної моделі у сфері сервісу та обслуговування [3, с. 101–102]. Організаційна поведінка має значний вплив не лише на управління комунікаціями, сфера її безпосереднього застосування охоплює низку питань, пов'язаних з економічністю операційного процесу, обмеженням витрат ресурсів та часу, контролем соціально-психологічного стану в організації, інноваційністю та лідерством, дотриманням дисципліни та визнанням пріоритетів організації. Таким чином, запровадження ефективної системи організаційної поведінки стає питанням, що безпосередньо пов'язано з оптимізацією діяльності та підвищенням конкурентоспроможності туристичного підприємства.

Сучасні дослідження лише підтверджують думку про те, що вплив соціально-психологічних методів менеджменту в туристичній сфері має значно більші масштаби, ніж в інших сферах, що пояснюється специфікою діяльності суб'єктів індустрії розваг та дозвілля [3, с. 56; 4, с. 12–13]. Загалом якщо поєднати основні фактори, що впливають на стан організаційної поведінки, то можна визначити дві основних групи: зовнішні та внутрішні за характером впливу та джерелом походження (рис. 1).

Як видно з рис. 1, зовнішнє оточення по-різному впливає на організацію, що

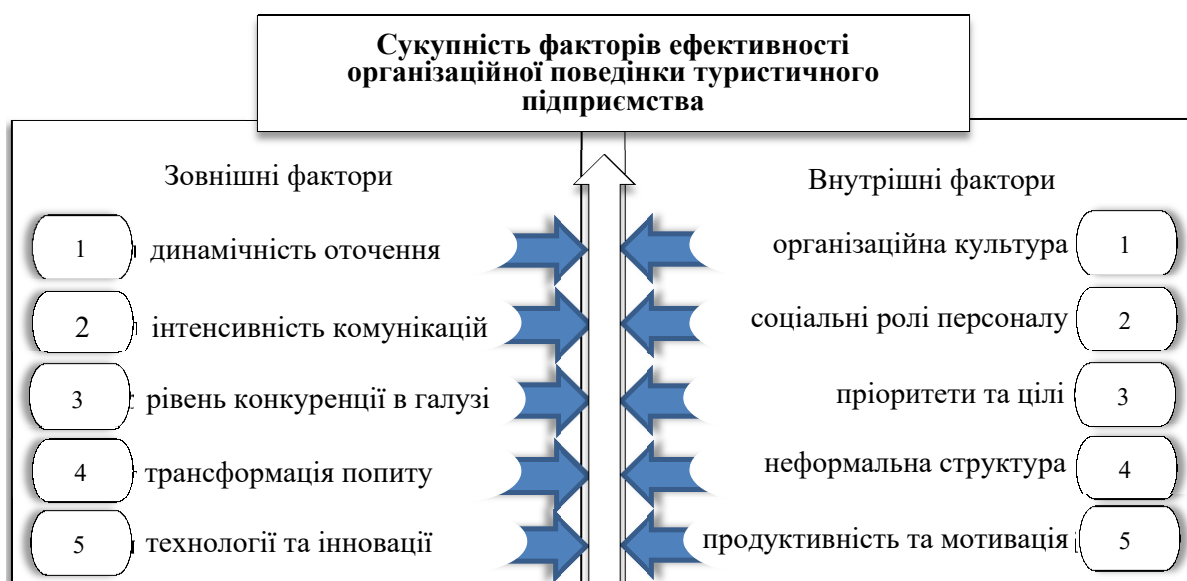

Рис. 1. Структура факторів, що визначають ефективність організаційної поведінки у сфері розваг та дозвілля [3, с. 60; 4]

обумовлює необхідність урізноманітнити комплекс заходів щодо управління організаційною поведінкою туристичного підприємства. Кожен із наведених зовнішніх факторів безпосередньо впливає на робочі умови, систему пріоритетів та цілей туристичного підприємства. Так, наприклад, рівень конкуренції в галузі зумовлює інтенсивність використання методів прямого впливу, визначаючи баланс між патерналістською та авторитарною моделями організаційної поведінки, а стан розвитку технологій та інновацій визначає ступінь відкритості управлінської моделі, її здатності до самовдосконалення та навчання.

До групи внутрішніх факторів віднесено насамперед ті, що формують якість трудового процесу, визначають внутрішні комунікації та продуктивність праці персоналу. Традиційні підходи, які визначають у науковій літературі [2, с. 34; 4, с. 15–16], як правило, спрямовані на формування перспектив розвитку організаційної поведінки відповідно до системи внутрішніх пріоритетів, визначаючи орієнтири у вигляді якості праці або її продуктивності. Серед основних соціальних ролей, що виділяють у системі управління сучасними організаціями, на думку деяких науковців [4, с. 32–33], прийнято визначати професійно-функціональні ролі, які мають прояв у різних аспектах професійно-виробничих відносин у колективі, та соціально-психологічні ролі, спектр застосування яких значно розширюється завдяки можливості як формального, так і неформального спектрів їх використання.

Розгляд факторів ефективності організаційної поведінки туристичного підприємства необхідно підкріпити аналітичними показниками, які охарактеризують ймовірну залежність показників розвитку суб'єктів туристичної діяльності України від наведених факторів. Проводячи дослідження з виявлення стану та тенденцій здійснення господарської діяльності підприємствами туристичної галузі, обумовлених менеджментом персоналу, вважаємо необхідним розглянути детальніше характеристику суб'єктів туристичної діяльності України (табл. 1).

Проаналізуємо дані табл. 1. З 2015 року до 2016 року кількість суб'єктів туристичної діяльності зросла як для юридичних осіб-підприємств (на 53 одиниці), так і для фізичних осіб (на 271 одиницю). При цьому зазначається збільшення середньооблікової кількості штатних працівників, а саме для юридичних осіб вона зросла з 8 086 осіб до 8 545 осіб, для фізичних осіб-підприємств – з 1 502 осіб до 1 867 осіб. Отже, кількість штатних працівників зростає за рахунок наповнення кадрового складу працівниками, які мають вищу або середню спеціальну освіту з туризму, зокрема для юридичних осіб-підприємств кількість фахівців зросла з 3 735 осіб до 3 723 осіб, а для фізичних осіб – з 1 502 осіб до 1 867 осіб.

Позитивна динаміка зростання кількісного складу персоналу підприємств з туризму привела до зростання доходу для юридичних осіб-підприємств з 4 797 731,6 грн. у 2015 році до 11 522 520,4 грн. у 2016 році, а для фізичних осіб-підприємств – з 217 617,6 грн. у 2015 році до 413 161,3 грн. у 2016 році.

Однак у 2017 році в Україні спостерігається скорочення кількості суб'єктів туристичної діяльності, що призводить до погіршення туристичної ситуації загалом. Причиною стрімкого скорочення є неспроможність туристичних суб'єктів закріпити свої конкурентні позиції та втриматися на ринку. Так, у 2015 році кількість юридичних осіб-підприємств скоротилася з 1 838 осіб до 1 743 осіб. Проте щодо фізичних осіб, то показник кількості суб'єктів туристичної діяльності у 2017 році характеризується позитивною динамікою (1 668 та 1 726 одиниць відповідно), але варто зазначити незначне скорочення середньооблікової кількості позаштатних працівників (із 70 осіб у 2016 році до 65 осіб у 2017 році).

Однак з 2018 року динаміка показників суб'єктів туристичної діяльності в Україні є позитивною, що переконливо демонструє табл. 1, а це означає, що інтерес до туристичної галузі як сфери бізнесу є високим.

На рис. 2. представлено порівняльний аналіз важливих показників суб'єктів туристичної діяльності України в динаміці, проаналізуємо їх.

Таблиця 1

Характеристика суб'єктів туристичної діяльності України

Показники	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік
<i>Юридичні особи</i>				
Кількість суб'єктів туристичної діяльності, од.	1 785	1 838	1 743	1 833
Середньооблікова кількість штатних працівників, осіб	8 086	8 545	8 190	8 934
зокрема, кількість працівників, що мають вищу або середню спеціальну освіту в галузі туризму	3 735	3 723	3 379	3 531
Жінки	5 835	6 219	5 917	6 548
особи до 30 років	2 517	2 442	2 139	2 192
Доход від надання туристичних послуг (без ПДВ, акцизного податку та аналогічних обов'язкових платежів), тис. грн.	4 797 731,6	11 522 520,4	18 502 975,3	21 069 268,5
зокрема, доходи від екскурсійної діяльності	43 214,2	39 939,5	57 565,5	89 220,9
Сума комісійних, агентських та інших винагород, тис. грн.	771 181,7	542 977,5	708 966,0	969 551,5
Операційні витрати, зроблені суб'єктом туристичної діяльності на надання туристичних послуг, усього, тис. грн.	4 513 433,2	9 144 060,3	14 900 951,3	17 925 877,5
зокрема, матеріальні витрати	746 488,8	7 348 522,9	12 441 524,7	14 386 905,0
витрати на оплату праці	255 051,3	290 058,7	412 343,6	567 112,9
відрахування на соціальні заходи	78 460,3	61 463,3	91 569,4	123 291,4
суми нарахованої амортизації	20 509,8	26 135,3	699 429,9	729 848,4
інші операційні витрати	3 412 923,0	1 417 880,1	1 256 083,7	2 118 719,8
<i>Фізичні особи-підприємці</i>				
Кількість суб'єктів туристичної діяльності, од.	1 397	1 668	1 726	2 460
Середньооблікова кількість штатних працівників, осіб	1 502	1 867	2 101	2 943
зокрема, кількість працівників, що мають вищу або середню спеціальну освіту в галузі туризму	694	763	823	1 067
Середня кількість позаштатних працівників (працюючі за договорами та зовнішні сумісники), осіб	38	70	65	96
Кількість неоплачуваних працівників (власники, засновники підприємства та члени їх сімей), осіб	668	856	880	1 363
Дохід від надання туристичних послуг (без ПДВ, акцизного податку та аналогічних обов'язкових платежів), тис. грн.	217 617,6	413 161,3	519 654,3	556 652,4

Джерело: розроблено авторами

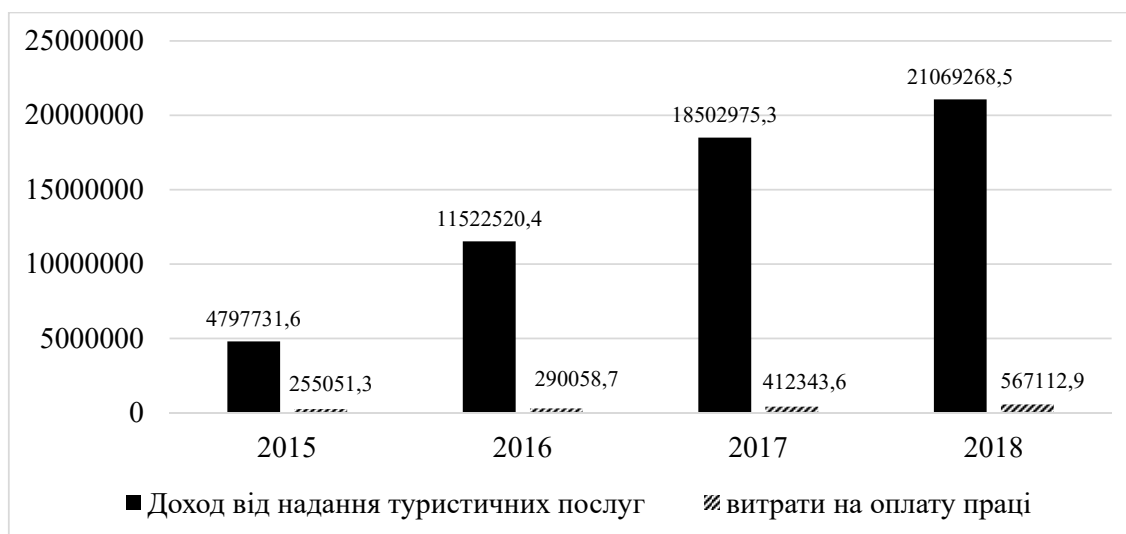

Рис. 2. Динаміка показників суб'єктів туристичної діяльності України

Джерело: розроблено авторами

З рис. 2 видно, що у загальній структурі доходу від надання туристичних послуг витрати на заробітну плату досить низькі. Отже, витрати на оплату праці не мають суттєвого впливу на дохід від надання туристичних послуг. Це свідчить про відсутність взаємозв'язку між витратами на оплату праці та одним із важливих кінцевих показників господарської діяльності. Можна зробити висновок, що на підприємствах туристичної діяльності досить слабкий зв'язок між менеджментом персоналу та кінцевими результатами господарської діяльності, тобто ефективність менеджменту персоналу є дуже низькою.

Середньооблікова кількість штатних працівників у розрахунку на одного суб'єкта туристичної діяльності може розглядатися як показник, що свідчить про рівень соціальної напруги та відображає соціальну складову частину менеджменту персоналу підприємств.

Таблиця 2
Середньооблікова кількість штатних працівників у розрахунку на одного суб'єкта туристичної діяльності

Показники	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік
Середньооблікова кількість штатних працівників у розрахунку на одного суб'єкта туристичної діяльності (юридичні особи-підприємства)	4,5	4,65	4,7	4,9
Середньооблікова кількість штатних працівників у розрахунку на одного суб'єкта туристичної діяльності (фізичні особи-підприємці)	1,07	1,12	1,21	1,20

Джерело: розроблено авторами

З табл. 2 видно, що найвищий рівень середньооблікової кількості штатних працівників для підприємств туристичної галузі (юридичних осіб) за чотири аналізовані роки становить у 2018 році, а найменший – у 2015 році. Аналогічна тенденція до збільшення зафіксована у фізичних осіб-підприємців, тобто динаміка показника, що аналізується, є стабільною та позитивною.

Оцінювання ефективності менеджменту персоналу за його складовими частинами є

необхідною умовою забезпечення господарського успіху у певному зовнішньому середовищі та за певних особливостей внутрішнього менеджменту, тому це питання потребує більш глибокого вивчення та аналізу.

Висновки і пропозиції. Таким чином, розвиток організаційної поведінки на туристичному підприємстві сприяє економічному зростанню країни через такі фактори, як індустріалізація, освіта, передові технології, більш високий рівень кваліфікованих працівників, фактори логістичного планування території. Визначені фактори колективно посилюють економічні та туристичні резерви країни, що приводить до зростання доходу та збільшення ВВП. Під час обґрунтування перспектив розвитку організаційної поведінки на підприємствах сфери туризму визначено, що принципове значення мають питання теоретичного осмислення її функцій та визначення соціально-економічного змісту.

Література:

1. Винничук Р.О., Гербут М.В. Організаційна культура як інструмент забезпечення конкурентоспроможності організації в індустрії туризму. *Вісник ДІТБ. Серія: Економіка, організація і управління підприємствами* (в туристичній сфері). 2007. № 11. С. 164–167.
2. Şule A., Bekir B., Ömer Ç. Organizational Behavior Challenges in the Tourism Industry. Nevşehir Hacı Bektaş Veli University. Turkey, 2020. 524 p.
3. Conrad L., Darren L. Organization Behavior for Leisure Services. R.: Elsevier Ltd, 2003. 253 p.
4. Дудкін П.Д., Мосій О.Б., Владимир О.М. Організаційна поведінка. Аспекти ефективного підприємництва. Тернопіль : ФОП Паляниця В.А., 2015. 252 с.
5. Романюк І.А. Стратегічне управління розвитком галузі туризму на засадах формування корпоративної культури туристичних підприємств. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2016. № 2 (34). С. 24–27.
6. Рунчева Н.В. Участь корпоративних агроформувань у вирішенні соціальних проблем села. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2015. № 1 (29). С. 36–38.
7. Ігнатенко М.М. Становлення стратегічного управління соціальною відповідальністю суб'єктів господарювання аграрної сфери економіки. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2015. Вип. 12 (66). С. 163–168.
8. Giaoutzi M. Tourism and Regional Development. New Pathways. London, 2017. URL: <https://doi.org/10.4324/9781315235967>

References:

1. Vinnichuk R.O., Gerbut M.V. (2007) Organizatsiynna kul'tura yak instrument zabezpecheniya konkurentospromozhnosti organizatsij v industriji turizmu. *Visnik DITB. [Economy, organization and management of enterprises (in the tourism sector)]*, № 11, pp. 164–167 (in Ukrainian).

2. Şule A., Bekir B. Ömer Ç. Nevşehir (2020) Organizational Behavior Challenges in the Tourism Industry. Hacı Bektaş Veli University, Turkey. 524 p. (in English).
3. Conrad L., Darren L. (2003) Organization Behaviour for Leisure Services. London: R. Elsevier Ltd. 253 p. (in English).
4. Dudkin P.D., Mosiy O.B., Vladimir O.M. ta in. (2015) Orhanizatsiina povedinka. Aspekty efektyvnoho pidpriemnytstva [Orhanizatsiina behavior. Aspects of effective entrepreneurship]. Ternopil': FOP Palyanitsya V.A. 252 p. (in Ukrainian).
5. Romanuk I.A. (2016), Stratehichne upravlinnya rozvytkom haluzi turizmu na zasadakh formuvannya korporativnoyi kul'tury turystychnykh pidpriemstv. [Strategic management of tourism development on the basis of formation of corporate culture of tourist enterprises]. *Visnyk Berdians'koho universytetu menedzhmentu i biznesu*, № 2 (34), pp. 24–27 (in Ukrainian).
6. Runcheva N.V. (2015), Uchast' korporativnykh ahroformuvan' u vyryshenni sotsial'nykh problem sela [Participation of corporate agricultural enterprises in solving social problems of the village]. *Visnyk Berdians'koho universytetu menedzhmentu i biznesu*, № 1 (29), pp. 36–38 (in Ukrainian).
7. Ihnatenko M.M. (2015), Stanovlennia stratehichnoho upravlinnia sotsial'noiu vidpovidal'nistiu sub'iektiv hospodariuvannia ahrarnoi sfery ekonomiky [Formation of the strategic management of social responsibility of economic entities of the agrarian sphere of economy]. *Visnyk Sums'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu*, 12 (66), pp. 163–168 (in Ukrainian).
8. Giaoutzi M. (2017) Tourism and Regional Development. New Pathways. London. Imprint Routledge. London. Available at: <https://doi.org/10.4324/9781315235967>

Аннотация. В статье рассмотрены особенности развития туристической сферы в современных реалиях и определена роль организационного поведения как инструмента менеджмента в туристической сфере, предназначенного повысить конкурентоспособность туристических предприятий путем обеспечения роста производительности труда и качества организационного процесса. Рассмотрена динамика развития туристической отрасли Украины, проанализированы возможные последствия и перспективы реабилитации туристической отрасли после восстановления международного туристического рынка. Определены роль и факторы влияния на организационное поведение, рассмотрены преимущества использования современных подходов к управлению организационным поведением персонала в условиях трансформации туристической отрасли Украины. Предложены подходы к оптимизации современных моделей управления организационным поведением персонала субъектов туристической деятельности.

Ключевые слова: туристическая отрасль, организационное поведение, организационная культура, производительность и качество труда.

Summary. The article examines the features of the development of the tourism sector in modern realities and defines the role of organizational behavior as a management tool in the tourism sector, designed to increase the competitiveness of tourism enterprises by ensuring the growth of labor productivity and the quality of the organizational process. The role of organizational behavior is extremely important, according to modern researchers, precisely in the field of organizing entertainment and leisure. Determining the prospects for the development of the domestic tourism sector, one should first of all pay attention to quite clear trends in the change in the benchmarks of tourist demand, the main vector of which will be the domestic market. To determine the prospects for the development of the Ukrainian market of tourist services, the dynamics of the development of the tourism industry was considered, the possible consequences and prospects of its rehabilitation after the restoration of the international tourist market were analyzed. Significant growth of competition in the segments of small and medium-sized businesses is expected in the domestic market of tourism services, leisure and entertainment. This aspect emphasizes the need to revitalize traditional forms of management along with innovative developments in this area. The efficiency of the internal environment of the organization is ensured by its ability to adapt to external changes and optimize all internal management processes. Thus, the article defines the role and factors of influence on organizational behavior, considers the advantages of using modern approaches to managing the organizational behavior of personnel in the context of the transformation of the tourism industry in Ukraine. Approaches to the optimization of modern models of management of organizational behavior of personnel of subjects of tourism activity are proposed. The proposed recommendations can be useful in the development of corporate strategies for the development of tourism enterprises, improving the efficiency of personnel and increasing labor productivity.

Keywords: tourism industry, organizational behavior, organizational culture, productivity and quality of work.

Сотніков Ю.М.

*к.е.н., доцент кафедри маркетингу,
Одеський національний економічний університет*

Sotnikov Yurii

Odessa National University of Economics

Бутенко А.А.

*аспірантка кафедри маркетингу,
Одеський національний економічний університет*

Butenko Anna

Odessa National University of Economics

ВИКОРИСТАННЯ ГЛОКАЛЬНОГО ПІДХОДУ ДЛЯ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ ГАЛУЗІ МАРКЕТИНГОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

USING THE GLOCAL APPROACH TO FOR OVERCOMING THE PROBLEMS OF MARKETING RESEARCH INDUSTRY

Анотація. У статті розглядається значення маркетингових досліджень, проаналізовано різні погляди на визначення маркетингових досліджень вітчизняних і зарубіжних учених та досліджено тенденції і проблеми, що супроводжують розвиток відповідної галузі. Розглянуто сутність процесів глокалізації та досліджено використання глокального підходу для вирішення економічних питань. Загалом маркетингові дослідження – це комплекс заходів, що включає розроблення методології проведення досліджень, збір, обробку та аналіз маркетингової інформації, надання відповідних рекомендацій, кінцевою метою яких є зниження комерційних, репутаційних та інших ризиків підприємств, державних установ тощо. Маркетингові дослідження можуть бути впроваджені власними силами підприємств або з використанням послуг окремих фірм-дослідників, що формують галузь маркетингових досліджень. У статті проаналізовано сутність проблем розвитку цієї галузі в Україні та світі і розроблено практичні рекомендації щодо їх подолання з використанням глокального підходу.

Ключові слова: маркетингові дослідження, галузь маркетингових досліджень, глокалізація, глокальний підхід, глокальний маркетинг.

Постановка проблеми. Одним із найважливіших видів маркетингової діяльності є маркетингові дослідження, що проводяться

переважно спеціалізованими фірмами-виконавцями досліджень, діяльність яких супроводжується низкою проблем. Проблемними аспектами здійснення маркетингових досліджень виступають як недосконалість методології проведення досліджень, велика кількість невпорядкованої інформації, недостовірність та несвоєчасність отриманих даних через недосконалість технологічної бази, так і самі вимоги фірм-замовників досліджень. З огляду на те, що на розвиток галузі маркетингових досліджень великою мірою впливають процеси глобалізації, централізації та зміни у технологічних процесах, вирішення багатьох питань вимагає використання глокального підходу, що враховує як глобальні тенденції розвитку галузі, так і локальні особливості ринку, де проводяться дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми здійснення маркетингових досліджень та розвитку відповідної галузі було досліджено у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних учених, таких як: І.І. Бойко, Є.В. Голубков, Дж. Дей, Т.Д. Данько, Л. Мерфі, Ф. Котлер, Г. Черчілль та інші. Зокрема, Л. Мерфі у статті «Десять викликів галузі маркетингових досліджень»

досліджував найзначніші сучасні проблеми, що супроводжують цей вид маркетингової діяльності. Більшість із них пов'язані з труднощами обробки великих потоків інформації, недосконалістю використовуваних технологій на локальних ринках та несвоечасністю отримання даних, яка спричинена глобалізацією ринку маркетингових досліджень.

Британський професор Р. Робертсон досліджував процеси взаємодоповнювання і взаємопроникнення глобальних і локальних тенденцій, у результаті чого вперше ввів термін «глокалізація».

Теоретичні засади глокалізації та глокального маркетингу висвітлюються у працях Е.Ф. Авдокушина, Г.Л. Багієва, Дж. Вінда, О.В. Гончарової, М.А. Кузнецова, В.М. Штепи. Вони досліджували саму сутність глокалізації та глобальні і локальні процеси, які виступили першоджерелами виникнення цього явища. Зокрема, Е.Ф. Авдокушин у своїй статті «Глокалізація як об'єктивний процес та корпоративна стратегія» вивчав глокалізацію як процес, що виник у результаті відкритості та лібералізації національних економік, що стимулюється зростаючими потоками обміну інформацією, знаннями, технологіями.

Вочевидь, саме глокальний підхід може стати ланкою для подолання сучасних проблем різних видів маркетингової діяльності, що досліджувалися низкою вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема Л. Мерфі.

Проте питання використання глокального підходу для вирішення проблем розвитку галузі маркетингових досліджень ще не є досить розкритим у сучасній науковій літературі та потребує подальшого розроблення, що і формує доцільність та актуальність аналізу, наведеного у цій статті.

Постановка завдання. Мета статті – пошук, розроблення та формулювання рішень для подолання основних проблем галузі маркетингових досліджень за допомогою глокального підходу, що дає змогу врахувати як глобальні тенденції розвитку індустрії, так і її локальні особливості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний ринок неможливо уявити без маркетингових досліджень, проте дос-

лідники поки що не мають єдиної думки щодо трактування цього поняття.

Так, Ф. Котлер під маркетинговими дослідженнями розуміє «систематичне визначення кола даних, необхідних у зв'язку з маркетинговою ситуацією, що постає перед фірмою, їх збір, аналіз і звіт про результати» [1, с. 118]. На думку Е.П. Голубкова, маркетингові дослідження – це систематичний збір, відображення й аналіз даних із різних аспектів маркетингової діяльності. Також він визначає, що маркетингові дослідження – це функція, що через інформацію пов'язує маркетингологів із ринками, споживачами, конкурентами, з усіма елементами зовнішнього середовища маркетингу [2]. А.І. Ковальов і В.В. Войленко визначають дослідження маркетингу як збір, обробку та аналіз даних про ринок, конкурентів, споживачів, ціни, внутрішній потенціал підприємства з метою зменшення невизначеності, супутньої прийняттю маркетингових рішень [3, с. 48]. Український фахівець у галузі маркетингу А.О. Старостіна дає таке визначення маркетингових досліджень: «Маркетингові дослідження – це систематичний процес постановки цілей дослідження, ідентифікації обсягів, збору, аналізу об'єктивної ринкової інформації і розроблення рекомендацій для прийняття конкретних управлінських рішень щодо будь-яких елементів ринково-продуктової стратегії фірми і методів їх реалізації для досягнення кінцевих результатів у діяльності фірми в умовах сформованого маркетингового середовища» [4].

Відповідно до кодексу міжнародної організації ЕСОМАР, маркетингові дослідження – це «систематичний збір і об'єктивний запис, класифікація, аналіз і подання даних щодо поведінки, потреб, відносин, думок, мотивацій, окремих осіб і організацій (комерційних підприємств, державних установ тощо) у контексті їхньої економічної, громадської, політичної та повсякденної діяльності. Виходячи з цілей цього кодексу, термін «маркетингові дослідження» містить у собі також поняття «соціальні дослідження», оскільки під час їх проведення використовуються однакові прийоми і

методи вивчення явищ і проблем, не пов'язаних прямо з маркетингом товарів і послуг» [5].

Загалом маркетингові дослідження – це комплекс заходів, що включає:

- розроблення методології проведення досліджень;
- збір, обробку та аналіз маркетингової інформації;
- надання відповідних рекомендацій, кінцевою метою яких є зниження комерційних, репутаційних та інших ризиків підприємств, державних установ тощо.

Організація маркетингових досліджень залежить від величини, специфіки роботи та орієнтації підприємства. Маркетингові дослідження можуть бути проведені або власними силами підприємства через особисті структурні підрозділи, або сторонніми фірмами-виконавцями, основним видом діяльності котрих є виконання маркетингових досліджень на замовлення.

Особливостями проведення дослідження власними силами підприємства є значна обмеженість його масштабів через недостатність необхідних ресурсів, тому кожного року все більше зростає попит на послуги сторонніх фірм. На українському ринку нараховується більш ніж 100 компаній, що спеціалізуються на маркетингових дослідженнях, які вже сформували окрему галузь.

Аналіз фахових джерел дав змогу виявити, що на розвиток маркетингової індустрії загалом великою мірою впливають процеси глобалізації, централізації та зміни у технологічних процесах. Індустрію маркетингових досліджень доцільно віднести до категорії перехідних галузей, які поступово переходять зі стану росту в стан зрілості, що викликає низку проблем.

Проблемними аспектами розвитку галузі маркетингових досліджень є не досить розвинуті методологічна та технологічна бази, що не відповідають сучасним викликам маркетингового середовища, таким як висока динамічність ринків, швидке старіння інформації, труднощі збору й обробки даних, пов'язані з використанням застарілих методів.

Сучасний дослідник Леонард Мерфі, який 15 років працював у сфері маркетингових досліджень, провів опитування вибірки міжнародних компаній, які працюють у цій сфері, й отримав такі дані [6]:

Основними проблемами розвитку галузі маркетингових досліджень є:

- 1) недосконалість методології проведення досліджень через велику кількість невпорядкованої інформації, низький рівень зацікавленості й участі опитуваних, труднощі в отриманні даних, які вважаються конфіденційними, тощо;

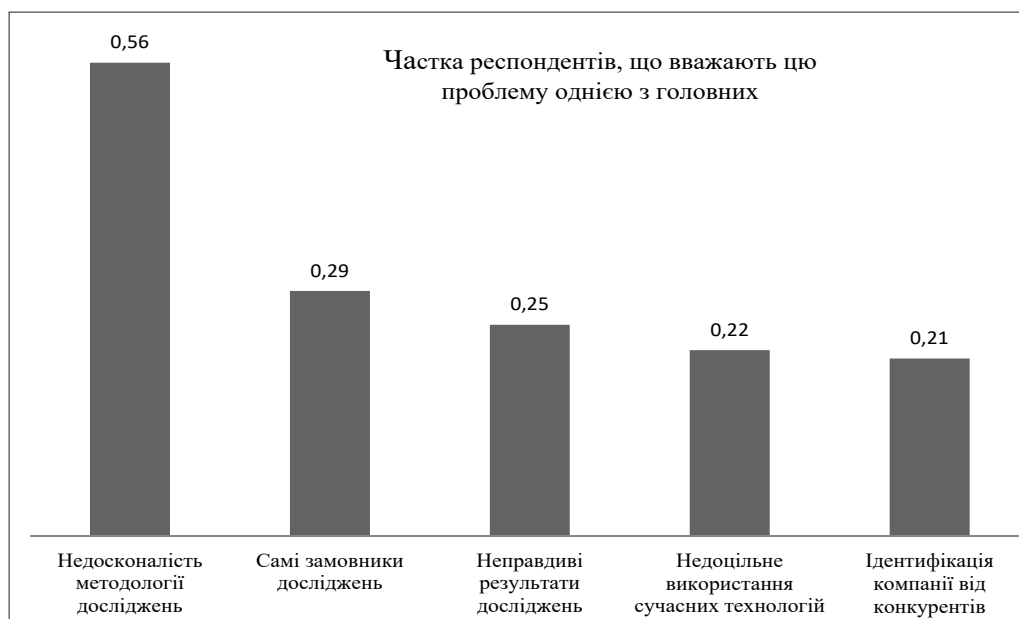

Рис. 1. Проблеми розвитку галузі маркетингових досліджень

Джерело: складено автором за даними дослідження [6]

2) самі клієнти-замовники досліджень, оскільки вимагають великого обсягу інформації, скорочують часові межі, обмежують бюджет на дослідження;

3) неправильні, неадекватні результати досліджень, що, як правило, викликані неправдивою інформацією опитуваних або несвоєчасною інформацією;

4) недоцільне використання сучасних технологій, які вимагають розроблення нових методик проведення досліджень в Internet-середовищі, через мобільні, комп'ютерні пристрої;

5) ідентифікація компанії серед своїх конкурентів, оскільки запропоновані послуги є однотипними, а унікальність технології роботи зберегти дуже важко.

Для вирішення цих проблем слід урахувати як глобальні тенденції розвитку галузі (наприклад, поширення використання Інтернету як інструменту для проведення опитувань, дослідження поведінки споживачів, дослідження конкурентного середовища тощо), так і локальні особливості ринку, де проводяться дослідження.

Взаємозв'язок і протиріччя глобальних і локальних явищ привели до появи терміна «глокалізація», який свого часу виник як логічний результат діалектичного закону єдності та боротьби протилежностей. На зміну глобальному маркетингу та глобальному бренд-менеджменту прийшла нова концепція – глокалізація.

Термін «глокалізація» був уперше введений британським професором Роландом Робертсоном, який стверджував, що «глобальні та локальні тенденції у кінцевому рахунку взаємодоповнюювані і взаємопроникають одна в одну, хоча в конкретних ситуаціях можуть стикатися» [7].

І хоча термін «глокалізація» не є новим, глокальний підхід досі не застосовувався для дослідження галузі маркетингових досліджень в Україні. З огляду на специфіку сучасних проблем галузі, ми вважаємо, що використання саме глокального підходу може стати ланкою, що приведе до їх подолання та прискорить перехід галузі у стан зрілості.

Ми розробили низку авторських рекомендацій щодо вирішення кожної проблеми галузі

маркетингових досліджень в Україні окремо, дослідивши використання глокального підходу для вирішення економічних питань, та пропонуємо впровадження таких пунктів.

1. Комбінація онлайн-опитувань з використанням технометричного підходу.

Проблема недосконалості методології та виникнення труднощів в отриманні даних, що вважаються конфіденційними, вирішується за допомогою використання технометричного підходу замість опитувань, адже інформація, яку дослідники можуть отримати з різних носіїв, може свідчити про поведінку споживачів. Глобальною світовою тенденцією є залишення повного інформаційного сліду кожним користувачем Інтернету, а локальною особливістю є досить високий рівень проникнення Інтернету в кожному населеному пункті України.

Комбінація онлайн-опитувань з використанням технометричного підходу також усуває вищезазвану проблему недоцільного використання сучасних технологій, які вимагають розроблення нових методик проведення досліджень в Internet-середовищі, через мобільні, комп'ютерні пристрої.

2. Вдосконалення асортиментної та цінової політики компаній, що проводять маркетингові дослідження.

З огляду на світову тенденцію зростання попиту на маркетингові дослідження та локальну особливість, яка полягає в тому, що більшістю замовників досліджень в Україні є іноземні компанії, які замовляють дослідження ринку України, ми пропонуємо вирішити проблему великого обсягу інформації, обмежених часових рамок та бюджету на дослідження від фірм-замовників таким чином:

– що стосується асортиментної політики, ми пропонуємо продавати готові пакетні дослідження українського ринку, що користуються найбільшим попитом серед замовників. Це рішення мінімізує змогу вимагати занадто великий обсяг інформації, адже бюджет замовників обмежений, а пакетні дослідження дешевші, ніж індивідуальні;

– використання стратегії гнучких цін, де ціна послуг залежить від терміну їх виконання, простимулює замовників не обмежувати часові рамки, адже термінові дослі-

дження дорожчі, а, як ми вже визначили, найчастіше бюджет замовників обмежений.

До того ж, ці рішення стануть частковим вирішенням проблеми ідентифікації певної компанії серед фірм-конкурентів.

3. Використання запобіжних засобів від отримання неправдивої інформації в онлайн-дослідженнях.

Автоматизація процесу збору та обробки даних та контроль якості опитування є глобальною тенденцією розвитку маркетингових досліджень. Проте в Україні досі недостатньо розвинуті технології опитування та є велика кількість «швидкісних» респондентів. Ми пропонуємо впровадити використання запобіжних засобів від отримання неправдивої інформації в онлайн-дослідженнях, а також використання автоматизації процесу збору та обробки даних.

Таким чином, ми отримуємо змогу вирішити як проблему неправдивих, неадекватних відповідей від респондентів, так і одночасно проблему недоцільного використання новітніх технологій.

4. Вдосконалення нормативно-правової бази України з питань інтелектуальної власності та захисту комерційної таємниці.

Повертаючись до проблеми ідентифікації компанії від своїх конкурентів, оскільки запропоновані послуги є однотипними, а унікальність технології роботи зберегти дуже важко, ми звертаємо увагу на недосконалість законодавчої бази України щодо захисту інтелектуальної власності та відмови від конкуренції.

Вже декілька років глобальною світовою тенденцією є обов'язкове включення пунктів про конфіденційність та про відмову від конкуренції до трудового договору з працівниками компанії, що дає змогу побудувати з ними довгострокові відносини, надати можливості кар'єрного росту та підвищувати кваліфікацію своїх співробітників за рахунок компанії. На жаль, законодавча база України щодо конфіденційності, комерційної таємниці та відмови від конкуренції досить недосконала, що призводить до того, що зберегти унікальність технологій певної компанії практично неможливо. Вдосконалення нормативно-правової бази України дасть змогу надання унікальним технологіям

статусу комерційної таємниці з підписанням відповідного договору з працівниками, що мають доступ до цієї комерційної таємниці.

Таким чином, компанії, що працюють у галузі маркетингових досліджень, матимуть можливість постійно розвивати свої власні унікальні технології, які буде неможливо скопіювати, що надасть їм змогу стійкої ідентифікації серед компаній-конкурентів.

Висновки і пропозиції. Індустрія маркетингових досліджень – це перехідна галузь, яка поступово переходить зі стану росту в стан зрілості, що викликає низку проблем. Основними проблемними аспектами галузі маркетингових досліджень є недостатньо розвинуті методологічна та технологічна бази, що не відповідають сучасним викликам маркетингового середовища; самі клієнти-замовники досліджень, оскільки вимагають великого обсягу інформації, скорочують часові рамки, обмежують бюджет на дослідження; неправильні, неадекватні результати досліджень, що, як правило, викликані неправдивою інформацією опитуваних або несвоєчасною інформацією; недоцільне використання сучасних технологій, які вимагають розроблення нових методик проведення досліджень в Internet-середовищі, через мобільні, комп'ютерні пристрої; неможливість ідентифікації компанії серед своїх конкурентів, оскільки запропоновані послуги є однотипними, а унікальність технології роботи зберегти дуже важко.

Значний вплив на розвиток галузі маркетингових досліджень мають як глобальні тенденції, так і локальні особливості ринку, тому для вирішення проблемних аспектів у галузі ми запропонуємо використовувати глокальний підхід. Авторське дослідження використання глокального підходу для вирішення сучасних економічних питань дало нам змогу розробити такі рекомендації для подолання проблем розвитку галузі маркетингових досліджень в Україні:

- 1) впровадження технометричного підходу для збору первинних даних;
- 2) вдосконалення асортиментної та цінової політики фірм-дослідників;
- 3) використання запобіжних засобів від отримання неправдивої інформації в он-

лайн-дослідженнях, використання новітніх технологій автоматизації процесу збору та обробки даних;

4) вдосконалення нормативно-правової бази України з питань інтелектуальної власності та захисту комерційної таємниці.

Література:

1. Котлер Ф. Основы маркетинга: учебное пособие / пер. с англ. В.Б. Боброва. Москва, 1996. 698 с.
2. Голубков Е.П. Маркетинг: стратегии, планы, структуры : учебн. пособие. Москва : Дело, 1995. 192 с.
3. Ковалев А.И., Войленко В.В. Маркетинговый анализ : учебн. пособие. Москва: Центр экономики и маркетинга, 1996. 176 с.
4. Старостина А.А. Маркетинговые исследования. Изд. дом «Вильямс». 2001. № 5. С. 36.
5. Полторак В.А. Маркетингові дослідження: навч. посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 387 с.
6. Merfi L. The Top 10 Challenges in the Market Research Industry. Blog GreenBook. 2015. URL: <https://www.greenbook.org/mr/market-research-industry/the-top-10-challenges-in-the-market-research-industry> (дата звернення: 12.07.2020).

7. Штепа В. Діалектика глокалізації. Інґрія Інфо. 2010. URL: <http://www.inache.net/print/filos/510> (дата звернення: 23.06.2020).

References:

1. Kotler, F. (1996) Osnovy marketinga [Principles of marketing]. Moscow: Rostinger. (in Russian)
2. Golubkov, E.P. (1995) Marketing: strategii, plany, struktury [Marketing: strategies, plans, structures]. Moscow: Delo. (in Russian)
3. Kovalyov A.I., Voilenko V.V. (1996) Marketingovy analis [Marketing Analysis]. Moscow: Tsentr ekonomiki i marketinga. (in Russian)
4. Starostina A.A. (2001) Marketingovy issledovaniya [Marketing Research]. Publishing House Viliams, vol. 1, no. 5, p. 36.
5. Poltorak V.A. (2003) Marketungovi doslidzhennya [Marketing research]. Kyiv: Tsentr navchalnoyi literatury/ (in Ukrainian)
6. Merfi L. (2015) The Top 10 Challenges in the Market Research Industry. Available at: <https://www.greenbook.org/mr/market-research-industry/the-top-10-challenges-in-the-market-research-industry> (accessed 12 July 2020).
7. Shtepa V. (2010) Dialektyka globalisatsii [The dialectics of globalization]. Ingria info (electronic journal), vol. 10, no. 221, pp. 12–13. Available at: www.inache.net/print/filos/510 (accessed 23 June 2020).

Аннотация. В статье рассматривается значение маркетинговых исследований, проанализированы различные взгляды на определение маркетинговых исследований отечественных и зарубежных ученых и исследованы тенденции и проблемы, которые сопровождают развитие соответствующей отрасли. Рассмотрена сущность процессов глокализации и исследовано использование глокального подхода для решения экономических вопросов. Маркетинговые исследования – это комплекс мероприятий, включающий разработку методологии проведения исследований, сбор, обработку и анализ маркетинговой информации, предоставление соответствующих рекомендаций, конечной целью которых является снижение коммерческих, репутационных и других рисков предприятий, государственных учреждений. Маркетинговые исследования могут быть проведены собственными силами предприятий или с использованием услуг отдельных фирм-исследователей, которые формируют отрасль маркетинговых исследований. В статье проанализирована сущность проблем развития данной отрасли в Украине и мире и разработаны практические рекомендации по их преодолению с использованием глокального подхода.

Ключевые слова: маркетинговые исследования, отрасль маркетинговых исследований, глокализация, глокальный подход, глокальный маркетинг.

Summary. The article considers the importance of marketing research and trends in the relevant industry. Different views on the definition of marketing research are analyzed. Different views on the definition of marketing research of domestic and foreign scientists are analyzed. In general, marketing research is a set of activities that includes the development of a methodology for conducting research, collection, processing and analysis of marketing information, providing appropriate recommendations, the ultimate goal of which is to reduce commercial, reputational and other risks of enterprises, government agencies, and the like. Marketing research can be carried out in-house by enterprises or using the services of individual research firms that form the marketing research industry. The article examines the problems of the development of the relevant industry in Ukraine and the world, discloses the definition of the glocal approach in solving modern economic issues and provides practical recommendations for overcoming the problems of developing the marketing research industry using the glocal approach. The main problematic aspects of the field of marketing research are insufficiently developed methodological and technological base, which does not meet the modern challenges of the marketing environment; research clients themselves, as they require a large amount of information, reduce the time frame, limit the research budget; incorrect, inadequate research results, which are usually caused by false information of respondents or untimely information; inexpedient use of modern technologies that require the development of new research methods in the Internet environment, through mobile, computer devices; the impossibility of identifying the company from its competitors, because the services offered are of the same type, and the uniqueness of the technology is very difficult to maintain. Given the specifics of current problems in the development of marketing research, we believe that the use of a global approach can be a link that will lead to overcoming them and accelerate the transition of the industry to a state of maturity. We investigated and used a glocal approach to solve each problem separately, and provided recommendations for overcoming each of them.

Keywords: marketing research, marketing research industry, globalization, glocal approach, glocal marketing.

Згалат-Лозинська Л.О.

*к.е.н., доцент, докторант кафедри економічної теорії,
обліку та оподаткування,*

Київський національний університет будівництва і архітектури

Zgalat-Lozynska Liubov

Kyiv National University of Construction and Architecture

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2063-5738>

ВИНАХІДНИЦЬКО-ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЛЮДИНИ ЯК БАЗИС ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПОХОДЖЕННЯ ТА УМОВИ РОЗКРИТТЯ, ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ

INVENTIVE AND INNOVATIVE POTENTIAL OF HUMAN AS A BASIS OF INNOVATIVE ACTIVITY: ORIGIN AND CONDITIONS OF ITS DISCLOSURE, FORMATION AND REALIZATION

Анотація. Стаття присвячена питанням вивчення походження та умови розкриття, формування й реалізації винахідницько-інноваційного потенціалу людини як базису інноваційної діяльності та економічного зростання. Виявлено, що виникнення науково-технічного прогресу й застосування його результатів обумовлені дією трьох факторів, таких як закон економії часу та енергії, природні здібності певної категорії людей до винахідницької чи інноваційної діяльності, потреба більшості здібних до винахідницької діяльності людей бачити результати своєї праці, їх значущість, корисність, а також бути визнаними оточуючими. Визначення, формування й реалізація винахідницько-інноваційного потенціалу економіки необхідно активізувати в розрізі трьох напрямів впливу, таких як формування інноваційно орієнтованої системи освіти; впровадження технологій підбору схильного до інноваційної діяльності персоналу; формування культури системного цільового управління персоналом за кінцевими результатами на синергетичній основі.

Ключові слова: винахідницько-інноваційний потенціал, інноваційна діяльність, аналітико-пізнавальна активність, креативність, система освіти, культура системного цільового управління.

Постановка проблеми. Оскільки конкурентоспроможність досягається на основі реалізації досягнень науково-технічного

прогресу (НТП) та інноваційної трудової діяльності, виникає необхідність дослідження процесу походження винахідництва як економічного явища, а також умов, що сприяють виникненню ідеї винаходів та їх подальшій трансформації в інноваційний продукт (товар чи послугу). Необхідно виявити природу особистісних якостей і здібностей людей (їх креативність, аналітично-логічне мислення, наявність уяви тощо), що займаються винахідництвом, раціоналізацією та оптимізацією діючих технологій чи об'єктів різних типів, що впливають результатами своїх дій на суспільні процеси. Саме розуміння сутності винахідницького, інноваційного потенціалу дасть змогу сформувати конкретні напрями її стимулювання та розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначенню сутності та природи інноваційної діяльності, факторів її активізації та проблем, які стримують інноваційний розвиток, присвятили свої праці вітчизняні та закордонні вчені, зокрема М.В. Адаменко, Ю.М. Бажал, В.Д. Базилевич, О.Б. Бутнік-Сіверський, В.М. Геєць, М.Т. Пашута, М.І. Туган-Барановський, Н.В. Ушенко. Розглядаючи інноваційну діяльність як фактор забезпечення конкурентоспроможності еко-

номіки, окремих підприємств, вони, кожний по-своєму, визначали сутність та складові частини інноваційної діяльності. З позицій сутності причин багатства нації інноваційну діяльність розглядали Й. Шумпетер, Д. Аджемоглу, Дж. Робінсон, Лі Куан Ю., А. Сміт, О.М. Менчинська. Водночас в Україні досі є суттєва проблема недостатньої уваги до формування, розвитку та реалізації інноваційного потенціалу особистості, зокрема в закладах освіти усіх рівнів, науково-дослідних установах, на виробництві, в тому числі через відсутність гідної оплати за результати винахідницької діяльності, дієвих механізмів захисту майнових прав на об'єкт інтелектуальної власності, що призводить до втрати мотивації реалізації наявного винахідницького потенціалу і, як наслідок, економічних втрат для країни.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблематику формування винахідницького потенціалу, творчості в системі освіти останнім часом досліджували М.Ф. Головатий [1], Н.В. Головач [2], Г.А. Дмитренко [1–3], В.Т. Солодков [1], І.В. Хлівна [3]. В нашій роботі продовжимо ці дослідження та розглянемо глибше проблеми, умови розкриття винахідницько-інноваційного потенціалу суб'єктів економіки на основі застосування управлінських важелів в контексті людиноцентричного підходу.

Мета статті. Головною метою роботи є вивчення походження та умов розкриття, формування й реалізації винахідницько-інноваційного потенціалу людини як базису інноваційної діяльності та економічного зростання на інтенсивній основі.

Виклад основного матеріалу. Не викликає сумнівів те, що виникнення науково-технічного прогресу й застосування його результатів обумовлені головним чином одним потужним фактором, а саме людським. Однак цей фактор проявляється в декількох варіантах. По-перше, через дію загальносуспільного та одночасно економічного закону, що спирається на часто неусвідомлену потребу всіх людей економити час і енергію під час здійснення будь-якої діяльності (походження цього закону ще не вивчено, але є припущення, що його

дія обумовлена кінцевістю життя кожної окремої людини за абсолютної неможливості якимось чином зберігати час) [3, с. 42]. По-друге, через природні здібності певної категорії людей до винахідницької чи інноваційної діяльності. Базуються ці здібності на креативності розуму з використанням аналітичного мислення, здатності бачити те, на що інші не звертають уваги [2, с. 39]. Є навіть такий вислів: всі знають, що таке неможливо, а один цього не знає і робить винахід. По-третє, через більш-менш приховану потребу більшості людей, особливо здібних до винахідницької чи інноваційної діяльності, бачити результати своєї праці, їх значущість, корисність, а також визнання оточуючими.

Оскільки закон економії часу і енергії діє постійно і незалежно ні від чого, дати імпульс до активізації науково-технічного прогресу можуть певні умови, що впливають на відповідну поведінку людей (здатних до винахідництва та інноваційної діяльності, які мають в цьому нагальну потребу).

Нижче розглядаються зовнішні умови, що активізують цю діяльність, та історична роль Англії в цьому процесі з огляду на потужне дослідження двох професорів зі США Д. Аджемоглу (Гарвард) і Дж. Робінсона (університет Чикаго) «Чому нації занепадають» [4]. На думку авторів цього бестселеру, «Англія була унікальною країною, що в XVII столітті стрімко рушила до сталого економічного розвитку. Основним економічним змінам передувала політична революція, що зумовила формування нової системи економічних і політичних інститутів, набагато інклюзивніших, ніж будь-коли до того <...> Кульмінацією інституційної боротьби XVII століття стали дві визначні події: громадянська війна 1642–1651 рр. і Славетна революція 1688 р.» [4, с. 92]. Саме Славетна революція, обмеживши владу короля і уряду, сприяла парламенту в його діях щодо визначення економічних інститутів і відкрила політичну систему для суттєвого впливу широких верств населення на функціонування держави. Однак ключовою значущістю Славетної революції для розвитку конкурентоспроможної економіки на

інноваційній основі стало створення низки економічних інститутів, які стимулювали інвестиції, торгівлю та інновації. «Швидко посилювалися права власності, включаючи право власності на ідеї через патентування. У результаті було створено основний стимул для інновацій. Це захищало законність і порядок» [4, с. 93].

Дійсно, важко переоцінити роль патентування як найвагомішої складової частини прогресивного (інклюзивного) економічного інституту, що сприяє розкриттю таланту людей, які мають здібності до винахідницької діяльності. Саме виникнення можливості оформити патент на свій винахід як фіксований корисний результат конкретної праці потужним чином стимулює розкриття винахідницького потенціалу людей, які до цього мають природні здібності. Такі люди стають власниками результату своєї розумової діяльності, підвищують свою самодостатність за рахунок визнання оточуючими та одержання відповідної винагороди від проданих патентів, що є головною зовнішньою умовою для формування конкурентоспроможної економіки на інноваційній основі.

Спробуємо розглянути ще одну зовнішню умову, яка стосується зацікавленості суспільства у використанні результатів особистої винахідницької діяльності працівників. Отже, мало пробудити та підтримувати особисту потребу у професійній самореалізації винахідника, необхідно ще сформулювати умови, за якими ці винаходи були би потрібними також суспільству в контексті підвищення конкурентоспроможності економіки й покращення рівня життя громадян.

Славетна революція заклала підвалини для механізму процвітання, торуючи шлях до Промислової революції (XVIII століття). При цьому професори зі США роблять висновки: «Найперше і найголовніше – Промислова революція залежала від вирішальних технологічних досягнень на основі знань, накопчених у Європі протягом попередніх століть. Це був радикальний розрив з минулим, можливий завдяки науковому пошуку й таланту багатьох унікальних людей. Найбільша сила цієї революції походила з ринку, що створював вигідні можливості для розвитку і впро-

вадження технологій. Саме інклюзивний характер ринку дав людям можливість використовувати свої здібності в бізнесі. Революція також базувалася на освіті й уміннях, оскільки рівень освіти за стандартами того часу був досить високий, а також створилися умови для виникнення підприємництва, що чітко бачило шляхи застосування новітніх технологій для бізнесу і пошуку робітників з умінням використовувати технології» [4, с. 93]. Дійсно, саме ринок з його конкуренцією дає «зелене світло» застосуванню досягнень НТП в практиці господарювання, підсилюючи конкурентоспроможність економіки.

Це також дає відповідь на питання про те, чому директивно-планова централізована економіка в Радянському Союзі не зуміла і не в змозі була взагалі побудувати умови для застосування на практиці досягнень НТП. І це навіть притому, що багато здатних до інновацій людей одержували патенти на винаходи та сертифікати за раціоналізаторські пропозиції. Все це не використовувалося під тиском планових показників діяльності підприємств, досягнення яких не зумовлювалося застосуванням новацій, а це суттєво гальмувало будь-яку інноваційну діяльність (за широкої декларації значущості науково-технічного прогресу в плановій економіці).

Отже, розглянуті вище зовнішні умови розкриття винахідницько-інноваційного потенціалу особистості в контексті інноваційної діяльності задля підвищення конкурентоспроможності економіки зводяться до двох факторів. Перший з них пов'язаний із задоволенням потреб обдарованої до винаходів та інновацій особистості у визнанні своїх результатів та в тому, щоби бути певною мірою їх власником через розвинену систему патентування. Другий фактор – це умови використання винаходів і новацій у практичній діяльності, які зумовлені зацікавленістю керівництва організації (підприємств, фірм, компаній тощо) в одержанні високих кінцевих результатів за допомогою інновацій. Останнє забезпечує функціонування ринку й конкуренції, але ніяк не забезпечувала директивно-планова централізована економіка.

Відзначимо, що запізніла спроба включити ринковий механізм у планову економіку СРСР (нагадуємо гасло «самофінансування, самоокупність, самодостатність») нічого не дала, бо фактично підприємства залишалися під керівництвом забюрократизованих державних структур. При цьому «червоні» директори не були здатні діяти в умовах ринкової економіки, тобто шукати самостійно споживачів, фінансування, постачальників, до того ж в умовах зовсім не розвиненої ринкової інфраструктури та маркетингової діяльності.

Ці внутрішні умови визначення, формування й реалізації винахідницько-інноваційного потенціалу економіки необхідно розглядати в розрізі трьох напрямів впливу: по-перше, формування відповідної інноваційно орієнтованої системи освіти; по-друге, впровадження технологій підбору персоналу, що має схильності до інноваційної діяльності, в усі суб'єкти економіки, зокрема в наукові та освітні організації, на підприємствах; по-третє, формування культури системного (цільового) управління персоналом за кінцевими результатами на синергетичній основі. Саме третій пункт є завершальним ключовим етапом реалізації винахідницько-інноваційного потенціалу в контексті підвищення конкурентоспроможності економіки на інноваційній основі. Це передбачає, що можна мати навіть у всіх суб'єктах економіки обдарованих людей, здатних та особисто мотивованих до активної інноваційної діяльності, але через безпорадну організацію господарської діяльності, виробничого процесу всередині цих суб'єктів неможливо ефективно використовувати інтелектуальний капітал усього прошарку обдарованих людей. Нижче розглянемо зміст цих напрямів.

1. Визначення винахідницько-інноваційного потенціалу (ВП) особистості у відповідній системі освіти. Йдеться про людиноцентричну систему освіти, яка орієнтована на сприяння самореалізації особистості впродовж життя у глобалізованому та інформаційно насиченому світі через впровадження певних цифрових технологій. Саме цьому присвячені останні дослідження

вітчизняних учених у галузі освіти [2; 3] та державного управління [1; 5].

Якщо заклади всіх ступенів освіти (від дошкільної до вищої) будуть орієнтовані на визначення потенціалу кожної окремої дитини – здобувача освіти, тоді здібності до винаходів інноваційної діяльності загалом так чи інакше будуть діагностовані та виявлені.

Необхідно усвідомити той факт, що кожна людина має «свою функцію» в житті (за Конфуцієм), яку й потрібно виявити в системі освіти протягом усіх років навчання. На жаль, діюча національна система освіти лише формально намагається слідувати такій гуманістичній моделі (турбота про майбутнє), а в результаті більшість випускників шкіл не має чіткої уяви про себе (власне «Я») і вибір професії. Водночас постійно декларується шлях до Європи і копіюються окремі локальні педагогічні технології. При цьому практично ігнорується головне, про що пише Д. Гоулман у своєму науковому бестселері: «Стратегія використання в багатьох школах (Заходу – Л. З.-Л.) <...> ставить на чільне місце виявлення профільних вроджених здатностей дитини та підігрування сильним сторонам за одночасного бажання укріпити слабкі» [6, с. 156].

Якщо продовжити тему гуманізації освіти через сприяння самореалізації особистості (включаючи реалізацію винахідницько-інноваційного потенціалу здобувача освіти), то треба звернутися до вислову Григорія Сковороди: «Нам не добре від того, що ми знаємо багато зайвого, а не знаємо найпотрібнішого: самих себе, не знаємо того, хто живе в нас. Якби ми знали і пам'ятали те, що живе в кожному з нас, то життя наше було б зовсім іншим» [7, с. 532].

Як доводять автори сучасного монографічного дослідження з освіти Н.В. Головач і Г.А. Дмитренко, відсутність чіткої стратегії орієнтації освітньої діяльності всіх закладів на особистість має декілька причин. Серед них слід назвати не усвідомлення управлінською освітньою елітою можливості системного виміру параметрів особистості (її якостей, властивостей, рис характеру тощо) кількісною мірою за допомогою факторно-критеріальних кваліметричних моделей

і представлення результатів вимірювань в індексному, тобто абсолютному порівняльному, вигляді [2, с. 185].

Це дає змогу діагностувати прояви особистісних професійних і загальнолюдських якостей та спостерігати їх динаміку під впливом розвивальних психолого-педагогічних методик та зусиль самих здобувачів освіти різного віку та ступенів освіти. Саме формалізація процесу визначення параметрів особистості надає системності й завершеності процесу освітньої діяльності закладів освіти з дитинства до випускників вищих навчальних закладів. Крім того, якщо здобувач освіти на власні очі бачить результат системного діагностування, в якому він бере участь, і ці результати обговорюються з батьками учнів і класним керівництвом, тоді починається процес зацікавленості учнів у самопізнанні власного «Я». Саме тому треба шукати підходи й технології прищеплення здобувачам освіти ще в школі, тобто у підлітковому віці, інтересу до самопізнання власного «Я» [8, с. 851], а це вже є потужним кроком у напрямі розкриття й реалізації потенціалу кожної окремої людини.

2. Формалізація параметрів особистості дає можливість формувати ВІП у кожному суб'єкті економіки через підбір персоналу. В кожному суб'єкті економіки – від підприємств, компаній, установ до апаратів державного управління – потрібні люди з різними здібностями, мисленням, компетенціями, навіть характерами. Однак специфічна успішна винахідницька та взагалі інноваційна діяльність потребує наявності у таких працівників як мінімум трьох якостей, а саме аналітико-пізнавальної активності, креативності, уяви. Якщо ці якості діагностувати з дитинства та впливати на них розвивальними методами, відповідні індекси будуть зростати, характеризуючи здатність до інноваційної діяльності. Втім, взагалі деякі з них (наприклад, креативність) є головним чином генетично зумовленими якостями, що мало піддаються розвитку. Однак знати індекс їх наявності необхідно. Доповненням і навіть посиленням системного діагностування названих вище якостей здобувача освіти можуть бути спостереження за ним у процесі

виконуваного ним якогось конструювання, зокрема в позашкільних навчальних закладах чи вдома. В будь-якому разі формування ВІП суб'єкта економіки будь-якого профіля й масштабу діяльності має здійснюватися не формально й навмання, а з урахуванням реальної здатності працівника до інноваційної діяльності чи винахідництва.

Водночас навіть сформований тільки з талантів ВІП суб'єкта економіки не може гарантувати його ефективну реалізацію, про що будуть свідчити показники впливу кадрового потенціалу на інноваційний потенціал підприємства [9, с. 15]. Річ ще й у якості системи управління цим суб'єктом економіки та його персоналом, що може чи сприяти активності реалізації ВІП, чи гальмувати її.

3. Реалізація ВІП у рамках культури системного управління за кінцевими результатами на синергетичній основі. Нагадаємо, що взагалі система – це сукупність взаємозалежних частин (елементів), які функціонують у певній цілісності. Будь-який суб'єкт економіки сам по собі завжди є соціальною системою, в якій взаємодіють працівники заради досягнення суспільно-корисного кінцевого результату. Кожен працівник виконує свої функції, але вся їх трудова поведінка підпорядковується одному, а саме досягненню головних цілей і результатів. Будь-які відхилення від цілей і результатів регулюються зворотнім зв'язком за результатами дій кожної частини (підрозділу) чи елементу (людини), тому в системному управлінні конкретний труд кожного окремого працівника в будь-якому суб'єкті економіки завжди буде корисним.

Слід відзначити, що винахідницько-інноваційний потенціал будь-якого суб'єкта економіки, навіть спеціалізованих наукових установ, зазвичай не сконцентрований тільки в якомусь одному підрозділі. Наприклад, генератором ідей може бути керівник, який виконує обов'язки топ-менеджера, а винахідником – будь-який працівник навіть не профільної професії. Однак всі вони, з одного боку, складають ВІП суб'єкта економіки, а з іншого боку, є елементами соціальної системи цього суб'єкта й, відповідно, учасниками системного управління.

Синергетична складова частина (від гр. *synergia* – «сумісна дія») культури системного управління базується на самоорганізації всередині суб'єкта економіки та підвищенні ефективності системного управління через специфічну взаємодію між елементами організацій. Йдеться про взаємодоповнення й взаємодопомогу працюючих таким чином, що максимально використовуються сильні якості кожного працівника, а його слабкі якості перекриваються сильними якостями інших. В результаті такої взаємодії суттєво підсилюється раціональність творчої праці й виникає так званий синергетичний ефект від сумісних дій.

Самоорганізація виникає тоді, коли самі працівники чітко бачать кінцеві цілі та результати діяльності й потужно вмотивовані їх досягати, усвідомлюючи комплекс тих робіт, які потрібно виконувати. Тоді кожний із працівників виконує добровільно ті роботи, які йому більше вдаються, а оточуючі це визнають. Втілити таку культуру цільового системного управління за кінце-

вими результатами в практику господарювання можуть тільки обдаровані представники ціннісної управлінської еліти, а саме керівники державних установ і топ-менеджери комерційних організацій [5, с. 87]. На рис. 1 наведено зовнішні умови розкриття ВІП особистості, а також внутрішні умови визначення, формування й реалізації ВІП суб'єктів економіки.

Сьогодні, на жаль, на більшості суб'єктів національної економіки, перш за все в державних установах, господарює інша культура управління, що дісталася нам від централізовано-планової директивної економіки, яка пов'язана з розмитими кінцевими цілями й невизначеними результатами.

Наслідками цього стає бюрократизація виробничих процесів, неможливість визначити головне, великі витрати зайвого часу та зусиль, що також негативно впливає на реалізацію ВІП суб'єктів економіки.

Висновки і пропозиції. Розкриття ВІП окремої особистості пов'язано з потребою людини у самореалізації, визнанні її

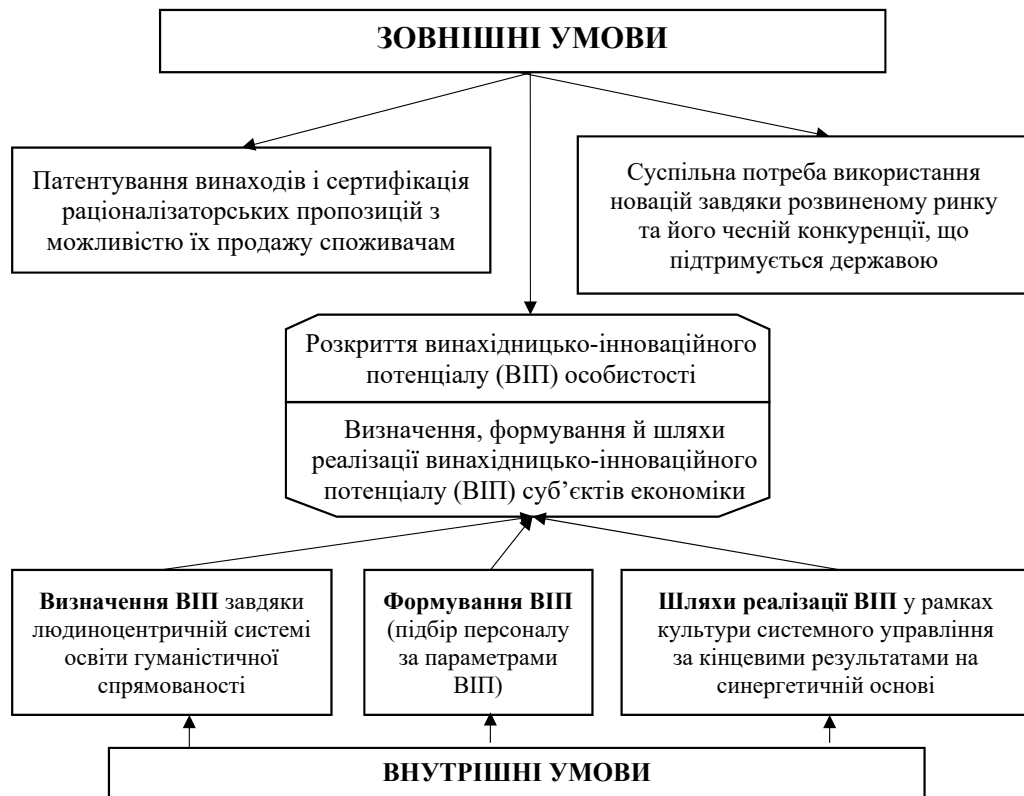

Рис. 1. Зовнішні умови розкриття ВІП особистості та внутрішні умови визначення, формування й реалізації ВІП усіх суб'єктів економіки

Джерело: авторська розробка

значимості оточуючими, підвищенні своєї самодостатності, бажанні бути власником результатів своєї розумової праці в контексті матеріальної незалежності тощо. Інша потреба людини розумової праці – це потреба бачити корисність результатів своєї праці, їх значимість для споживачів та суспільства, тому розкриття ВІП особистості пов'язане зі створенням відповідних зовнішніх умов. В першому випадку це є системою патентування й сертифікації, в другому – конкурентним ринком, що робить можливим використання досягнень НТП у практиці господарювання.

Для підвищення конкурентоспроможності економіки важливу роль відіграє наявність певної сукупності людей, які мають особистісний ВІП, що, зрештою, складають ВІП кожного суб'єкта економіки, а саме підприємства, компанії, навіть органу державного управління. Необхідно формувати якісний ВІП кожного суб'єкта економіки на науковому підґрунті, насамперед під час підбору персоналу визначати на індексній основі ступінь присутності в людині трьох якостей, що характеризують її здатність до винахідницько-інноваційної діяльності, а саме аналітико-пізнавальної активності, креативності та уяви. Безумовно, кращим варіантом було б розпочинати діагностування цих якостей ще в освітніх закладах таким чином, щоби випускник школи вже знав свої здібності та здатність до певного виду діяльності. Факторно-критеріальна кваліметрія вже дає змогу робити таке діагностування об'єктивним чином.

Також необхідно переходити на культуру системного (цільового) управління за кінцевими результатами з використанням переваг синергізму, що сприяє найбільш повному розкриттю та реалізації трудового потенціалу кожного працівника, включаючи керівників.

Література:

1. Головатий М.Ф., Дмитренко Г.А., Солодков В.Т. Оздоровлення нації в об'єктиві науки, або Доля України: як її змінити. 2-ге вид., доп. Київ : ДКС-Центр, 2019. 280 с.
2. Головач Н.В., Дмитренко Г.А. Системне формування нового покоління нації: гуманістичний контекст : монографія. Київ : ДКС-Центр, 2019. 352 с.
3. Дмитренко Г.А., Хлівна І.В. Концептуальні та технологічні засади підвищення конкурентоспроможності націо-

- нальної економіки і системи освіти в процесі їх модернізації : монографія. Умань : Сочинський М.М., 2017. 306 с.
4. Аджемоглу Д., Робінсон Дж. Чому нації занепадають / пер. с англ. О.М. Дем'янчука. Київ : Наш Формат, 2016. 440 с.
 5. Головач Н.В., Дмитренко Г.А. Інноваційна змістовна складова модернізації освіти в Україні. *Науковий вісник: державне управління*. 2020. № 2. С. 81–89. DOI: [https://doi.org/10.32689/2618-0065-2020-2\(4\)-81-89](https://doi.org/10.32689/2618-0065-2020-2(4)-81-89).
 6. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект / пер. с англ. А.П. Исаевой. Москва : АСТ: Астрель, 2011. 478 с.
 7. Сковорода Г.С. Повне зібрання творів. Т. 1–2. Київ : Наукова думка, 1973. 570 с.
 8. Bakhov I.S., Holovach N.V., Dmitrenko G.A. Digitalization of the Education System: Formation of Personality According to Parameters. *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems*. 2020. Vol. 12, no. 04-Special Issue. P. 849–860. DOI: 10.5373/JARDCS/V12SP4/20201555.
 9. Дзеджула В.В., Єпіфанова І.Ю. Складові елементи інноваційного потенціалу промислових підприємств. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Економіка і менеджмент»*. 2020. № 42. С. 13–17. DOI: <https://doi.org/10.32841/2413-2675/2020-42-2>.

References:

1. Holovaty M.F., Dmytrenko H.A., Solodkov V.T. (2019) *Ozdorovlennia natsii v obiektyvi nauky, abo dolia Ukrainy: yak yii zminyty* [Nation's healing in the lens of science, or the fate of Ukraine: how to change it]. Kyiv: DKS-center (in Ukrainian).
2. Holovach N.V., Dmytrenko H.A. (2019) *Sistemne formuvannia novoho pokolinnia natsii: humanistychnyi kontekst* [Systematic formation of a new generation of nation: humanistic context]. Kyiv: DKS-center (in Ukrainian).
3. Dmytrenko H.A., Khlivna I.V. (2017) *Kontseptualni ta tekhnolohichni zasady pidvyshchennia konkurentospromozhnosti natsionalnoi ekonomiky i systemy osvity v protsesi yikh modernizatsii* [Conceptual and technological principles of increasing the competitiveness of the national economy and education system in the process of their modernization]. Uman: Sochinsky M.M. (in Ukrainian).
4. Adzhemohlu D., Robinson Dzh. (2016) *Chomu natsii zaneпадaiut* [Why nations are declining]. Kyiv: Nash Format (in Ukrainian).
5. Holovach N.V., Dmytrenko H.A. (2020) *Innovatsiina zmistovna skladova modernizatsii osvity v Ukraini* [Innovative content component of modernization of education in Ukraine]. *Scientific Bulletin: Public Administration*, no. 2 (4), pp. 81–89. DOI: [https://doi.org/10.32689/2618-0065-2020-2\(4\)-81-89](https://doi.org/10.32689/2618-0065-2020-2(4)-81-89).
6. Goulman D. (2011) *Emotsional'nyy intellekt* [Emotional Intelligence]. Moscow: AST: Astrel (in Russian).
7. Skovoroda H.S. (1973) *Povne zibrannia tvoriv* [Complete collection of works]. Kiev: Kyiv: Naukova dumka, vol. 1–2 (in Ukrainian).
8. Bakhov I.S., Holovach N.V., Dmitrenko G.A. (2020) Digitalization of the Education System: Formation of Personality According to Parameters. *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems*, vol. 12, no. 4, pp. 849–860. DOI: 10.5373/JARDCS/V12SP4/20201555.
9. Dzhedzhula V.V., Yepifanova I.Yu. (2020) *Skladovi elementy innovatsiinoho potentsialu promyslovykh pidpriemstv* [Components of the innovation potential of industrial enterprises]. *International Humanitarian University Herald. Economics and Management*, no. 42, pp. 13–17. DOI: <https://doi.org/10.32841/2413-2675/2020-42-2>.

Аннотация. Статья посвящена вопросам изучения происхождения и условия раскрытия, формирования и реализации изобретательно-инновационного потенциала человека как базиса инновационной деятельности и экономического роста. Выявлено, что возникновение научно-технического прогресса и использование его результатов обусловлены действием трех факторов, таких как закон экономии времени и энергии, природные способности определенной категории людей к изобретательской или инновационной деятельности, потребность большинства способных к изобретательской деятельности людей видеть результаты своего труда, их значимость, полезность, а также быть признанными окружающими. Определение, формирование и реализация изобретательно-инновационного потенциала экономики необходимо активизировать в разрезе трех направлений влияний, таких как формирование инновационно ориентированной системы образования; внедрение технологий подбора способного к инновационной деятельности персонала; формирование культуры системного целевого управления персоналом по конечным результатам на синергетической основе.

Ключевые слова: изобретательно-инновационный потенциал, инновационная деятельность, аналитико-познавательная активность, креативность, система образования, культура системного целевого управления.

Summary. The article is devoted to the study of the origin and conditions of disclosure, formation and implementation of inventive and innovative human potential as a basis for innovation and economic growth. It is revealed that the emergence of scientific and technological progress and the application of its results is due to three factors: the economic law of saving time and energy in any activity, natural abilities of a certain category of people to inventive or innovative activities; the need for most inventive or innovative people to see the results of their work, their significance, usefulness, as well as to be highly appreciated. It is established that the development of a competitive economy on an innovative basis was facilitated by the creation of a number of progressive inclusive economic institutions for the protection of intellectual property rights, including patenting, which stimulated investment, trade and innovation. Identification, formation and implementation of inventive and innovative potential of the economy must be intensified in terms of three areas of influence. There is formation of an appropriate innovation-oriented education system; introduction of technologies for selection of personnel with a tendency to innovative activities for all economic entities, including scientific and educational organizations, at enterprises; formation of a culture of system target personnel management based on the final results on a synergetic basis. The definition of inventive and innovative potential is proposed to be formed through a human-centered education system, which is focused on promoting personal self-realization throughout life in a globalized and information-rich world through the introduction of certain digital technologies. It is also necessary to form a high-quality inventive and innovative potential of each economic entity on a scientific basis. First of all, when selecting staff, it's necessary to determine on the degree of three basis qualities that characterize his ability to inventive and innovative activities. There is analytical and cognitive activity, creativity and imagination. It is necessary to move to a culture of systemic targeted management of the final results using the benefits of synergy, which contributes to the fullest disclosure and realization of the labor potential of each employee.

Keywords: inventive and innovative potential, innovative activity, analytical and cognitive activity, creativity, education system, culture of system target management.

Вербіцька І.І.

к.е.н., доцент,

*доцент кафедри фундаментальних та спеціальних дисциплін,
Чортківський навчально-науковий інститут підприємництва і бізнесу
Тернопільського національного економічного університету*

Verbitska Inessa

*Chortkiv Education and Research Institute of Entrepreneurship and Business
Ternopil National Economic University*

Гончар Г.П.

к.е.н., доцент,

*доцент кафедри фундаментальних та спеціальних дисциплін,
Чортківський навчально-науковий інститут підприємництва і бізнесу
Тернопільського національного економічного університету*

Honchar Halina

*Chortkiv Education and Research Institute of Entrepreneurship and Business
Ternopil National Economic University*

ЗМІСТ ТА ОЗНАКИ МИТНИХ ДЕЛІКТІВ В УКРАЇНІ

CONTENT AND SIGNS OF CUSTOMS CRIMES IN UKRAINE

Анотація. Статтю присвячено аналізу наявних наукових підходів, законодавства України та практики його реалізації задля визначення сутності та особливостей митного делікту, а також відзначено, що проблема відповідальності за порушення митного законодавства сьогодні є досить гострою. Єдиною підставою залучення до відповідальності за митні правопорушення є наявність складу митного делікту (митного правопорушення). Сукупність порушень митних правил характеризується певними ознаками, які властиві їй саме як цілісному явищу, на відміну від властивостей та ознак окремого правопорушення. Виявлено, що митну деліктність можна охарактеризувати за певними ознаками, а саме за станом, об'єктом, структурою, динамікою та географією. Зазначено, що важливою є боротьба з митними деліктами, які завдають великих збитків та становлять загрозу економіці країни.

Ключові слова: митні правила, митна деліктність, митне правопорушення, адміністративний делікт, митне законодавство.

Постановка проблеми. Один з найбільш важливих стратегічних напрямів удосконалення діяльності митних органів України

сьогодні полягає у виявленні та припиненні економічних злочинів і правопорушень у митній сфері. Розвиток митного законодавства щодо притягнення до адміністративної відповідальності за порушення митних правил сприяє реальній інтеграції нашої держави до Європейського співтовариства.

Розвиток економічної активності населення України, різке посилення міграційних процесів та гуманітарних зв'язків, міжнародного туризму, зокрема його комерційних різновидів, а також розбалансованість економіки, прозорість кордонів, спад виробництва та прогресуюче зростання цін призвели до падіння життєвого рівня населення і, як наслідок, втягнення значної частини громадян у протиправне переміщення товарів через митний кордон України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика застосування відповідальності за порушення митних правил та протидії таким правопорушенням широко висвітлена у працях вітчизняних науковців. Теоретичні аспекти порушень митних правил вивчали С. Дьоміна, С. Ківа-

лов, В. Колпаков, О. Остапенко, П. Пашко, О. Серих. Адміністративно-правовий механізм запобігання порушенням митних правил та протидії ним досліджували такі науковці, як І. Гуцул, О. Константа, М. Кравець, І. Яромій. Однак, не применшуючи значимості наукових досягнень, маємо зазначити, що вивчення економічної літератури з досліджуваної тематики показало, що серед наявних наукових видань є недостатньо напрацювань щодо сутності та особливостей митного делікту.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Загалом сучасний стан митного законодавства дає змогу виявити специфіку адміністративного примусу й заходів адміністративної відповідальності як його структурного елементу в митній сфері. Правоохоронна функція посідає найважливіше місце в компетенції митних органів, оскільки вони, зокрема, ведуть адміністративне провадження у справах про порушення митних правил. Водночас виникає необхідність розкриття поняття та сутності порушень митних правил.

Мета статті. Головною метою роботи є дослідження теоретичних та прикладних аспектів митних деліктів в Україні, виокремлення проблемних аспектів функціонування митної політики в Україні.

Виклад основного матеріалу. Термін «митні правила» є узагальненим поняттям, яке включає значне коло термінів, стандартів та правил, що регламентують здійснення особливого виду державної діяльності. Відповідно до митного законодавства за часи незалежності України, порядок переміщення через митний кордон України товарів і транспортних засобів, митне регулювання, пов'язане зі встановленням та справлянням податків і зборів, процедури митного контролю та оформлення, боротьба з контрабандою та порушеннями митних правил, спрямовані на реалізацію митної політики України, становлять митну справу [10].

У структурі адміністративних правопорушень митні правопорушення посідають самостійне місце через те, що їх об'єднує загальний об'єкт посягання, а саме суспільні відносини, що виникають у сфері митної справи.

Новий МКУ, який було прийнято у 2012 році, не виправив однієї суттєвої вади попереднього документа. Як і попередній МКУ, новий документ акцентує увагу на тому, що порушення митних правил є адміністративним правопорушенням. Як справедливо відзначає І. Яромій, для всіх порушень митних правил спільним є об'єкт посягання, а саме суспільні відносини, що виникають у галузі державної митної політики та державної митної справи, відповідно до чого, всі порушення митних правил посідають власне місце у загальноприйнятій структурі адміністративних порушень [16].

Загалом науковці по-різному трактують сутність поняття «порушення митних правил». Так, учений-практик Т. Курило під порушенням митних правил розуміє протиправні, винні (навмисні або необережні) дії чи бездіяльність, які посягають на встановлений порядок переміщення через митний кордон України товарів і транспортних засобів, здійснення митного оформлення й митного контролю за ними, обкладання митом, податками та митними зборами товарів і транспортних засобів [9, с. 100].

На думку української дослідниці О. Константи, порушення митних правил – це акт зовні об'єктивованої суспільно шкідливої, протиправної, винної, адміністративно-караної в галузі митної справи вольової поведінки певної фізичної особи, що не перебуває на момент вчинення відповідного діяння у зв'язках служби з митним органом (громадянина, посадової особи підприємства).

Дослідниця підкреслює, що порушення митних правил є публічно-правовими деліктами, склади яких встановлюються в митному законодавстві для забезпечення організованого функціонування митних правовідносин, митного правопорядку, запобігання вчиненню не стільки суспільно небезпечних, скільки таких, які суперечать упорядкованій реалізації митної справи в державі, діянь [7, с. 8].

С. Дьоміна поділяє порушення митних правил залежно від того, на яку саме складову частину митної справи посягає те чи інше порушення. Так, дослідниця виокремлює такі дві групи митних правопорушень:

– порушення митних правил, що посягають на таку складову частину митної справи, як здійснення митного контролю та митного оформлення;

– порушення митних правил, що посягають на таку складову частину митної справи, як нарахування та справляння податків і зборів [4, с. 77].

На думку іншого українського дослідника П. Пашка, склад порушення включає ознаки, що характеризують зовнішній акт поведінки особи, його спрямованість і наслідки, та ознаки, що характеризують самого правопорушника і його психічне ставлення до вчиненого. Відповідно, ознаки складу порушення митних правил об'єднуються в чотири групи (елементи), що характеризують об'єкт порушення митних правил; об'єктивний бік порушення митних правил; суб'єкт порушення митних правил; суб'єктивний бік порушення митних правил [12, с. 450].

Варто зауважити, що між порушенням митних правил та митними злочинами існує суттєва різниця. Так, за справедливим твердженням О. Константи, основною відмінною рисою порушень митних правил від митних злочинів є їх менша суспільна небезпека. Склади як порушень митних правил, так і митних злочинів встановлюються в законодавстві України задля правової охорони одних і тих же суспільних цінностей, благ у галузі митної справи. Інститут порушень митних правил порівняно із засобами кримінального права, на думку дослідниці О. Константи, відіграє «додаткову» роль для досягнення цілей забезпечення митних інтересів держави [7, с. 8–9].

Сукупність порушень митних правил характеризується певними ознаками, які властиві їй саме як цілісному явищу, на відміну від властивостей та ознак окремого правопорушення, тобто митна деліктність характеризується станом, структурою, динамікою та географією.

Варто зазначити, що порушення митних правил є частиною адміністративної деліктності, тому для їх вивчення необхідно використовувати загальнотеоретичні знання про деліктність, знання адміністративної деліктології [15, с. 8].

Під деліктністю в юридичній науці розуміють правопорушення, що приводить до вжиття заходів адміністративної відповідальності [2].

Таблиця 1

Кваліфікація адміністративних деліктів

Дослідник	Визначення
П. Гагай [1]	Оцінка юридичного факту, що містить формальні ознаки адміністративного делікту, котра полягає у співвідношенні такого діяння та відповідної норми законодавства про адміністративні правопорушення, а також у необхідному юридичному реагуванні, встановленому законодавством.
В. Колпаков [6]	Синонім терміна «адміністративне правопорушення» або «адміністративний проступок».
О. Остапенко [13]	Конкретна протиправна поведінка.

Під станом митної деліктності слід розуміти кількість порушень митних правил проступків в абсолютних цифрах або відносних показниках. Митна деліктність може характеризуватися як кількістю осіб, яких притягують до відповідальності за порушення митних правил, так і кількістю виявлених порушень митних правил. Показниками поширеності митної деліктності є її рівень (абсолютні числа правопорушень, правопорушників) та інтенсивність (коефіцієнти).

На стан митної деліктності впливають такі зміни в чинному законодавстві, як, наприклад, виключення деяких товарів з переліку предмета митного правопорушення, збільшення або зменшення мінімального розміру предмета правопорушення, з якого встановлюється кримінальна відповідальність.

Структурою митної деліктності є якісний показник, який визначає питому вагу, співвідношення всередині цього масиву різних видів порушень митних правил і залежить від вибору критерія побудови. Під час характеристики системи митної деліктності можна виокремити такий показник структури, як склад порушення митних правил (безпосередній об'єкт посягання; ознаки об'єктивної сторони; суб'єкт; форма вини діяння (зокрема, співвідношення умисних і необережних порушень митних правил); спосіб вчинення порушення митних правил тощо).

Щодо об'єкта посягання, то загальним об'єктом порушень митних правил є встановлений порядок управління. Порушення митних правил об'єднує родовий об'єкт, а саме митна справа. Безпосередніми об'єктами порушень митних правил є митний контроль, митні режими, митне оформлення, порядок справляння митних платежів [5, с. 217].

Якщо характеризувати порушення митних правил за ознакою об'єктивної сторони, то слід зазначити, що більшість порушень митних правил вчиняється у формі активної дії. Проте такі порушення митних правил, як неподання митному органу звітності щодо товарів, які перебувають під митним контролем (ст. 475 Митного кодексу України) [11], недекларування товарів, транспортних засобів комерційного призначення (ст. 472 МКУ), можуть вчинюватися у формі бездіяльності.

Способами вчинення порушень митних правил можуть бути використання спеціально виготовлених сховищ (тайників) та інших засобів або способів, що ускладнюють виявлення таких товарів, або надання одним товарам вигляду інших; подання митному органу як підстави для переміщення товарів підроблених документів чи документів, одержаних незаконним шляхом, або таких, що містять неправдиві відомості щодо найменування товарів, їх ваги (з урахуванням допустимих втрат за належних умов зберігання й транспортування) або кількості, країни походження, відправника та/або одержувача, кількості вантажних місць, їх маркування та номерів, неправдиві відомості, необхідні для визначення коду товару згідно з УКТ ЗЕД та його митної вартості [14, с. 44–45].

Якщо говорити про суб'єктивну сторону порушення митних правил, то склади цих порушень передбачають як умисну форму вини, так і необережність. У структурі митної деліктності можна також виокремити повторну деліктність, деліктність різних соціальних груп населення (підприємців, громадян України, іноземців, чоловіків, жінок), деліктність спеціальних суб'єктів (професійну деліктність) тощо. Наступною ознакою митної деліктності є динаміка митної деліктності. Динаміка митної деліктності – це зміна (збільшення, зменшення)

кількісних та якісних показників порушень митних правил загалом за певний період (тиждень, місяць, рік, п'ять років тощо) на тій чи іншій території. При цьому в структурі митної деліктності можна прослідкувати динаміку поширення окремих видів порушень митних правил.

Поширення порушень митних правил та їх окремих видів не є однаковим у різних регіонах, районах, територіальних одиницях. Такий розподіл кількісних та якісних характеристик порушень митних правил та їх видів в територіальному аспекті називається географією.

Географія митної деліктності – це її просторово-часовий розподіл. З огляду на специфіку митної деліктності більшість порушень митних правил вчинюється у прикордонних областях, але для окремих видів порушень митних правил такий географічний розподіл не є характерним. Наприклад, таке порушення митних правил, як порушення порядку зберігання товарів на митних складах та здійснення операцій із цими товарами (ст. 478 МКУ) [3], вчинюється на митному складі та пов'язане з порушенням порядку проведення операцій з товарами, що зберігаються в режимі митного складу на митних складах. Порушення порядку або строків розпорядження товарами, розміщеними у магазині безмитної торгівлі, відповідальність за яке встановлена ст. 479 МКУ [11], обмежується територією магазину безмитної торгівлі [14, с. 45–46].

Склад правопорушення є безпосередньою юридичною підставою кваліфікації порушення митних правил та своєрідним інструментом, за допомогою якого встановлюється відповідність між ознаками діяння та деліктної норми.

Будучи юридичною конструкцією та правовим поняттям, склад правопорушення слугує впорядкуванню зіставлення факту та права. При цьому склад порушення митних правил:

- дає змогу визначити коло ознак, які слід зіставляти;
- дає можливість з'ясувати послідовність зіставлення окремих ознак;
- сприяє абстрагуванню від тих ознак, які не мають значення для кваліфікації;
- за відсутності збігу хоча б однієї ознаки дає підстави дійти висновку про відсутність

цього складу правопорушення та перейти до встановлення наявності іншого складу порушення митних правил;

– за відсутності збігу з ознаками жодної з чинних норм МК України є підставою для висновку, що таке діяння не є адміністративно-карним;

– в разі констатації наявності всіх ознак складу правопорушення є підставою для переходу до вирішення інших питань, зокрема призначення покарання, звільнення від покарання.

Адміністративно-правова оцінка (кваліфікація правопорушення) може привести до таких результатів (висновків), як наявне порушення митних правил; діяння, вчинене за обставин, які виключають протиправність вчиненого; діяння, що через малозначність не становить суспільної небезпеки; ознаки злочину у скоєного.

Рішення посадових осіб органів доходів і зборів або судді про кваліфікацію скоєного як порушення митних правил та, відповідно, про необхідність застосування якоїсь статті МК України набуває закріплення у відповідних процесуальних документах, а саме протоколі чи постанові. Кваліфікація, що була закріплена в процесуальних документах, стає обов'язковою та приводить до певних правових наслідків для учасників провадження у справах про порушення митних правил [8, с. 191].

Висновки і пропозиції. Отже, порушення митних правил – це негативне явище для сфери митної справи, вони є найбільш поширеним видом адміністративних правопорушень у сфері зовнішньоекономічної діяльності. На митні органи України покладається широке коло завдань, але чи не основним серед них є запобігання контрабанді та протидія їй, боротьба з порушеннями митних правил, притягнення правопорушників до відповідальності, адже це відіграє значну роль у захисті національних інтересів та гарантуванні економічної безпеки України. Забезпечення захисту цих інтересів потребує відповідних дій з боку держави, тому нині важливою є боротьба з митними деліктами, які завдають великих збитків та становлять загрозу економіці країни.

Література:

1. Гагай П. Адміністративно-правова кваліфікація та її зв'язок з адміністративним процесом. *Форум права*. 2009. № 1. С. 99–104.
2. Гончар Г. Теоретичні та прикладні аспекти фіскальних деліктів. *Приазовський економічний вісник*. 2019. № 4 (15). URL: http://www.pev.kpu.zp.ua/journals/2019/4_15_uk/41.pdf (дата звернення: 18.08.2020).
3. Гуцул І. Особливості боротьби з митними правопорушеннями в Україні. *Економіка. Менеджмент. Підприємництво*. 2012. № 24 (II). С. 15–21.
4. Дьоміна С. Підходи до систематизації порушень митних правил. *Митна справа*. 2010. № 3 (69). С. 75–83.
5. Ківалов С. Митна політика та митне право в Україні. Одеса : Юридична література, 2006. 360 с.
6. Колпаков В., Волох О. Функції адміністративно-деліктної законотворчості. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ України*. 2007. № 3. С. 42–52.
7. Константа О. Адміністративно-правові заходи боротьби з порушенням митних правил : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 ; ХНУВС. Харків, 2008. 210 с.
8. Кравець М. Кваліфікація порушень митних правил: процесуальний аспект. *Право і суспільство*. 2014. № 1.2. С. 192–196.
9. Курило Т. Митне право України : навчальний посібник. Львів : Новий світ – 2000, 2007. 240 с.
10. Митний кодекс України : Закон України від 11 липня 2002 року № 92-IV / Верховна Рада України. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T020092.html (дата звернення: 18.08.2020).
11. Митний кодекс України : Закон України від 13 березня 2012 року № 4495-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> (дата звернення: 18.08.2020).
12. Основи митної справи в Україні : підручник / за ред. П. Пашка. Київ : Знання, 2008. 651 с.
13. Остапенко О. Адміністративна деліктологія: соціально-правовий феномен і проблеми розвитку. Львів : ЛІВС при НАВСУ, 1995. 312 с.
14. Серих О. Деліктологічні ознаки порушень митних правил (стан, структура, динаміка, географія). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2012. № 4. С. 43–47.
15. Серих О. Деліктологія порушень митних правил : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Одеса, 2007. 16 с.
16. Яромій І. Адміністративно-правовий механізм запобігання та протидії порушенням митних правил : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Дніпро, 2018. 20 с.

References:

1. Hahay P. (2009) Administratyvno-pravova kvalifikatsiya ta yiyi zv'yazok z administratyvnyy protsesom [Administrative and legal qualification and its connection with the administrative process]. *Forum prava*, vol. 1, pp. 99–104.
2. Honchar H. (2019) Teoretychni ta prykladni aspekty fiskal'nykh deliktiv [Theoretical and applied aspects of fiscal delictes]. *Pryazovs'kyi ekonomichnyi visnyk* (electronic journal), vol. 4 (15), pp. 247–252. Available at: http://www.pev.kpu.zp.ua/journals/2019/4_15_uk/41.pdf (accessed 18 August 2020).

3. Hutsul I. (2012), Osoblyvosti borot'by z mytnymy pravoporushennyamy v Ukraini. [Features of the fight against customs offenses in Ukraine]. *Ekonomika. Menedzhment. Pidpryyemnytstvo*, vol. 24 (II), pp. 15–21.
4. Dyomina S. (2010) Pidkhody do systematyzatsiyi porushen' mytnykh pravyl [Approaches to systematization of violations of customs rules]. *Mytna sprava*, vol. 3 (69), pp. 75–83.
5. Kivalov S. (2006) Mytna polityka ta mytne pravo v Ukraini [Customs policy and customs law in Ukraine]. *Jurid. l-ra, Odessa, Ukraine* (in Ukrainian).
6. Kolpakov V. and Volokh O. (2007) Funktsiyi administratyvno-deliktynoi zakonotvorchosti [Functions of administrative tort lawmaking]. *Naukovyy visnyk Kyiv's'koho natsional'noho universytetu vnutrishnikh sprav Ukrainy*, vol. 3, pp. 42–52.
7. Konstanta O. (2008) Administratyvno-pravovi zakhody borot'by z porushennyam mytnykh pravyl [Administratyvno-pravovi zakhody borot'by z porushennyam mytnykh pravyl] (PhD Thesis), Kharkiv : Nats. yuryd. akad. Ukrainy im. Ya. Mudroho.
8. Kravets M. (2014) Kvalifikatsiya porushen' mytnykh pravyl: protsesual'nyy aspekt [Qualification of violations of customs rules: procedural aspect]. *Pravo i suspilstvo*, vol. 1.2, pp. 192–196.
9. Kyruo T. (2007) Mytne pravo Ukrainy [Customs law of Ukraine]. *Novyy svit* – 2000, Lviv (in Ukrainian).
10. Mytnyy kodeks Ukrainy, Zakon Ukrainy vid 11.07.2002 № 92-IV / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T020092.html (accessed 18 August 2020).
11. Mytnyy kodeks Ukrainy, Zakon Ukrainy vid 13.03.2012 № 4495-VI / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> (accessed 18 August 2020).
12. Pashko P. (ed) (2008) Osnovy mytnoyi spravy v Ukraini [Fundamentals of customs in Ukraine] Kyiv : Knowledge (in Ukrainian).
13. Ostapenko O. (1995) Administratyvna deliktolohiya: sotsial'no-pravovyy fenomen i problemy rozvytku [Administrative tort: socio-legal phenomenon and problems of development]. Lviv : LIVS at NAVSU (in Ukrainian).
14. Serukh O. (2012) Deliktolohichni oznaky porushen' mytnykh pravyl (stan, struktura, dynamika, heohrafiya) [Delictological signs of violations of customs rules (state, structure, dynamics, geography)]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, vol. 4, pp. 43–47.
15. Serukh O. (2007) Deliktolohiya porushen' mytnykh pravyl [Delictology of violations of customs rules] (PhD Thesis), Odessa : Odessa. nat. jurid. acad.
16. Yaromii I. (2018) Administratyvno-pravovyy mekhanizm zapobihannya ta protydyi porushennyam mytnykh pravyl [Administrative and legal mechanism for preventing and combating violations of customs rules] (PhD Thesis), Dnipro : Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs.

Аннотация. Статья посвящена анализу существующих научных подходов, законодательства Украины и практики его реализации с целью определения сущности и особенностей таможенного деликта, а также отмечено, что проблема ответственности за нарушение таможенного законодательства сегодня является достаточно острой. Единственным основанием привлечения к ответственности за таможенные правонарушения является наличие состава таможенного деликта (таможенного правонарушения). Совокупность нарушений таможенных правил характеризуется определенными признаками, которые свойственны ей именно как целостному явлению, в отличие от свойств и признаков отдельного правонарушения. Выявлено, что таможенную деликтность можно охарактеризовать по определенным признакам, а именно по состоянию объекта, структуре, динамике и географии. Указано, что важной является борьба с таможенными деликтами, которые наносят большой ущерб и представляют угрозу экономике страны.

Ключевые слова: таможенные правила, таможенная деликтность, таможенное правонарушение, административный деликт, таможенное законодательство.

Summary. The article performs a comprehensive study of theoretical and applied aspects of customs violations in Ukraine. An analysis of existing scientific approaches, legislation of Ukraine and the practice of was performed in order to determine the nature and features of customs violations and noted that the problem of liability for violation of customs legislation today is quite acute. The only basis for prosecution for customs offenses is the existence of a customs violations (or customs offense). The set of violations of customs rules is characterized by certain features that are inherent in it as a holistic phenomenon, in contrast to the properties and characteristics of a particular offense. It was found that customs delinquency can be characterized by certain features, namely: condition, object, structure, dynamics and geography. It is noted that it is important to combat customs violations, which cause great damage and pose a threat to the country's economy. That is why the fight against fiscal violations and their prevention is an important component of Ukraine's economic security. The process of causality of violations of customs rules means the interaction of the social environment and the person in certain conditions. As a result of such interaction, a new state is formed, which includes customs delinquency – a set of violations of customs rules. The article is made using both general and special methods and techniques, in particular: theoretical generalization, scientific abstraction, methods of induction and deduction, historical method – to determine the economic essence of customs torts. The article stipulates that the object of customs violations (violation of customs rules) is those public relations to which the act is directed and which are harmed as a result of the offense. Thus, it was found that the customs policy plays a significant role in protecting the national interests and guaranteeing the economic security of Ukraine and, accordingly, ensuring the protection of these interests requires appropriate action by the state. That is why it is important now to fight customs violations, which cause great damage and pose a threat to the country's economy.

Keywords: customs rules, customs violations, customs offense, administrative violations, customs legislation.

Ткач О.Л.

начальник відділу аудиту видатків

Територіальне управління Рахункової палати, м. Одеса

Tkach Oleksandr

Territorial Office of the Accounting Chamber, Odesa

АУДИТ РЕСУРСІВ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ВИКОРИСТАННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

AUDIT OF ENTERPRISE RESOURCES IN THE CONDITION OF USAGE COMPUTER TECHNOLOGIES

Анотація. У статті зроблено спробу узагальнити складові частини аудиту для побудови структури механізму його проведення в умовах використання комп'ютерних технологій. Задля цього проаналізовано класифікацію інформаційних систем аудиту та виділено три складові частини. Визначено поняття «комп'ютерний аудит», «аудит ІТ-середовища» та «аудит інформаційної безпеки». Встановлено, що основними проблемами комп'ютеризації аудиту ресурсів підприємства, зокрема державних, є кваліфікація аудиторів у галузі інформаційних технологій (недостатнє володіння СААТs) та відсутність належного теоретичного обґрунтування механізму проведення аудиту. Запропоновано шляхи їх вирішення через залучення експертів в галузь інформаційних технологій. Побудовано структуру механізму аудиту ресурсів підприємства в умовах використання комп'ютерних технологій.

Ключові слова: аудит, комп'ютерний аудит, інформаційні технології, аудит інформаційних систем, СААТs.

Постановка проблеми. Використання інформаційних технологій, безумовно, змінює процес проведення аудиту та є запорукою успішної та ефективної роботи аудитора. Великого значення автоматизація аудиту набуває тоді, коли об'єктом перевірки є великі обсяги однорідних масивів даних на різних ділянках обліку на підприємствах державної форми власності.

Незважаючи на актуальність тематики, нормативна база щодо використання комп'ютерних технологій в аудиті практично

відсутня. Основним документом, який стосується аудиту в умовах використання комп'ютерних технологій, був МСА 401 «Аудит у середовищі комп'ютерних інформаційних мереж» (Auditing in Computer Information Systems Environment), у якому зазначалось, що мета й сфера діяльності аудитора не змінюються, коли йдеться про перевірку середовища електронної обробки даних, а застосування комп'ютерних методів аудиту необхідне тоді, коли відсутні вхідні документи та неможливо простежити повний хід операцій, а також тоді, коли ефективність аудиту можна значно поліпшити шляхом використання спеціальної комп'ютерної аудиторської програми. Крім того, в стандарті було визначено компетентності, якими повинна володіти аудиторська група під час проведення аудиту в середовищі комп'ютерних інформаційних систем. Проте на заміну цьому стандарту прийшли МСА 315 «Ідентифікація та оцінювання ризиків суттєвого викривлення через розуміння суб'єкта господарювання і його середовища» та МСА 330 «Дії аудитора у відповідь на оцінені ризики» [8]. В цих стандартах визначено, що аудитор «повинен отримати розуміння інформаційної системи, включаючи пов'язані бізнес-процеси, що стосуються фінансового звітування» [8, с. 309], та «розуміння того, як суб'єкт господарювання відповів на ризики, що походять з ІТ» [8, с. 310].

Проведений аналіз свідчить про те, що у зв'язку з відсутністю цілісної системи

регулювання процесу аудиту в умовах використання комп'ютерних технологій існує об'єктивна потреба вирішення цієї проблеми на теоретичному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інформаційні системи впливають на процес проведення аудиту двояко: з одного боку, вони змінюють організацію проведення аудиту, а з іншого боку, вони змінюють інформаційну базу аудиту. Про це у своїх роботах говорять М.Т. Білуха, А.В. Бондаренко, Л.М. Бойко, С.В. Івахненко, О.А. Зоріна, О.С. Кот, В.С. Рудницький, В.І. Подільський, Н.І. Рубан та інші науковці.

Найбільш комплексно до вирішення проблематики комп'ютерного аудиту підійшов у своїх працях С.В. Івахненко [4–6], систематизувавши основи його функціонування в усіх аспектах аудиторської діяльності.

Теоретичні основи комп'ютерного аудиту розглянуто також у працях Л.М. Бойко [1, с. 385–389], зокрема визначено саме поняття комп'ютерного аудиту, передумови комп'ютеризації аудиту, принципи й вимоги до проведення комп'ютерного аудиту. Проблемам комп'ютеризації аудиту в Україні та аналізу сучасного стану комп'ютерного аудиту присвячено праці О.А. Зоріної [3, с. 25–30], Б.В. Кудрицького [2, с. 320–327], які, крім визначення проблем, також дали пропозиції щодо їх подолання.

Проте у зазначених роботах не було достатньо уваги приділено аудиту комп'ютерних систем, які створюють додаткові ризики в інформаційній системі підприємства, та не визначались особливості механізму проведення аудиту в умовах використання інформаційних технологій.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Беручи до уваги всі попередні дослідження, маємо зауважити, що під час аудиту підприємств, що використовують державні ресурси в ході своєї діяльності, хоча і не є державними (наприклад, підприємства водного господарства), використання комп'ютерних технологій, крім іншого, має свої пріоритети, що мають державне значення. Врахування саме цього фактору під час побудови механізму аудиту в умовах використання комп'ютерних

технологій вимагає додаткових наукових пошуків.

Кроки в цьому напрямі у 2009 р. зробив О.Б. Пугаченко [15], окремо виділивши такі шість етапів аудиту впровадження інформаційних систем і технологій: перевірка відповідності інформаційної системи очікуванням; наскрізне тестування інформаційної системи; перевірка надійності та безпеки програмного забезпечення; аналіз прав доступу користувачів до системи; перевірка документації користувачів і процесу керування нею; видача аудиторського висновку. Проте сьогодні проблема так і не є повністю вирішеною, а наявні розробки та напрацювання потребують удосконалення з огляду на швидкість розвитку інформаційних систем.

Мета статті. Головною метою роботи є визначення в умовах використання комп'ютерних технологій основних складових частин аудиту використання ресурсів підприємствами, організаціями та установами, які є мінімально достатніми для побудови механізму його здійснення.

Виклад основного матеріалу. Для визначення основних складових частин аудиту в умовах використання комп'ютерних технологій варто перш за все виділити групи інформаційних технологій, які використовують в аудиті. Відповідно до класифікації інформаційних технологій в аудиті, наведених ще у 2003 р. С.В. Івахнєнковим [6, с. 273], їх можна поділити на дві основні групи: забезпечувальні та функціональні.

До першої групи належать нормативно-довідкові системи, пошукові системи, засоби електронного офісу, статистичні та аналітичні системи, інформаційні системи обліку. До другої групи належать прикладні програми, які спрямовані на автоматизацію процесу аудиту.

На нашу думку, така класифікація не є повною, адже не передбачає виділення системи, у якій здійснюється ведення бухгалтерського обліку, функціонування якої аналізується. У зв'язку з цим пропонуємо таку класифікацію інформаційних технологій, розширюючи класифікацію С.В. Івахнєнкова (табл. 1).

Таблиця 1

**Класифікація
інформаційних технологій в аудиті**

№	Група інформаційних технологій	Тип інформаційної технології
1	Забезпечувальні	Нормативно-довідкові системи, пошукові системи, засоби електронного офісу, статистичні та аналітичні системи.
2	Функціональні	Прикладні програми, які спрямовані на автоматизацію процесу аудиту.
3	Базові	Інформаційні системи обліку, інформаційні системи підприємства.

Джерело: власна розробка на базі класифікації С.В. Івахненкова [6, с. 273]

Виходячи з цієї класифікації, вважаємо, що лише застосування інформаційних технологій груп «функціональні» та «базові» визначає поняття «комп'ютерний аудит». Під комп'ютерним аудитом слід розуміти високий рівень автоматизації діяльності аудиторів, який характеризується застосуванням новітніх інформаційних технологій як основного інструменту в процесі підготовки та проведення перевірки у комп'ютерній інформаційній системі; підходу до проведення перевірки, що передбачає оцінювання надійності середовища комп'ютерної інформаційної системи як основи для формування висновку щодо достовірності фінансової звітності [16, с. 47]. Отже, інформаційні технології мають давати змогу прискорювати застосування аудиторських процедур, змінюючи технологію ведення аудиторських перевірок, та/або змінювати інформаційну базу аудиту. Таке визначення комп'ютерного аудиту за змістом відповідає визначенню, що надав С.В. Івахненко з посиланням на професора В.І. Подольського, який в організаційному аспекті розуміє комп'ютерний аудит як використання комп'ютерів і сучасних інформаційних технологій для організації аудиторської діяльності, включаючи аудиторські перевірки фінансової звітності й підготовку аудиторського висновку, а також надання супутніх аудиту послуг [13, с. 12; 6, с. 39].

В Україні основним документом, що визначає порядок використання комп'ютер-

них технологій в аудиті підприємств, що використовують державні ресурси, є Порядок № 517 [14]. Одним з основних термінів, які розглянуті в цьому Порядку, є середовище інформаційних технологій, під яким розуміють «сукупність стратегічних, управлінських та операційних видів діяльності, пов'язаних із збором, обробкою, збереженням, розповсюдженням та використанням інформації і технологій, зокрема апаратного, програмного забезпечення та інших технічних засобів» [14]. Проте більше в Порядку не вказано на жодні особливості проведення аудиту з використанням інформаційних технологій. Основні завдання аудиту, етапи аудиту, сама процедура аудиту прописані в Порядку без визначення особливостей проведення аудиту в умовах використання інформаційних технологій.

Під час здійснення аудиту на підприємствах, що використовують державні ресурси, його проведення та аналіз отриманих даних обмежуються здебільшого лише програмними продуктами “Microsoft”, а саме “Word” та “Excel”. Отже, цей аудит не можна ідентифікувати повністю як комп'ютерний. Такий стан речей обумовлений двома основними причинами, такими як недостатня кваліфікація аудиторів; відсутність належного обґрунтування механізму проведення аудиту з використанням комп'ютерних технологій.

Щодо першого фактору, то використання комп'ютерних систем зумовлює необхідність одержання аудитором спеціальних знань для проведення оглядів контролю та спрощення процесу проведення аудиту. Він має орієнтуватися в діючих інформаційних системах обліку, знати принципи розподілу функцій взаємного контролю серед працівників, що беруть участь в обробленні облікової інформації. Орієнтація в діючих інформаційних системах обліку передбачає такі компетенції: знання щодо системи оброблення економічної інформації; знання про технічне та програмне забезпечення комп'ютерної системи бухгалтерського обліку; знання особливостей технології та послідовності процедур комп'ютерної обробки облікової інформації; знання організації бухгалтерського обліку в

умовах комп'ютеризації. Усі ці знання необхідні для визначення впливу комп'ютерних систем на організацію, планування й проведення комп'ютерного аудиту.

Для забезпечення належної кваліфікації аудитора у США разом із сертифікацією аудиторів діє сертифікація CISA (Computer Information System Auditor, тобто аудитор комп'ютерних інформаційних систем). Як зазначають у зв'язку з цим Дж. Вілкінсон та М. Цирулло [17, с. 367], сертифіковані аудитори комп'ютерних інформаційних систем повинні мати спеціальні навички щодо програмного забезпечення, технічного обладнання, баз даних, а також засобів і методів контролю в комп'ютерних системах та комп'ютеризованих методах аудиту. Отже, вони мають володіти методикою аудиту з використанням комп'ютерів (Computer-Assisted Audit Techniques, CAATs).

Використання СААТs означає, що аудитор використовує комп'ютерні прикладні програми для оброблення даних, які містяться в інформаційній системі, наприклад інструменти, що допомагають оцінити якість зашифрованого зв'язку; сканери безпеки, за допомогою яких виявляють хости й сервіси в комп'ютерній мережі, завдяки чому створюють «карту» мережі.

До СААТs також належать спеціалізовані комп'ютерні інструменти. Наведемо кілька прикладів, які є сьогодні на ринку України (табл. 2).

Таблиця 2

Інструменти СААТs

№	Назва	Опис продукту
1	IDEA [10]	Інструмент аналізу даних, що містить клас моделей, які описують поведінку даних на основі історичних значень ряду, аналізу та прогнозування стаціонарних рядів у статистичних даних.
2	Qlikview [11]	Інструмент для аналізу даних. Можна використовувати системи планування ресурсів підприємства як джерело даних.
3	BWISE [9]	Рішення для корпоративного управління та управління ризиками, яке аудитори можуть використовувати для аудиту, оскільки воно дає змогу візуалізувати дані у вигляді діаграм

Джерело: власна розробка

Всі зазначені інструменти можуть бути використані до ERP-системи (Enterprise Resource Planning, ERP). В основі ERP-системи лежить принцип створення єдиного сховища даних, що містить усю інформацію, накопичену в процесі функціонування підприємства. Частиною цієї системи є комп'ютерна система бухгалтерського обліку.

З огляду на різноманітність і складність комп'ютерних технологій, від аудитора не вимагається бути першокласним спеціалістом з комп'ютерного бухгалтерського обліку, тому якщо в аудитора немає достатніх знань, він зобов'язаний запрошувати експерта в галузі інформаційних технологій, як зазначає С.В. Івахненко, і з цією позицією ми повністю погоджуємось. Експерт забезпечує:

- оцінювання ліцензії бухгалтерського програмного забезпечення, що функціонує в системі комп'ютерної обробки даних;
- оцінювання надійності системи комп'ютерної обробки інформації загалом;
- оцінювання технічного стану інформаційної системи;
- перевірку правильності та надійності алгоритмів розрахунків.

Ця частина роботи має назву «аудит інформаційних систем» і у вузькому значенні не стосується напряму аудиту. Проте вона є суттєвою у визначенні ефективності та надійності комп'ютерних інформаційних систем, адже дає змогу визначити додаткові втрати, обумовлені можливими недоліками в роботі комп'ютерних систем.

Аудит інформаційних систем як поняття не є ідентичним ІТ-аудиту. Це пов'язане передусім із тим, що використання інформаційних технологій – це комп'ютеризація, тобто комп'ютерний аудит – це ІТ-аудит. Аудит інформаційних систем є аудитом ІТ-середовища організації, під яким ми розуміємо «незалежну і неупереджену оцінку надійності, безпеки (включаючи безпеку персональних даних), результативності та ефективності автоматизованих інформаційних систем, організації департаменту з автоматизації, технічно-організаційної інфраструктури обробки автоматизованої інформації» [12]. Таке визначення запропоновано професійною асоціацією ІТ-аудиторів, що є асоці-

йованим членом міжнародної федерації бухгалтерів, і ми його повністю підтримуємо.

Найбільш поширеними є такі види аудиту інформаційних систем (табл. 3).

Таблиця 3

Види аудиту інформаційних систем

№	Вид аудиту	Об'єкт аудиту
1	Аудит безпеки	Безпека інформації у системі чи прикладній програмі, забезпечення безпеки інформації, цілісність систем та розподіл відповідальності.
2	Аудит якості	Якість інформаційної системи, прикладної програми або/і бізнес-процесів.
3	Аудит проєкту	Проект впровадження інформаційної системи.
4	Аудит розробки систем	Відповідність інформаційної системи цілям організації.

Джерело: власна розробка

Використання будь-якої базової інформаційної системи вимагає від аудитора оцінки її безпеки. Таким чином, однією зі складових частин аудиту інформаційних систем є аудит інформаційної безпеки.

Під аудитом інформаційної безпеки ми розуміємо оцінку поточного стану функціонування інформаційної системи, що включає оцінку ризику її функціонування та захисту інформації.

Цілями проведення аудиту інформаційної безпеки є аналіз ризиків, пов'язаних з використанням інформаційних систем; оцінка поточного рівня захищеності інформації; локалізація «вузьких місць» у системі захисту інформації; оцінка відповідності інформаційних систем наявним стандартам інформаційної безпеки; розроблення рекомендацій щодо впровадження покращення ефективності засобів безпеки інформаційних систем.

Аудитор за результатами аудиту інформаційної безпеки має встановити, чи є на підприємстві сукупність організаційних та інженерно-технічних заходів, які спрямовані на забезпечення захисту інформації від несанкціонованого доступу та поширення.

Контроль організаційних заходів в ході аудиту передбачає перевірку наявності:

- посадових інструкцій для користувачів та обслуговуючого персоналу;

- правил адміністрування компонентів інформаційної системи, їх обліку, ідентифікації користувачів, процесу зберігання та копіювання інформації;

- плану дій за виявлення спроб несанкціонованого доступу до інформаційних ресурсів, виходу з ладу засобів захисту, виникнення надзвичайної ситуації тощо;

- навчання користувачів та адміністраторів заходам інформаційної безпеки;

- служби інформаційної безпеки.

Інженерно-технічні заходи як сукупність спеціальних технічних (програмних та апаратних) засобів та їх використання для захисту інформації перевіряються в ході аудиту інформаційних систем і можуть включати захищені підключення, міжмережеві екрани, розмежування потоків інформації між сегментами мережі, засоби криптографічного захисту та захисту від несанкціонованого доступу тощо.

Аудит інформаційної безпеки є важливою складовою частиною аудиту інформаційних систем, особливо на підприємствах, що використовують державні ресурси, з огляду на те, що, згідно із Законом України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» [2], державні інформаційні ресурси мають бути захищені. При цьому відповідальність за забезпечення захисту інформації в системі покладається на власника системи. Відповідальність за відсутність або неналежне здійснення захисту інформації в інформаційній системі несе керівник компанії згідно з чинним законодавством України.

Аудит інформаційних систем і аудит інформаційної безпеки як його складова частина визначають ефективність комп'ютерних систем. Цей процес може включати такі методи:

- 1) статистико-ймовірнісні, які передбачають використання статистичних та математичних методів;

- 2) фінансово-економічні методи, які використовують традиційні фінансові розрахунки з урахуванням специфіки ІТ;

- 3) якісні (евристичні) методи, що об'єднують кількісні показники та якісні оцінки.

Кожна з цих груп має як сильні, так і слабкі сторони, і її застосування є доцільним

лише у відповідних умовах з урахуванням поставлених завдань у ході аудиту інформаційних систем. Виходячи з цього, аудитор зобов'язаний мати достатні знання про комп'ютерну систему, щоби могли спланувати та проконтролювати роботу експерта.

Говорячи про механізм здійснення аудиту в умовах комп'ютеризації, не можемо забувати про програмне забезпечення. Узагальнення досліджень науковців показало, що загалом аудит висуває такі вимоги до аудиторських програм: програма має бути експертною системою; програма повинна мати діалоговий характер; мати здатність до введення вхідних даних автоматично з бази даних підприємства; мати можливість легкого доступу до довідкових систем (закони, постанови, стандарти та інші норматив-

но-правові акти); програма має максимально гнучко налаштовувати систему під прийняту в компанії методологію, стандарти документування аудиту та правила складання звітності; мати можливість організації роботи із системою віддалено для виїзних груп аудиторів, що працюють на перевірках; мати можливість передачі даних щодо проведеної перевірки у захищеному вигляді методами криптографії; мати можливість чіткого розмежування права доступу співробітників до даних щодо перевірок, які зберігаються в системі; мати доступну ціну; мати комплексну автоматизацію всіх бізнес-процесів аудиторської діяльності; мати якісний супровід програмного забезпечення.

Серед програмних продуктів спеціалізованого аудиторського програмного забезпечення, які відповідають зазначеним вимогам, можна виділити «Асистент Аудитора», «Помічник аудитора», «Експрес-Аудит: ПРОФ», «IT Audit: Аудитор». Ці програми в ході аудиту ресурсів на підприємствах практично не використовують, оскільки вони не враховують обмежені знання аудитора в галузі комп'ютерних технологій та необхідність тісного зв'язку з бухгалтерськими програмами на рівні баз даних.

В контексті вищесказаного до основних перспектив розвитку спеціалізованих програм аудиту слід віднести:

- інтеграцію із системою бухгалтерського обліку та програмним забезпеченням ведення обліку;
- створення концепції аудиту щодо робочих документів аудитора, бази потенційних (типових) порушень та викривлень;
- вбудовування можливості опису бізнес-процесів клієнта;
- розрахунок основних показників на основі звітних даних.

Це дасть змогу підвищити ефективність аудиту, зменшити витрати часу аудитора під час здійснення аудиторських процедур; усунути недоліки внутрішнього контролю, виявлені під час дослідження.

Узагальнюючи всі вищевикладені основи механізму проведення аудиту в умовах використання комп'ютерних технологій, побудуємо його структуру (рис. 1).

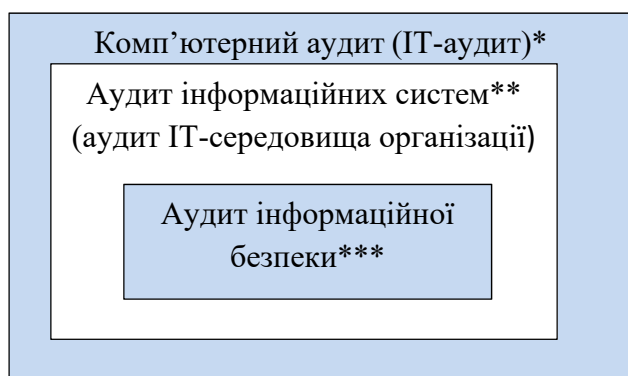

Рис. 1. Структура механізму проведення аудиту в умовах використання комп'ютерних технологій

Джерело: власна розробка

* комп'ютерний аудит – високий рівень автоматизації діяльності аудиторів, який характеризується застосуванням новітніх інформаційних технологій як основного інструменту в процесі підготовки й проведення перевірки у комп'ютерній інформаційній системі; підходу до проведення перевірки, що передбачає оцінювання надійності середовища комп'ютерної інформаційної системи як основи для формування висновку щодо достовірності фінансової звітності; він передбачає, що аудитори володіють методикою аудиту з використанням комп'ютерів (CAATs);

** аудит інформаційних систем – незалежна й неупереджена оцінка надійності, безпеки (включаючи безпеку персональних даних), результативності та ефективності автоматизованих інформаційних систем, організації департаменту з автоматизації, технічно-організаційної інфраструктури обробки автоматизованої інформації;

*** аудит інформаційної безпеки – оцінка поточного стану функціонування інформаційної системи, що включає оцінку ризику її функціонування та захисту інформації

Висновки і пропозиції. У статті зроблено спробу узагальнити складові частини аудиту, що складають теоретичну основу побудови механізму його проведення в умовах використання комп'ютерних технологій.

1. Проаналізовано наявну класифікацію інформаційних систем аудиту та виділено три їх основні складові частини: функціональні, базові та забезпечувальні.

2. Надано визначення поняття «комп'ютерний аудит», під яким розуміємо високий рівень автоматизації діяльності аудиторів, який характеризується застосуванням новітніх інформаційних технологій як основного інструменту в процесі підготовки й проведення перевірки в комп'ютерній інформаційній системі; підходу до проведення перевірки, що передбачає оцінювання надійності середовища комп'ютерної інформаційної системи як основи для формування висновку щодо достовірності фінансової звітності.

3. Встановлено, що основними проблемами повної комп'ютеризації аудиту є кваліфікація аудиторів в галузі інформаційних технологій (володіння методикою аудиту з використанням комп'ютерів СААТs) та відсутність належного обґрунтування механізму проведення аудиту. У зв'язку з цим запропоновано шляхи вирішення цих проблем через залучення експертів у галузі інформаційних технологій для проведення аудиту інформаційних систем.

4. Побудовано структуру механізму аудиту в умовах використання комп'ютерних технологій.

Запропоновані нами теоретичні розробки дають змогу реалізувати аудит в умовах комп'ютеризації і можуть бути використані в практичній діяльності аудиторів, що вдосконалиють наявну процедуру контролю ресурсів, зокрема державних, на підприємствах різних форм власності та під час розроблення спеціалізованого програмного забезпечення для задоволення потреб аудиту.

Література:

1. Бойко Л.М. Теоретичні основи комп'ютерного аудиту. *Комунальне господарство міст*. 2013. № 108. С. 385–389.
2. Захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах : Закон України від 5 липня 1994 р. № 80/94-ВР /

- Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.08.2020).
3. Зоріна О.А. Автоматизація аудиту в Україні: проблеми та перспективи розвитку. *Бухгалтерський облік, аналіз та аудит: проблеми теорії, методології, організації*. 2008. № 2. С. 25–30.
4. Івахненко С.В. Аудиторське програмне забезпечення для аналізу даних: перший український досвід. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2009. № 10. С. 38–44.
5. Івахненко С.В. Поняття комп'ютерного контролю та аудиту. *Вісник Міжгалузевого інституту управління*. 2009. № 2. С. 56–60.
6. Івахненко С.В. Інформаційні технології в організації бухгалтерського обліку та аудиту. Київ : Знання-Прес, 2003. 349 с.
7. Кудрицький Б.В. Комп'ютеризація аудиторської діяльності в Україні: проблеми та шляхи подолання. *Фінанси, облік і аудит*. 2011. № 18. С. 320–327.
8. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг, видання 2016–2017 років. URL: [https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%A1%D0%90%202016-2017_%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0%201\(1\).pdf](https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%A1%D0%90%202016-2017_%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0%201(1).pdf) (дата звернення: 10.08.2020).
9. Офіційний сайт компанії “BWise”. URL: <https://www.bwise.com/solutions> (дата звернення: 01.08.2020).
10. Офіційний сайт компанії “Idea”. URL: <http://idea.caseware.com.ua/2020/03/05/audit-techniques> (дата звернення: 20.07.2020).
11. Офіційний сайт компанії “Qlik”. URL: <https://www.qlik.com> (дата звернення: 10.08.2020).
12. Офіційний сайт компанії “Norea”. URL: <https://www.norea.nl/english> (дата звернення: 10.08.2020).
13. Подольский В.И., Щербакова Н.С., Комиссаров В.Л. Компьютерный аудит : практическое пособие / под ред. В.И. Подольского. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2004. 128 с.
14. Порядок проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту використання інформаційних технологій від 22 травня 2019 р. № 517 / Кабінет Міністрів України. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/517-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.08.2020).
15. Пугаченко О.Б. Особливості аудиту інформаційних систем і технологій. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2009. Вип. 16 (2). С. 223–228. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npknntu_e_2009_16\(2\)_38](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npknntu_e_2009_16(2)_38) (дата звернення: 10.07.2020).
16. Пчелянська Г.Б., Маркова Т.Д., Дойчева К.С. Особливості аудиту в комп'ютерному середовищі. *Економіка харчової промисловості*. 2016. Т. 8. Вип. 3. С. 46–51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/echp_2016_8_3_8 (дата звернення: 10.07.2020).
17. Wilkinson J.W., Cerullo M.J. Accounting information systems: essential concepts and applications. 3rd ed. New York : Wiley&Sons, 1997. 984 p.

References:

1. Boyko L.M. (2013) Teoretychni osnovy komp'yuternoho audytu [Theoretical bases of computer audit]. *Municipal economy of cities*, vol. 108, pp. 385–389.
2. Zakhyst informatsiyi v informatsiyno-telekomunikatsiynyykh systemakh: Zakon Ukrayiny vid 05.07.1994

- № 80/94-VR. [Information protection in information and telecommunication systems: Law of Ukraine of 05.07.1994 № 80/94-VR]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text> (accessed: 01 August 2020).
3. Zorina O.A. (2008) Avtomatyzatsiya audytu v Ukraini: problemy ta perspektyvy rozvytku [Audit automation in Ukraine: problems and prospects of development]. *Accounting, analysis and audit: problems of theory, methodology, organization*, vol. 2, pp. 25–30.
4. Ivakhnenkov S.V. (2009) Audytors'ke prohramne zabezpechennya dlya analizu danykh: pershyy ukrayins'kyy dosvid [Audit software for data analysis: the first Ukrainian experience]. *Accounting and Auditing*, vol. 10, pp. 38–44.
5. Ivakhnenkov S.V. (2009) Ponyattya komp'yuternoho kontrolyu ta audytu [The concept of computer control and audit]. *Bulletin of the Intersectoral Institute of Management*, vol. 2, pp. 56–60.
6. Ivakhnenkov S.V. (2003) Informatsiyni tekhnolohiyi v orhanizatsiyi bukhhalters'koho obliku ta audytu [Information technologies in the organization of accounting and auditing]. Kyiv: Znannya-Pres, 349 p.
7. Kudryts'kyi B.V. (2011) Komp'yuteryzatsiya audytors'koyi diyal'nosti v Ukraini: problemy ta shlyakhy podolannya [Computerization of auditing in Ukraine: problems and ways to solution]. *Finance, Accounting and Auditing*. Vol. 18, pp. 320–327.
8. Mizhnarodni standarty kontrolyu yakosti, audytu, ohlyadu, inshoho nadannya vpevnenosti ta suputnykh posluh, vydannya 2016–2017 rokiv [International Standards for Quality Control, Audit, Review, Other Assurance and Related Services, 2016–2017 Edition] URL: [https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%A1%D0%90%202016-2017_%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%B-D%D0%B0%201\(1\).pdf](https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%A1%D0%90%202016-2017_%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%B-D%D0%B0%201(1).pdf) (accessed: 10 August 2020).
9. Official website of the company Bwise. URL: <https://www.bwise.com/solutions> (accessed: 01 August 2020).
10. Official website of the company Idea. URL: <http://idea.caseware.com.ua/2020/03/05/audit-techniques> (accessed: 20 July 2020).
11. Official website of the company Qlik. URL: <https://www.qlik.com> (accessed: 10 August 2020).
12. Official website of the company Norea. URL: <https://www.norea.nl/english> (accessed: 10 August 2020).
13. Podol'skiy V.I., Shcherbakova N.S., Komissarov V.L. (2004) Komp'yuternyy audit [Computer audit]: prakt. posob. Pod red. V.I. Podol'skogo. M.: YuNITI-DANA. 128 p.
14. Poryadok provedennya Derzhavnoy audytors'koyu sluzhboyu, yiyi mizhrehional'nyy terytorial'nyy orhanamy derzhavnoho finansovoho audytu vykorystannya informatsiynykh tekhnolohiy vid 22 travnya 2019 r. № 517 [Procedure for conducting the use of information technologies by the State Audit Service, its interregional territorial bodies of state financial audit dated May 22, 2019 № 517]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/517-2019-%D0%BF#Text> (accessed: 10 August 2020).
15. Puhachenko O.B. (2009) Osoblyvosti audytu informatsiynykh system i tekhnolohiy [Features of the audit of information systems and technologies]. Scientific papers of Kirovograd National Technical University. *Economic sciences*. Vol. 16 (2), pp. 223–228. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkntu_e_2009_16\(2\)_38](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkntu_e_2009_16(2)_38) (accessed: 10 July 2020).
16. Pchelyans'ka H.B., Markova T.D., Doycheva K.S. (2016). Osoblyvosti audytu v komp'yuternomu seredovyschi [Features of audit in a computer environment]. *Economics of food industry*. Vol. 8. Is. 3, pp. 46–51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/echp_2016_8_3_8 (accessed: 10 July 2020).
17. Wilkinson J.W., Cerullo M.J. (1997) Accounting information systems: essential concepts and applications. 3rd ed. New York : Wiley&Sons, 984 p.

Аннотация. В работе предпринята попытка обобщить составляющие аудита для построения структуры механизма его проведения в условиях использования компьютерных технологий. С целью этого проанализирована классификация информационных систем аудита и выделены три составляющие. Определены понятия «компьютерный аудит», «аудит ИТ-среды» и «аудит информационной безопасности». Установлено, что основными проблемами компьютеризации аудита ресурсов предприятия, в частности государственных, являются квалификация аудиторов в области информационных технологий (недостаточное владение СААТs) и отсутствие должного теоретического обоснования механизма проведения аудита. Предложены пути их решения через привлечение экспертов в область информационных технологий. Построена структура механизма аудита ресурсов предприятия в условиях использования компьютерных технологий.

Ключевые слова: аудит, компьютерный аудит, информационные технологии, аудит информационных систем, СААТs.

Summary. The purpose of the article is to identify the main components of audit in the usage of computer technology, which are minimally sufficient to build a theoretical mechanism for its implementation. We assume that this mechanism will be sufficient also for the control of the state resources that used by enterprises. The existing classification of audit information systems is analyzed and their three main components are identified: functional, basic and supportive. The concepts of computer audit, audit of IT environment and information security audit are given. Computer audit is a high level of automation of auditors' activity, which is characterized by the usage of the latest information technology as the main tool in the process of preparing and conducting audit; an audit approach, that assesses the reliability of the computer information system environment as a basis for drawing conclusions about the reliability of financial statements. It assumes that auditors know computer-assisted audit techniques (CAATs). The use of CAATs means that auditors use computer applications to process the data contained in the information system, for example: tools to help assess the quality of encrypted communication; security scanners, which detect hosts and services on a computer network, thus creating a "map" of the network, and so on. Audit of the IT environment is an independent and unbiased assessment of reliability, security (including personal data security), effectiveness and efficiency of automated information systems, organization of the automation department, technical and organizational infrastructure for automated information processing. Information security audit is an assessment of the current state of the information system, which includes an assessment of the risk of its operation and information protection. The objectives of the information security audit are: analysis of the risks associated with the use of information systems; assessment of the current level of information security; localization of bottlenecks in the information protection system; assessment of compliance of information systems with existing information security standards; development of recommendations for the implementation of improving the effectiveness of information systems security. Based on the results of the information security audit, the auditors should establish whether the company has a set of organizational and engineering measures aimed at ensuring the protection of information from disclosure, leakage and unauthorized access. Established that the main problems of full computerization of audit are the qualification of auditors in the field of information technology (mastery of CAATs) and the lack of appropriate the mechanism of audit. The ways to solve these problems were proposed through the involvement of experts in the field of information technology for the audit of information systems. Due to the variety and complexity of computer technology, the auditor is not required to be a first-class specialist in computer accounting. Therefore, if the auditor does not have sufficient knowledge, he is obliged to invite an expert in the field of information technology. The structure of the mechanism of the audit in the conditions of use of computer technologies is constructed. The theoretical developments offered by us allow realization of audit in the conditions of usage information technologies and can be used in practical activity of the auditors, improving the existing procedure of the state resources control and at development of the specialized software for needs of audit.

Keywords: audit, computer audit, information technology, information systems audit, CAATs.

Захарченко В.І.

*д.е.н., професор,
професор кафедри менеджменту зовнішньоекономічної
та інноваційної діяльності,
Одеський національний політехнічний університет*
Zakharchenko Vitaliy
Odesa National Polytechnic University

Сорока Л.М.

*к.е.н., доцент, завідувач кафедри управління підприємницької
та туристичної діяльності,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет*
Soroka Larisa
Izmail State Humanities University

Гутарева Ю.В.

*к.е.н., старший викладач кафедри менеджменту
зовнішньоекономічної та інноваційної діяльності,
Одеський національний політехнічний університет*
Gutareva Yuliya
Odesa National Polytechnic University

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ТА НАДІЙНОСТІ СИСТЕМ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ НА ОСНОВІ МЕТОДУ МАКСИМАЛЬНОЇ ПРАВДОПОДІБНОСТІ¹

ESTIMATE OF EFFECTIVENESS AND RELIABLENESS FOR SYSTEM MANAGEMENT OF ENTERPRISE ON THE BASIS OF METHOD MAXIMUM PROBABLE

Анотація. Розглянуто сучасне промислове підприємництво як економіко-технологічну систему, яка реалізує складне перетворення набору вхідних ресурсів у кінцеву продукцію для ринку. Всі ресурси умовно розподілені на живий труд, засоби праці, предмети праці. Кінцевий результат господарської діяльності підприємства проявляється тільки в момент завершення процесу реалізації продукції. При цьому основне призначення системи управління капіталом підприємства розглянуто на протязі усього циклу кругообігу капіталу, який охоплює його авансування, викори-

стання у виробництві, реалізацію виробленої продукції та повернення капіталу у грошовій формі. Отримуючи інформацію з зовнішнього середовища, підприємство повинно відповідно вносити корекцію у бізнес-процеси з ціллю максимізувати результат – прибуток від реалізації. Для успішного динамічного управління капіталом підприємства в цілях повного його використання і отримання максимального прибутку система управління повинна отримувати і обробляти інформацію, яка повинна бути максимально повна за змістом, та виконувати рішення менеджменту з найменшими викривленнями. Велике значення мають засоби визначення якісного складу і обсягу інформації, процеси її зберігання і передачі по відповідним каналам зв'язку, наявності моделі для реалізації різних сценаріїв керуючих дій.

¹ Статтю підготовлено в межах виконання НДР «Конкурентна розвідка в безпекоорієнтованому управлінні інноваційно-інвестиційним розвитком підприємств стратегічного значення для національної економіки і безпеки держави» (№ ДР 0119U002005).

На основі використання методу максимальної правдоподібності, який за обмеженнями типу регулярності дозволяє отримувати асимптотично ефективні оцінки, була на практиці реалізована економетрична модель з розрахунку надійності системи управління. Комп'ютерна модель достатньо універсальна і може бути доопрацьована до потреб будь якого підприємства з урахуванням специфіки його управлінських операцій, незалежно від форми власності та розмірів господарської діяльності.

Ключові слова: система, управління, модель, ресурс, капітал, інформація, надійність, ефективність, ймовірність, множина.

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки основною задачею господарської діяльності промислових підприємств є отримання прибутку. Але ситуація з початку 2020 р. дуже ускладнюється. Безумовно, всесвітня криза, яка була викликана у тому числі коронавірусною пандемією, чинитиме тиск на економіку України. За макропрогнозами, які зробило Міністерство економіки, падіння ВВП становитиме – 4.8% (із заяви прем'єр міністра України від 05.05.2020 р. [12]). Це доволі глибока просадка для української економіки. Тому слід працювати над удосконаленням виробництва в реальному секторі економіки, створенням великої кількості робочих місць.

Слід враховувати, що світовій економіці знадобиться мінімум три роки, щоб відновитися після пандемії COVID-19. Масштаб і протяжність кризи, покликаної пандемією коронавірусу, буде залежати від того, як довго будуть зберігатися локдауни, яким чином вони будуть впливати на різні сектори економіки, та також від того, з якою швидкістю буде відбуватися нормалізація економічної активності, оживлення виробництва.

Існуюче ринкове середовище характеризується жорсткою конкуренцією, та відповідною ефективністю виконання прийнятих менеджментом рішень, але реальні результати дій значно збільшують конкурентоспроможність підприємства, а отже, можливість проводити господарські операції більш оперативно та отримувати більший прибуток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час підготовки даної статті автори

спіралися на наукові та навчально-методичні праці наступних фахівців: Горчаков О. і Орлова І. [1], Гужева І. [2], Жданов С. [3], Зібров П. і Зібров А. [5], Ларіонов А. [6], Лисенко Ю. та його колеги [7], Поляков П. [8], Шовкун І. [9], Юхименко Б. [10], Якубовський М. і Солдак М. [11]. Так Шовкун І. відмічає: «Українська промисловість, слабкість якої зумовлена її низькою продуктивністю, надмірною фінансовою уразливістю (з огляду на високу боргову залежність і низьку платоспроможність підприємств галузі), втратою капіталів, недостатнім для відтворення рівнем рентабельності, низькотехнологічною структурою виробництва, потребує залучення інвестицій для посилення її конкурентоспроможності та розвитку» [9, с. 95]. Гужева І. наполягає: «Питання модернізації та розвитку промисловості України потребує вжиття системи заходів державної політики, спрямованої на надання підтримки вітчизняному виробництву» [2, с. 23]. Якубовський М. і Солдак М. підтверджують: «Враховуючи, що одночасно з активізацією розвитку промисловості повинен зростати і технологічний рівень виробництва, при визначенні пріоритетів державної підтримки неможливо захищати остронь критерій інноваційності, точніше інноваційної інтенсивності» [11, с. 16].

Поляков П. підкреслює: «Надійність прогнозу розвитку виробництва можливо оцінювати показниками, які характеризують ймовірність співпадіння фактичних результатів з областю прогнозованих значень» [8, с. 120]. Ларіонов А. з колегами наполягають: «Забезпечення необхідної надійності моделі покликано гарантувати безпеку роботи з нею, достовірність отриманих результатів, розумний інтервал розузгодженості результатів моделювання з реальними показниками діючої економічної системи» [6, с. 9]. А Юхименко Б. більше уваги приділяє оптимізації в моделях виробничих процесів: «Оптимізація це знаходження всіх максимізованих або мінімізованих елементів, що складають сутність системи або об'єкту, що розглядаються» [10, с. 9]. Жданов С. класифікує: «Моделі з управління підприємства можливо умовно

розподілити на моделі, що забезпечують планування діяльності підприємства, і на ті моделі, що забезпечують прийняття рішень з управління функціонування підприємства» [3, с. 23]. Лисенко Ю. попереджає, що оцінка стійкості економічної системи відображає загальну динаміку функціонування підприємства за досліджений період в цілому, але така оцінка ні в якому разі не дає уявлення про надійність прийнятих планових рішень [7, с. 129]. Горчаков О. і Орлова І. попереджають: «Традиційний спосіб вивчення економіко-математичних методів міститься не тільки у визначенні їх призначення і сутності, алей і у освоєнні техніки реалізації...» [1, с. 4].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Ефективне управління капіталом можливо у тому випадку, коли інформаційний стан капіталу, діючий потенціал, наявні резерви – достовірно характеризують його статус. Це є важливішим призначенням системи управління підприємством. Щоб керівники підприємств були впевнені у своїх управлінських рішеннях, вони повинні постійно за допомогою комп'ютерної моделі мати змогу оцінювати якість своїх рішень. Дана робота спрямована на обґрунтування комп'ютерної моделі, яка б була достатньо універсальна і працювала таким чином, щоб була можливість використання в аналізі системи управління будь-яким підприємством.

Мета статті – запропонувати економічну модель для проведення на комп'ютері реальних експериментів з розрахунків надійності системи управління промисловим підприємством.

Виклад основного матеріалу. Будь-яке підприємство незалежно від його розмірів або характеру виробництва можна розглядати як об'єкт господарської діяльності, що складається з двох основних систем: економіко-технологічної системи виробничого процесу та системи управління підприємством. Економіко-технологічна система виробничого процесу реалізує складне перетворення деякого набору вихідних ресурсів у кінцевий результат, тобто готову продукцію, призначену для реалізації. Уявімо спрощений опис економіко-технологічної системи виробничого процесу (рис. 1).

В якості вихідного моменту процесу розглядається забезпеченість ресурсами у необхідних для нормального ходу виробничої діяльності пропорціях. Узагальнимо усі споживані ресурси у три основні види – по принципу їх невзаємозамінності, натурально-речовому складу, функціональній ролі: жива праця (1), засоби праці (2), предмети праці (3).

1. До ресурсів живої праці, які має підприємство, відноситься його персонал, робоча сила, що обумовлено як здатність людини до праці. Робоча сила у процесі спо-

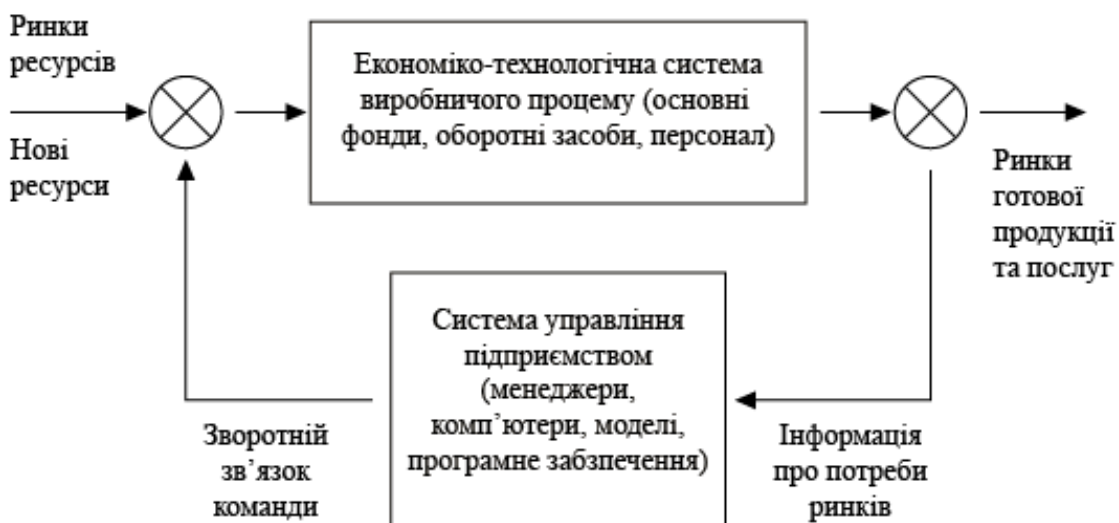

Рис. 1. Економіко-технологічна система промислового виробничого процесу

Джерело: розробка авторів

живається у форматі витрат живої праці, що вимірюється робочим часом як природною мірою цілеспрямованої діяльності робітників. Відповідно робоча сила на ринку праці є специфічним товаром, що має вартість, яка дозволяє в кінці-кінців виразити об'єм витраченої праці у єдиній грошовій оцінці. Інтереси керівництва підприємства вимагають достатньо детальної та різносторонньої інформації про загальний об'єм наявних ресурсів робочої сили, її якісних характеристик, наприклад, професіонального складу, кваліфікації та специфіки формування витрат праці. В результаті в системі управління підприємством обов'язково присутні управлінські дії, що контролюють процеси придбання та використання ресурсів праці.

2. Ресурси засобів праці, які має підприємство, з точки зору їх грошової оцінки його основним капіталом, а з точки зору їх натурально-речового складу – сукупністю різноманітних основних виробничих фондів, тобто основними засобами підприємства. Специфічна особливість засобів праці – їх функціонування протягом декількох виробничих циклів. Саме тому засоби праці переносять свою вартість на продукт частинами в міру зносу та до витрат виробництва одного виробничого циклу входять тільки по відповідній частці свого зносу, що визначається в грошовому вираженні відповідною сумою амортизаційних відрахувань.

3. Ресурси предметів праці підприємства – це необхідні для нормального ходу виробничих процесів запаси сировини, матеріалів, палива та інших матеріальних ресурсів, враховуючи напівфабрикати, комплектуючі вироби та запаси товарів, що забезпечують безперебійний хід процесів виробництва. В грошовій оцінці ресурси предметів праці утворюють найважливішу частину оборотного капіталу підприємства, до якого входять також засоби у розрахунках, тобто дебіторська заборгованість, вільні грошові засоби та деякі інші види фінансових активів.

В результаті технологічних процесів витрати, що пов'язані з використанням факторів виробництва, трансформуються не тільки у спільну суму витрат, але і у вартість виробленого продукту, яка повинна

перевищувати спільну суму витрат, у розмірах, задовольняючих інтереси власника. Якщо вартість виробленого продукту не задовольняє цій основній умові, власник не стане фінансувати виробництво та прийме рішення про переміщення засобів у іншу, більше вигідну для нього сферу діяльності.

Остаточний результат господарської діяльності підприємства з'ясовується тільки у момент завершення процесу реалізації товару, тобто у момент надходження грошової виручки, отриманої від покупців продукції підприємства у готівковій або безготівковій формі.

Грошова виручка, яка отримана в результаті завершення циклу виробництва та обороту товару, витрачається власником у декількох напрямках: перш за все на відшкодування витрат, пов'язаних з необхідністю відновлення виробництва у колишньому або збільшуваному об'ємі (просте або розширене виробництво), що потребує вкладення фінансових ресурсів у відновлення запасів предметів праці, у підтримку та відновлення ресурсів засобів праці та до оплати витрат, обумовлених поточним споживанням ресурсів живої праці. Частина виручки виробництва використовується власником; частина – в порядку, що передбачено податковим законодавством та іншими нормативними актами, надходить до зовнішньої по відношенню до підприємства середовища, у тому числі платежі процентів по банківським кредитам та на їх погашення, платежі у позабюджетні та спеціальні фонди.

Зробимо спробу розглянути ресурси праці та ресурси предметів праці більш узагальнено, як капітал підприємства, та оцінимо значення управління капіталом підприємства. Капітал підприємства є основним фактором виробництва. Зовні капітал підприємства представлений у кінцевих формах: засоби праці, або виробничий капітал; предмети праці; грошові засоби та інші фінансові активи, або оборотний капітал; нематеріальна складова капіталу підприємства – елементи, що відносяться до ресурсів живої праці.

Частина виробничого капіталу – будівлі, споруди, машини та обладнання, так звані

основні засоби, зазвичай становлять на промислових підприємствах близько 60–70% всього капіталу підприємства у грошовому вираженні. Джерелом утворення основних засобів є довгострокові фінансові вкладення, а відмінною ознакою – достатньо тривалий період використання вкладених засобів з метою вилучення прибутку. Інша частина виробничого капіталу, що складає від 30 до 40%, – оборотний капітал. Це – сировина, матеріали, енергетичні ресурси, грошові засоби, короткострокові фінансові вклади. Джерелом оборотного капіталу є фінансові ресурси, вкладені в об'єкти, які використовуються підприємством або у рамках одного відтворюваного циклу, або у рамках відносно короткого календарного періоду часу, як правило, не більше одного року. Фінансові ресурси можуть бути як власними засобами, тобто статутний капітал або спеціальні фонди, що утворені за рахунок прибутку, так і залученими, тобто отримані у комерційних банках позики, кредиторська заборгованість постачальникам та залучені засоби від юридичних та фізичних осіб.

Нематеріальна складова капіталу підприємства, що визначає ресурси живої праці на практиці, не оцінюється у грошовому вираженні. Хоча у міжнародних стандартах бухгалтерського обліку існує таке поняття, як «гудвіл», тобто додаткова вартість, що входить у повну вартість підприємства у разі покупки або продажу бізнеса цілком новим власником. Різниця між вартістю речового виразу капіталу та повною ціною придбання підприємства відображає вартість торгової марки, репутацію та, головне, потенціал людських ресурсів.

Таким чином, основним призначенням системи управління підприємством є динамічне управління капіталом підприємства на протязі всього циклу кругообігу капіталу, який охоплює його авансування, застосування у виробництві, реалізацію виробничої продукції та повернення капіталу до початкової грошової форми. Отримуючи інформацію із зовнішнього середовища, тобто ринку товарів та послуг, державних установ, підприємство повинно відповідно вносити коригування у бізнес-процеси з метою максимізувати результат роботи

капіталу – прибуток, отриманий від реалізації продукції.

Ефективне управління капіталом можливе у тому випадку, якщо інформація про стан капіталу, його діючий потенціал та наявні резерви, достовірно характеризує його стан.

Для успішного динамічного управління капіталом підприємства з метою повного його використання та отримання максимального прибутку система управління повинна отримувати та обробляти інформацію, максимально повну за змістом, та виконувати рішення менеджменту з найменшим спотворенням.

У систему управління підприємством надходить різна економічна інформація, на основі якої приймаються оптимальні управлінські рішення. Інформація складається в основному з потоків, що включають планові, нормативні, статистичні, бухгалтерські та оперативні відомості.

Велике значення мають способи визначення якісного складу та кількості інформації, процеси зберігання та передачі її по каналах зв'язку.

Основу формування раціонального потоку інформації системи управління підприємством складають наступні принципи: виявлення інформаційних потреб та способів їх найбільш ефективного задоволення; об'єктивність відображення процесів виробництва, обігу, розподілу та споживання трудових та матеріальних ресурсів; єдність інформації, що надходить з реального джерела і передається далі у підсистеми бухгалтерського, статистичного та оперативного обліку; усунення дублювання інформації; оперативність інформації, тобто відображення реального статусу капіталу підприємства; всебічна та повна обробка інформації із виведенням документів встановленого формату; зберігання конфіденційності службової інформації та при необхідності її захист від несанкціонованих дій.

Особливо важливою для систем управління є задача зберігання та автоматичної обробки первісних даних. Вона зазвичай вирішується єдиною інформаційною системою підприємства. На основі отриманих вхідних даних у системі управління підприємством встановлюються єдині форми бух-

галтерської звітності. Для більшості керівників дані бухгалтерського обліку є єдиним відносно надійним засобом інформації про стан підприємства та відображення результативності прийнятими ними рішень. Однак у сучасних умовах жорсткої конкуренції на ринках товарів та послуг ці дані не можуть повністю задовільнити вимоги динамічного управління капіталом підприємства. По-перше, через свою специфіку бухгалтерський облік являє собою моментальний знімок стану підприємства на кінець звітного періоду, зазвичай місяця, а частіш за весь квартал. Тому можливе спотворення інформації, а також накопичення помилок у системі управління, за самий великий проміжок часу. Це головний недолік системи управління, який не дає можливості оперативно приймати управлінські рішення і корегувати протікання господарських процесів. По-друге, бухгалтерський облік відображає інформацію в особливій, специфічній формі. Так, бухгалтерська звітність, що складена за українськими стандартами, відрізняється від звітності, що підготовлена за міжнародними стандартами бухгалтерського обліку [4, с. 219–221].

Оперативність інформації системи управління – одна з найважливіших умов динамічного управління капіталом підприємства. Діючи у теперішній час на більшості промислових підприємств системи бухгалтерського та статистичного обліку не відповідають у повній мірі цій вимозі. Тому вказана звітність, що надходить у підрозділи підприємства, як правило, не використовується у оперативному керівництві. Для поточного управління діяльністю підприємства необхідним є оперативний облік.

Використовувані у системі управління технічні засоби дозволяють раціонально зменшити об'єм переданих даних та за допомогою спеціального програмованого забезпечення єдиної інформаційної системи підприємства забезпечити адресну передачу необхідної інформації та управлінських дій. У даному випадку система управління може вирішувати багатоскладну задачу визначення корисності економічної інформації в умовах систематичного наростання інфор-

маційного потоку. По мірі заглиблення ринкових відносин та існуючого ускладнення взаємозв'язків господарюючих суб'єктів між собою, зовнішнє середовище та держава в системі управління повинні постійно уточнювати функціональні залежності між економічними явищами, виробничими процесами, зв'язками господарських показників що змінюються. Перелічені умови можуть бути реалізовані, якщо система управління володіє гнучкістю, можливістю саморегулювання, динамічно реагує на зовнішній та внутрішній вплив. Таким чином, оптимальне управління потенціалом підприємства вимагає вирішення задач швидкої та якісної переробки інформації, прогнозування, вдосконалення технології прийняття та виконання управлінських рішень.

Юридична або фізична особа, що виступає як власник підприємства в умовах ринкових відносин, що характеризуються наявністю товарно-грошових зв'язків та конкуренцією між господарюючими суб'єктами у рамках спільної задачі – отримання прибутку, зацікавлені у досягненні двох цілей.

По-перше, власник прагне не тільки зберегти, але й збільшити спочатку вкладений у справу капітал, що змушує його спрямовувати частину отриманого чистого доходу (валовий дохід за вирахування витрат виробництва та обігу) від інвестицій (у фонд накопичення) з метою підтримки та розширення масштабів своєї діяльності.

По-друге, для підтримки та підвищення досягненого рівня свого індивідуального добробуту власник спрямовує частину чистого доходу у фонд споживання, що формується за рахунок оплати праці за виконані роботи, дивідендів та інших виплат з чистого доходу.

І в першому, і в другому випадку власник зацікавлений в найбільш ефективному використанні своєї власності завдяки механізму системи управління підприємством.

Менеджери підприємства у сучасних умовах можуть бути власниками або високооплачуваними працівниками, які найняті для управління власністю. У даному випадку вони зацікавлені у виконанні своїх службових обов'язків та в надійності механізмів управ-

ління, відображенні реального стану потенціалу підприємства. Керівники підприємства повинні бути впевнені, що управлінські рішення, прийняті ними, будуть виконані відповідним чином та своєчасно, а інформація про результати буде отримана з найменшим спотворенням.

Як було вказано, технологія процесу управління промисловим підприємством – це процес, серія безперервних, взаємопов'язаних дій (елементарних управлінських операцій), які згруповані по своєму призначенню у блоки – елементи технології управління. Виділимо основні з них.

1. Управління матеріальними запасами.
2. Управління кредиторською заборгованістю.
3. Управління дебіторською заборгованістю.
4. Управління грошовими засобами.
5. Управління обліком заробітної плати та інших витрат на працівників та співробітників підприємства.
6. Управління обліковою політикою підприємства. Ведення основних регістрів бухгалтерського обліку.
7. Управління основними засобами.
8. Управління розрахунками по оподаткуванню.
9. Управління торговими операціями.
10. Управління фінансами підприємства
11. Управління інформаційною системою підприємства.
12. Управління виробничим процесом.

Далі кожний елемент технології управління представлений вектором X_i ($i = 1, 2, \dots, n$) багатомірному простору управлінських операцій x_{ij} ($i = 1, 2, \dots, n; j = 1, 2, \dots, m$). Можливі проблеми, виникаючі при недостатньо точному дотриманні технології управління, представлені полем векторів Y_i ($i = 1, 2, \dots, n$), компонентами яких є y_{ij} ($i = 1, 2, \dots, n; j = 1, 2, \dots, m_i$). Результати правильного застосування технології управління представляють поле векторів Z_i ($i = 1, 2, \dots, n_i$), компонентами яких є z_{ij} ($i = 1, 2, \dots, n_i; j = 1, 2, \dots, m_i$).

Поняття «надійність системи управління підприємством» істотно пов'язано з поняттям її якості. Якістю системи називають сукупність властивостей, що визначають

ступінь придатності системи для її використання за призначенням.

Під надійністю системи розуміють здібність зберігати якість у певних умовах її функціонування, тобто надійність це якість, яка розгорнута у часі. Надійність визначається якістю та умовами роботи. Проблема підвищення надійності системи управління стає все більш важливою та актуальною у різних областях бізнесу, так як недостатня надійність систем управління призводить до більших економічних витрат. Недооцінка факторів, пов'язаних із надійністю, призводить до істотних витрат у процесі виробництва і відповідно втрати частини прибутку. Теорія надійності надає два шляхи підвищення якості систем управління. Перший полягає у підвищенні якості та надійності окремих складових складної системи управління. Другий полягає у розробці спеціальних методів побудування складних надійних систем із недостатньо надійних елементів, а також у розробці методів обслуговування таких систем. Таким чином, в теорії надійності встановлюються та аналізуються кількісні характеристики – критерії надійності та досліджуються зв'язки між ними за показниками економічної ефективності.

Поряд з вказаними в теорії надійності розробляються методи режимів та вибору характеристик, відповідних оптимальній надійності, методи оптимальних структур, методи пошуку причин спотворення управлінського впливу [7, с. 129–131].

У поняття надійності системи управління підприємством будемо включати, тобто своєчасне, безпомилкове виконання управлінських операцій та здатність до виправлення допущених збоїв або вчасно не виконаних технологічних операцій управління.

Характеристики якості і надійності системи управління пов'язані з економічними показниками окупності витрат та прибутком підприємства. Тому в теорії надійності виявляються та досліджуються кількісні критерії, встановлюється зв'язок між надійністю та характеристиками економічності та ефективності, а також розробляються методи аналізу обробки, результатів досліджень, контролю та оптимізації системи управління підприємством.

Для створення математичних моделей теорії надійності використовується теорія ймовірностей, математична статистика, теорія інформації, теорія масового обслуговування, лінійне та нелінійне програмування, математична логіка, статистичне модулювання та інші розділи математики [3; 6; 8].

При дослідженні поставленої проблеми виникає необхідність розглянути співвідношення між поняттями надійності та ефективності складних систем. Це пов'язано з тим, що під якістю складної системи, побудованої для роботи у мінливому середовищі, розуміється сукупність десятків або сотень властивостей, що визначають якість. Багато з них виявляються важливими тільки за певних обставин. Тому поняття відмови, що пов'язане з повною або суттєвою втратою працездатності системи, є дещо штучним. У цьому аспекті більш прийнятним буде використання комплексного показника якості – ефективності, що є мірою продуктивності з урахуванням зовнішніх факторів та способів її взаємодії. Отже, ефективність та надійність у деякому сенсі незалежні. Дійсно, можна розглядати ефективність абсолютно надійних систем та порівнювати їх за кількісними показниками ефективності. У тому випадку, коли складові частини системи не є абсолютно надійними, їх якість суттєво відбивається на ефективності. У таких випадках під надійністю системи розуміють стабільність ефективності з урахуванням надійності її складових частин. Тому введене поняття кількісних характеристик вимагає їх ймовірнісного трактування при математичному моделюванні.

Розглянемо множину станів системи управління $\Xi = \{X\}$, що відрізняються між собою надійністю. Множина Ξ є фазовим простором системи. Якщо система складається з n елементів, кожен з яких може функціонувати або абсолютно надійно, або з відхиленням від вказаних вимог, то фазовий простір буде представлений точками $X = \{X_1, X_2, \dots, X_n\}$, де $X_i = \{x_{ijk}\}$ $x_{ijk} = \begin{cases} 0 \\ 1 \end{cases}$. Тут $x_{ijk} = 1$, якщо управлінська операція виконана, та $x_{ijk} = 0$, коли не виконана або припущена помилка. Якщо помилка може виправлятися

протягом випадкового часу, то стан системи у цей період буде також випадково залежним від часу. Тому слід задавати $X_i(t) = \{x_{ijk}, t_{jk}\}$ та відповідний простір, у якому визначається випадковий процес, що описує еволюцію системи в часі за допомогою вектору $X(t)$.

Наступний етап моделювання передбачає вибір чисельних характеристик надійності системи, який залежить від умов її функціонування. Зазвичай в якості характеристик надійності використовують математичне очікування від функціоналу Φ , що визначений траєкторією $X(t)$. Вважається, що Φ визначений у процесі $X(t)$, якщо кожній його траєкторії відповідає деяке число. Тоді показник надійності визначається як математичне очікування від даного функціоналу:

$$\varphi = M \Phi [X(t)]. \quad (1)$$

Тут кожній траєкторії процесу приписується певна вага, та за показник надійності приймається її середнє значення. Наприклад, ймовірність безпомилкового виконання управлінських операцій $P(t)$ можна отримати наступним чином. У просторі Ξ визначається підмножина $\Xi_0 \subset \Xi$, де система визнається не працездатною, якщо її стан відповідає $X(t) \in \Xi_0$.

Нехай функціонал $\Phi_1[X(t)] = 0$, якщо хоча б при одному значенні $\xi \leq t$ траєкторія $X(\xi)$ проходить через точки множини $\Xi_{\text{ош}}$, в іншому випадку $\Phi_1[X(t)] = 1$, тоді $M(\Phi_1[X(t)]) = P(t)$, тобто математичне очікування дорівнює ймовірності безпомилкової роботи у проміжку $[0, t]$. Функціонал $\Phi_2[X(t)]$ дорівнює тривалості інтервалу часу від початку роботи системи до першого попадання траєкторії у підмножину Ξ_0 . Параметр $T = M(\Phi_2[X(t)])$ характеризує середній час надійної роботи системи управління.

Використовуються й інші методики обчислення оптимальної надійності систем з позицій їх ефективності [1, с. 73–80]. У цьому випадку можливі порівняння показників надійності систем різних підприємств та вибір найкращих з них.

Економетрично задачу теорії надійності можливо сформулювати наступним чином: надійність системи характеризується фун-

ціоналом $\Phi[X(t), T]$, де T – час виробничого циклу, а $U\{\Phi X(t)T\}$ – збиток за вказаний час, та якщо вартість усунення помилки C та їх число $N(T)$ за час T , то витрати R через ненадійність системи у вказаний проміжок часу в середньому можна оцінити так:

$$R = M(u\{\Phi[X(t), T]\} + CM(N(T))). \quad (2)$$

У процесі експлуатації систем управління можна виходити з вимоги, що сума витрат приймає мінімальне значення. Можливі й інші підходи у постановці вказаних задач.

Метод моментів можна використовувати при обробці результатів випробувань, яких спостережуване число збоїв достатньо велике. Якщо протягом часу T проводяться випробування N без виправлення помилок, то умовна щільність ймовірності розподілу моментів збоїв за вказаний час випробувань T дорівнює $\frac{f(t, \alpha, \beta)}{F(T, \alpha, \beta)}$. Тоді для моменту k -го порядку має місце:

$$\int_0^T \left[\frac{f(t, \alpha, \beta)}{F(T, \alpha, \beta)} \right] dt = \varphi_k(\alpha, \beta). \quad (3)$$

Якщо $d(T)$ – число збоїв, що відбулися за час T у часі $0 \leq t \leq \dots \leq td(T) \leq T$, то емпіричні моменти першого та другого порядків обчислюються як:

$$\frac{\sum_{i=1}^{d(T)} t_i}{d(T)} \text{ та } \frac{\sum_{i=1}^{d(T)} t_i^2}{d(T)}. \quad (4)$$

Коли $d(T)$ достатньо велике, то через закон великих чисел значення емпіричних моментів вони близькі до теоретичних. Прирівнявши вирази теоретичних моментів до їх емпіричних значень, отримують рівняння для знаходження оцінок $\tilde{\alpha}, \tilde{\beta}$:

$$\varphi_i(\tilde{\alpha}, \tilde{\beta}) = \frac{\sum_{i=1}^{d(T)} t_i^j}{d(T)}, j = 1, 2. \quad (5)$$

Якщо контроль припиняється після закінчення часу tr , без виправлення помилок, то відповідні рівняння для оцінок отримуються від середніх значень для членів варіаційного ряду, тобто:

$$\gamma_i(\alpha, \beta) = Mt_i = \quad (6)$$

$$= \frac{N!}{(i-1)!(N-i)!} \int_0^\infty t^i f(t, \alpha, \beta) F(t, \alpha, \beta)^{i-1} \times [1 - F(t, \alpha, \beta)]^{N-i} dt.$$

Обравши два порядкових номера $l < k \leq r$, вирішують рівняння для знаходження оцінок:

$$\gamma_i(\tilde{\alpha}, \tilde{\beta}) = t_{(i)}; \gamma_k(\tilde{\alpha}, \tilde{\beta}) = t_{(k)}, \quad (7)$$

де $\gamma_j(\alpha, \beta)$ визначається з попереднього виразу.

У загальному випадку можна використовувати й змішані методи для знаходження оцінок, коли одне з рівнянь вирішується за методом квантилів, а інше – згідно методу моментів. Ефективність подібних підходів можна визначити у результаті порівняння дисперсії отриманих оцінок. Можливе використання асимптотичних підходів за допомогою розкладання в ряд Тейлора та подальшого використання асимптотичної нормальності відхилень.

Для ілюстрації використання методу моментів при оцінці параметрів α, β розглянемо щільності ймовірності збоїв, що належать гамма розподілу $f(t, \alpha, \beta) = \frac{\beta^\alpha t^{\alpha-1}}{\Gamma(\alpha)} e^{-\beta t}$, з урахуванням –

$$\varphi_1(\alpha, \beta) = \frac{\alpha}{\beta}; \varphi_2(\alpha, \beta) = \frac{\alpha(\alpha+1)}{\beta^2}. \quad (8)$$

При цьому оцінками для φ_1 та φ_2 будуть величини:

$$\bar{t} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N t_j; \bar{t}^2 = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N t_j^2. \quad (9)$$

Замінивши моменти оцінками, отримують рівняння:

$$\bar{t} = \frac{\tilde{\alpha}}{\tilde{\beta}}; \bar{t}^2 = \frac{\tilde{\alpha}(\tilde{\alpha}+1)}{\tilde{\beta}^2}. \quad (10)$$

Їх рішення мають вид:

$$\tilde{\beta} = H_1(\bar{t}, \bar{t}^2); \tilde{\alpha} = H_2(\bar{t}, \bar{t}^2) = \frac{(\bar{t}^2)}{\bar{t}^2 - (\bar{t}^2)}. \quad (11)$$

Якщо ввести позначення $\bar{\delta t} = \bar{t} - \frac{\alpha}{\beta}$;

$\bar{\delta t}^2 = \bar{t}^2 - \frac{\alpha(\alpha+1)}{\beta^2}$ та розкласти в ряд Тейлора:

$$\begin{aligned}\tilde{\beta} &= \beta + \left[\frac{\partial H_1(\bar{t}, \bar{t}^2)}{\partial t} \right] \delta \bar{t} + \left[\frac{\partial H_1(\bar{t}, \bar{t}^2)}{\partial t^2} \right] \delta \bar{t}^2; \\ \tilde{\alpha} &= \alpha + \left[\frac{\partial H_2(\bar{t}, \bar{t}^2)}{\partial t} \right] \delta \bar{t} + \left[\frac{\partial H_2(\bar{t}, \bar{t}^2)}{\partial t^2} \right] \delta \bar{t}^2,\end{aligned}\quad (12)$$

то вирази $\left[\frac{\partial H_i}{\partial \bar{t}} \right], \left[\frac{\partial H_i}{\partial \bar{t}^2} \right]$ будуть відповідати значенням похідних при $\bar{t} = \frac{\alpha}{\beta}; \bar{t}^2 = \frac{\alpha(\alpha+1)}{\beta^2}$.

Враховуючи, що:

$$\begin{aligned}M(\delta \bar{t})^2 &= D[\bar{t}] \cong \frac{\alpha}{N\beta^2}; \\ M(\delta \bar{t}^2)^2 &\cong D[\bar{t}^2] = \frac{1}{N} \frac{2\alpha(\alpha+1)(2\alpha+3)}{\beta^4}; \\ M(\delta \bar{t} \delta \bar{t}^2)^2 &\cong \frac{1}{N} \frac{2\alpha(\alpha+1)}{\beta^3},\end{aligned}\quad (13)$$

вирази для дисперсій та коваріації оцінок, знайдений методом моментів, наступне:

$$\begin{cases} D(\tilde{\alpha}) = M(\tilde{\alpha} - \alpha)^2 \approx \frac{2\alpha(\alpha+1)}{N}; \\ cov(\tilde{\alpha}, \tilde{\beta}) = M(\tilde{\alpha} - \alpha)(\tilde{\beta} - \beta) \approx \frac{2\beta(\alpha+1)}{N}; \\ D(\tilde{\beta}) = M(\tilde{\beta} - \beta)^2 \approx \frac{(2\alpha+3)\beta^3}{N\alpha}. \end{cases} \quad (14)$$

Для оцінки параметрів розподілів достатньо часто застосовують метод максимальної правдоподібності, який при обмеженнях типу регулярності дозволяє отримувати асимптотично ефективні оцінки. У випадку перевірки N управлінських операцій без виправлення допущених помилок отримана множина даних, що мають однорідну структуру. У результаті кожного випробування є N чисел $t_1 \leq t_2 \leq \dots \leq t_n$, що відповідають моментам збоїв. У загальному випадку структура множини отриманих даних може

змінюватися від досліду до досліду. Наприклад, за час випробувань T не відбулося жодного збою (подія A_0) або відбулося d помилок (подія A_d), $d \leq r$. У випадку події A_0 має місце порожня множина. При A_d , $d \leq r$ множина даних є наборами d чисел $0 \leq t_1 \leq \dots \leq t_d \leq T$. Одержувані дані належать підмножинам певного виду, що залежать від невідомих значень параметрів. Якщо виконання операцій перевіряється до r помилок протягом часу T , то цей розподіл ймовірностей для події A_0 має вид $p(A_0, \alpha, \beta) = [1 - F(T, \alpha, \beta)]^N$. Щільність ймовірності того, що відбулася подія A_d , $d < r$ та збої спостерігалися у моменти t_1, \dots, t_d дорівнює:

$$\begin{aligned}p(A_d, t_1, \dots, t_d, \alpha, \beta) &= \\ &= N(N-1) \dots (N-d+1) \prod_{i=1}^d p(t_i, \alpha, \beta) \times \\ &\times [1 - F(T, \alpha, \beta)]^{N-d};\end{aligned}\quad (15)$$

щільність ймовірності того, що відбулася подія A_r та відмови спостерігалися у моменти t_1, \dots, t_r приймає вид:

$$\begin{aligned}p(A_r, t_1, \dots, t_r, \alpha, \beta) &= \\ &= N(N-1) \dots (N-r+1) \prod_{i=1}^r p(t_i, \alpha, \beta),\end{aligned}\quad (16)$$

де $p(t, \alpha, \beta) = \frac{dF(t, \alpha, \beta)}{dt}$. Враховуючи,

що результати випробувань представляють собою набір випадкових чисел, ймовірність або щільність ймовірностей результатів випробувань вважають випадковими величинами. Для оцінки параметрів α, β підбирають пару чисел $\tilde{\alpha}, \tilde{\beta}$ таких, що значення функції правдоподібності досягає максимуму при фіксованих значеннях результатів досліду. Такі оцінки називають оцінками максимальної правдоподібності.

Необхідною умовою існування екстремуму функції двох змінних є звернення в нуль її часткових похідних по α та β . Для зручності пошуку значень, при яких функція досягає максимуму, прирівнюються до нуля часткові похідні від логарифму цієї функції. При вказаному підході рівняння максималь-

ної правдоподібності записують для події A_d , $d \leq r$ у вигляді:

$$\begin{aligned} \frac{\partial L(A_d, t_1, \dots, t_d, \alpha, \beta)}{\partial \alpha} &= 0; \\ \frac{\partial L(A_d, t_1, \dots, t_d, \alpha, \beta)}{\partial \beta} &= 0, \end{aligned} \quad (17)$$

де $L(A_d, t_1, \dots, t_d, \alpha, \beta) = \ln p(A_d, t_1, \dots, t_d, \alpha, \beta)$. Рівняння є трансцендентними, та їх рішення пов'язане з певними труднощами. При систематичному контролю виконання однотипних управлінських операцій ефективність даного метода досягається у результаті використання персонального комп'ютера. Тільки попередньо необхідно переконатися в існуванні рішень: коли воно не єдино, то залучаються додаткові умови відбору оптимального серед них.

Для проведення реальних експериментів з розрахунку надійності систем управління економетрична модель була реалізована на персональному комп'ютері. Перевага даного підходу полягає у можливості застосування комп'ютерної моделі у реальних умовах керівником підприємства.

Комп'ютерна модель універсальна та розробляється таким чином, що її використання можливе при аналізі системи управління будь-якого підприємства, незалежно від форми власності та розмірів господарської діяльності. Вона містить практично усі розглянуті управлінські операції, але їх перелік можна доповнити для більш детального відображення специфіки системи управління конкретним підприємством.

Висновки і пропозиції. Розглянуто сучасне промислове підприємство як економіко-технологічну систему, яка реалізує складне перетворення набору вхідних ресурсів у кінцеву продукцію для ринку. Всі ресурси умовно розподілені на живий труд, засоби праці, предмети праці. Кінцевий результат господарської діяльності підприємства проявляється тільки в момент завершення процесу реалізації продукції. При цьому основне призначення системи управління капіталом підприємства на протязі усього циклу кругообігу капіталу, який охоплює його авансування, викори-

стання у виробництві, реалізацію виробленої продукції та повернення капіталу у грошовій формі. Отримуючи інформацію з зовнішнього середовища, підприємство повинно відповідно вносити корекцію у бізнес-процеси з ціллю максимізувати результат – прибуток від реалізації. Для успішного динамічного управління капіталом підприємства в цілях повного його використання і отримання максимального прибутку система управління повинна отримувати і обробляти інформацію, яка максимально повна за змістом, та виконувати рішення менеджменту з найменшими викривленнями. Велике значення мають засоби визначення якісного складу і обсягу інформації, процеси її зберігання і передачі по відповідним каналам зв'язку, наявності моделі для реалізації різних сценаріїв керуючих дій.

На основі використання методу максимальної правдоподібності, який за обмеженнями типу регулярності дозволяє отримувати асимптотично ефективні оцінки, була на практиці (ПАТ «Одескабель») реалізована економетрична модель з розрахунку надійності системи управління. Комп'ютерна модель достатньо універсальна і може бути доопрацьована до потреб будь якого підприємства з урахуванням специфіки його управлінських операцій, незалежно від форми власності та розмірів господарської діяльності.

Література:

1. Горчаков А. А., Орлова И. В. Компьютерные экономико-математические модели: учебное пособие. Москва: ЮНИТИ, 1995. 136 с.
2. Гужева І.Ю., Гончаренко К.О. Промисловість України: сучасні тенденції та фактори розвитку. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2020. № 1 (224). С. 18–24.
3. Жданов С.А. Экономические модели и методы в управлении: справочное пособие. Москва: Дело и Сервис, 1998. 176 с.
4. Захарченко В.І., Меркулов М.М., Балахонова О.В., Моделі і методи прийняття рішень в аналізі та аудиті: навчальний посібник. Львів: Магнолія – 2006, 2012. 352 с.
5. Зибров П.Ф., Зибров А.П. Оценка надежности системы управления промышленным предприятием. *Машиностроитель*, 2003. № 5. С. 42–48.
6. Ларионов А.И., Юрченко Т.И., Новоселов А.Л. Экономико-математические методы в планировании: учебное пособие. Москва: Высшая школа, 1991. 240 с.
7. Лысенко Ю.Г. и др. Методология моделирования жизнеспособных систем в экономике: монография. Донецк: Юго-Восток, 2009. 350 с.
8. Поляков П.И. Экономико-математические модели развития промышленных предприятий: учебное пособие. Киев: Вища школа, 1984. 168 с.

9. Шовкун І.А. Інвестиційний клімат як чинник промислового розвитку України. *Економіка і прогнозування*. 2019. № 4. С. 70–103.
10. Юхименко Б.І. Методи оптимізації: учебное пособие. Одесса: Интерсервис, 2012. 268 с.
11. Якубовский Н.Н., Солдак М.А. Выбор структурных акцентов активизации развития промышленности Украины. *Економіка промисловості*. 2017. № 2 (78). С. 5-21.
12. Газета «Урядовий кур'єр». URL: www.ukurier.gov.ua (дата звернення: 20.08.2020).
5. Zibrov P.F., Zibrov A.P. (2003) Otsenka nadezhnosti sistemy upravleniya promyshlennym predpriyatiem [Assessment of the reliability of the industrial enterprise management system]. *Mashinostroitel*. No. 5. Pp. 42–48.
6. Larionov A.I., Urchenko T.I., Novosyolov A.L. (1991) Ekonomiko-matematicheskiye metody v planirovanii: uchebnoye posobiye [Economic and mathematical methods in planning: academic manual]. Moscow : Vysshaya shkola, 240 p.
7. Lysenko U.H. and other. (2009) Metodologiya modelirovaniya zhiznesposobnykh sistem v ekonomike: monografiya [Methodology for modeling viable systems in economics: monograph]. Donetsk : YUgo-Vostok, 350 p.
8. Polyakov P.I. (1984) Ekonomiko-matematicheskiye modeli razvitiya promyshlennykh predpriyatiy: uchebnoye posobiye [Economic and mathematical models of the development of industrial enterprises: academic manual]. Kyiv : Vyshcha shkola, 168 p.
9. Shovkun I.A. (2019) Investytsiynyy klimat yak chynnyk promyslovoho rozvytku Ukrainy [Investment climate as a factor of industrial development of Ukraine]. *Економіка і прогнозування*. No. 4. Pp. 70–103.
10. Ukhimenko B.I. (2012) Metody optimizatsii: uchebnoye posobiye [Optimization techniques: academic manual]. Odessa : Interservis, 268 p.
11. Yakubovskiy N.N., Soldak M.A. (2017) Vybory strukturnykh aktsentov aktivizatsii razvitiya promyshlennosti Ukrainy [The choice of structural accents for enhancing the development of Ukrainian industry]. *Економіка промисловості*. No. 2 (78). Pp. 5–21.
12. Hazeta «Uriadovyi kurier». Available at: www.ukurier.gov.ua (accessed 20 August 2020).

References:

1. Gorchakov A.A., Orlova I.V. (1995) Komp'yuternoye ekonomicheskoye-matematicheskoye modeli: uchebnoye posobiye [Computer economic and mathematical models: academic manual]. Moscow : UNITY, pp. 136.
2. Huzheva I.U., Honcharenko K.O. (2020) Promyslovist' Ukrainy: suchasni tendentsiyi ta faktory rozvytku [Industry of Ukraine: current trends and factors of development]. *Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukraini*. No. 1 (224). Pp. 18–24.
3. Zhdanov S.A. (1998) Ekonomicheskoye modeli i metody v upravlenii: spravochnoye posobiye [Economic models and methods in management: a reference manual]. Moscow : Delo i Servis, 176 p.
4. Zakharchenko V.I., Merkulov M.M., Balakhonova O.V., (2006, 2012) Modeli i metody pryynyattya rishen' v analizi ta audyti: navchal'nyy posibnyk [Models and methods of decision making in analysis and audit: academic manual]. Lviv : Mahnolia, 352 p.

Аннотация. Рассмотрено современное промышленное предприятие как экономико-технологическую систему, которая реализует сложное преобразование набора входных ресурсов в конечную продукцию на рынке. Все ресурсы условно разделены на живой труд, средства труда, предметы труда. Конечный результат хозяйственной деятельности предприятия проявляется только в момент завершения процесса реализации продукции. При этом основное назначение системы управления капиталом предприятия во время всего цикла кругооборота капитала, который охватывает его авансирование, использование в производстве, реализацию произведенной продукции и возвращение капитала в денежной форме. Получая информацию из внешней среды, предприятие должно соответственно вносить коррекцию в бизнес-процессы с целью максимизировать результат – прибыль от реализации. Для успешного динамичного управления капиталом предприятия в целях полного его использования и получения максимальной прибыли система управления должна получать и обрабатывать информацию, которая должна быть максимально полной по содержанию, и выполнять решения менеджмента с наименьшими искажениями. Большое значение имеют средства определения качественного состава и объема информации, процессы её сохранения и передачи по соответствующим каналам связи, наличие модели для реализации разных сценариев управленческих действий. На основе использования метода максимального правдоподобия, который по ограничениям типа регулярности позволяет получать асимптотически эффективные оценки, была на практике реализована эконометрическая модель из расчета надежности системы управления. Компьютерная модель достаточно универсальна и может быть доработана до потребностей любого предприятия с учетом специфики его управленческих операций, независимо от формы собственности и размеров хозяйственной деятельности.

Ключевые слова: система, управление, модель, ресурс, капитал, информация, надежность, эффективность, вероятность, множество.

Summary. A modern industrial enterprise is considered as an economical and technological system that implements a complex transformation of a set of input resources into final products on the market. All resources are conditionally divided into living labor, means of labor and subject of labor. The final result of the enterprise's economic activity manifests itself only at the completion of the process of selling products. While the capital management system of an enterprise during the entire cycle of capital circulation covers its fund advances, use in production, sale of completed products and return of capital in cash. Receiving information from the external environment, the company must accordingly make adjustments to business processes in order to maximize the result - profit from sales. For successful dynamic management of the enterprise's capital in order to fully utilize it and maximize profit, the management system must receive and process information that is as complete as possible in content, and implement management decisions with the smallest distortions. The means for determining the qualitative composition and volume of information, the processes of its storage and transmission through the appropriate communication channels and the availability of a model for the implementation of various scenarios of management actions are of great importance. Based on the use of the maximum likelihood estimation method, which, according to constraints such as regularity, allows one to obtain asymptotically efficient estimates, an econometric model was implemented in practice based on a calculation of reliability of the control system. The computer model is quite versatile and can be modified to meet the needs of any enterprise, taking into account the specifics of its management operations, regardless of the form of ownership and the size of economic activity. The basic principles for the formation of a rational information flow of the enterprise management system consist of: identification of the information needs and ways of their most effective response; objectivity in reflecting the production processes, circulation, distribution and consumption of labor and material resources; unity of information coming from a real source and transmitted further to the accounting, statistical and operational subsystems; elimination of duplication of the information; efficiency of the information, that is, a reflection of the real status of the enterprise's capital; comprehensive and complete processing of the information with the derivation of documents of the established format; maintenance of the confidentiality of service information and, if it's necessary, protection from unauthorized actions.

Keywords: system, management, model, resource, capital, information, reliability, efficiency, probability, set.

ЗМІСТ

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Коваленко М.П., Коваленко І.М.

ЧИ МОЖНА В УКРАЇНІ УСПІШНО ПОВТОРИТИ КИТАЙСЬКІ РЕФОРМИ?.....4

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Клюс Ю.І., Іжболдіна А.В.

**ВДОСКОНАЛЕННЯ МОДЕЛІ ЕФЕКТИВНОСТІ ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ
НА ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ.....21**

Мамонов К.А., Грицьков Є.В.

ОЦІНКА РОЗВИТКУ БУДІВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ.....30

Нагорний Є.І.

**МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ РЕЗУЛЬТАТІВ МАРКЕТИНГОВОГО ТЕСТУВАННЯ
З ОЦІНКИ РИНКОВИХ ПЕРСПЕКТИВ ТОВАРНИХ ІННОВАЦІЙ.....35**

Осипенко К.В., Перепада Ф.Л.

**ОРГАНІЗАЦІЙНА ПОВЕДІНКА ЯК МЕТОД УПРАВЛІННЯ ДІЯЛЬНІСТЮ
СУЧАСНИХ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ.....43**

Сотніков Ю.М., Бутенко А.А.

**ВИКОРИСТАННЯ ГЛОКАЛЬНОГО ПІДХОДУ ДЛЯ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ
РОЗВИТКУ ГАЛУЗІ МАРКЕТИНГОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....50**

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Згалат-Лозинська Л.О.

**ВИНАХІДНИЦЬКО-ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЛЮДИНИ ЯК БАЗИС ІННОВАЦІЙНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ: ПОХОДЖЕННЯ ТА УМОВИ РОЗКРИТТЯ, ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ.....57**

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Вербіцька І.І., Гончар Г.П.

ЗМІСТ ТА ОЗНАКИ МИТНИХ ДЕЛІКТІВ В УКРАЇНІ.....66

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

Ткач О.Л.

**АУДИТ РЕСУРСІВ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ВИКОРИСТАННЯ
КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ.....73**

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ТА НАДІЙНОСТІ СИСТЕМ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

НА ОСНОВІ МЕТОДУ МАКСИМАЛЬНОЇ ПРАВДОПОДІБНОСТІ 83

CONTENTS

WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Kovalenko Mykola, Kovalenko Inna

IS IT POSSIBLE TO REPEAT SUCCESSFULLY CHINESE REFORMS IN UKRAINE?.....4

ECONOMY AND ENTERPRISE MANAGEMENT

Klius Yulia, Izhboldina Anzhelika

**IMPROVEMENT OF THE MODEL OF EFFICIENCY
OF INTERNAL CONTROL AT DOMESTIC ENTERPRISES.....21**

Mamonov Kostiantyn, Grytskov Evgen

ASSESSMENT OF THE DEVELOPMENT OF CONSTRUCTION ENTERPRISES.....30

Nagornyi Yeugene

**METHODOLOGICAL APPROACH TO THE ANALYSIS
OF RESULTS OF MARKETING TESTING ON AN ESTIMATION
OF MARKET PROSPECTS OF COMMODITY INNOVATIONS.....35**

Osipenko Christina, Perepadya Fedir

**ORGANIZATIONAL BEHAVIOR AS A MANAGEMENT METHOD
OF MODERN TOURIST ENTERPRISES.....43**

Sotnikov Yurii, Butenko Anna

**USING THE GLOCAL APPROACH TO FOR OVERCOMING
THE PROBLEMS OF MARKETING RESEARCH INDUSTRY.....50**

ECONOMY AND OPERATION OF NATIONAL ECONOMY

Zgalat-Lozynska Liubov

**INVENTIVE AND INNOVATIVE POTENTIAL OF HUMAN AS A BASIS
OF INNOVATIVE ACTIVITY: ORIGIN AND CONDITIONS OF ITS DISCLOSURE,
FORMATION AND REALIZATION.....57**

MONEY, FINANCES AND CREDIT

Verbitska Inessa, Honchar Halina

CONTENT AND SIGNS OF CUSTOMS CRIMES IN UKRAINE.....66

ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT

Tkach Oleksandr

**AUDIT OF ENTERPRISE RESOURCES
IN THE CONDITION OF USAGE COMPUTER TECHNOLOGIES73**

ON THE BASIS OF METHOD MAXIMUM PROBABLE.....83

Збірник наукових праць

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:

Економіка і менеджмент

Випуск 44

Коректура • *В.І. Бабич*

Комп'ютерна верстка • *Ю.Г. Войтюк*

Формат 60х84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 11,63.
Підписано до друку 30.09.2020 р. Замов. № 1020/272. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.